

Людмила Коваленко, Ніна Бернадська

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

7
КЛАС

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ — ГІМН, ГЕРБ, ПРАПОР

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Павло Чубинський

Михайло Вербицький

Людмила Коваленко, Ніна Бернадська

Українська
ЛІТЕРАТУРА

The title is presented in a stylized, colorful graphic. The word 'Українська' is written in white uppercase letters on a red background. The word 'ЛІТЕРАТУРА' is written in white uppercase letters on an orange background. A colorful graphic element, resembling a stylized flame or a bird, is positioned between the two words. The graphic has a yellow base, a blue top, and a red middle section, with small blue dots scattered around it.

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2024

УДК 821.161.2*кл7(075.3)
К56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою
«Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої
освіти (авт. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А.)

До підручника створено цифровий додаток.

vse.ee/cgcs

Коваленко Л. Т.

К56 Українська література : підруч. для 7 класу за-
кладів загальної середньої освіти / Л. Т. Коваленко,
Н. І. Бернадська. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2024. —
272 с. : іл.

ISBN 978-966-983-464-5.

УДК 821.161.2*кл7(075.3)

ISBN 978-966-983-464-5

© Коваленко Л. Т., Бернадська Н. І., 2023
© Видавничий дім «Освіта», 2024

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Вітаємо, друже / подруго!

Розпочнімо нашу з тобою першу розмову з давньогрецького міфу. У прадавні часи мешканці грецького міста Афіни щороку надсилали чудовиську Мінотавру, що жило в лабіринті, данину із семи юнаків і семи дівчат. Один із героїв — Тесеї — вирішив його вбити. Щоб відшукати дорогу додому й вийти з лабіринту страховиська, він скористався клубком ниток, який вручила йому дочка критського царя Аріадна. Звідси виник сталий вислів *нитка Аріадни*, що означає засіб, який допомагає вийти зі скрутного становища, знайти правильний шлях.

Для багатьох сучасних учнів та учениць художній твір також може здаватися справжнім лабіринтом. Адже не всі вміють його правильно читати, розуміти думки, які хоче передати автор / авторка, розпізнавати художні засоби, які він / вона використовує для вираження своїх ідей. У такому разі підручник стане своєрідною ниткою Аріадни, що вестиме тебе таємничими стежками літературного тексту.

Ти вже знаєш, що читання художньої літератури — це не тільки розвага, а й складна робота, яка потребує значних зусиль. Найкращих успіхів і найбільшої насолоди досягне лише той / та, хто постійно тренуватиме себе в умінні «розкодувати» авторський задум.

Тому **перша порада**: не гортай непрочитаними сторінки, які тобі можуть здатися на перший погляд нецікавими. Пам'ятай: жодне слово у творі не є випадковим, воно звернене до тебе, у ньому блищить думка письменника / письменниці.

Друга порада: звертай увагу на художні засоби. Їх можна порівняти з дорожніми знаками, які слугують для водія орієнтиром під час поїздки. Але з дорожніми знаками все просто: на всіх дорогах вони повідомляють водієві однакову інформацію. А от письменник / письменниця в ті самі слова часто вкладає інший, прихований, зміст. Щоб його виявити, треба навчитися аналізувати художні засоби й з'ясувати їх підпорядкованість авторській думці. Така робота допоможе тобі не пройти повз те, що хоче передати автор / авторка.

Після опрацювання тексту обміняйся думками з однокласниками / однокласницями, поясни, як ти розумієш новий матеріал.

Розпочинаючи вивчення нового розділу, ознайомся з його **навчальним маршрутом**. Це своєрідний компас, що організовуватиме твою навчальну діяльність. Відповідь на ключове питання розділу тобі підкажуть твори художньої літератури, які ти ви-

Переднє слово

вчатимеш. Після опрацювання тем розділу обов'язково поміркуй, як ти вдосконалював / удосконалювала себе як читач / читачка. Для цього усно чи письмово дай відповіді на запитання, розміщені наприкінці розділу. Путівником підручником тобі стануть рубрики:

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Авторки

Вступ

Художній твір як явище мистецтва,
новий художній світ, створений
письменником / письменницею.
Їого особливість і значення.
Функції мистецтва

РОЗВИВАЙ МИСТЕЦЬКУ СПОСТЕРЕЖЛИВІСТЬ

Розглянь портрети відомого українського поета Павла Тичини та порівняй їх зі світлиною. Яке із зображень — фотографічне чи художнє — справило на тебе більше емоційне враження й чому? Поділися спостереженнями з однокласниками/однокласницями. Зроби висновок, чим світлина відрізняється від художнього портрета.

Олександр Довженко.
П. Тичина, шарж. 1920-ті рр.*

Михайло Жук.
П. Тичина. 1919 р.

П. Тичина.
Фото. 1913 р.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

* Тут і далі всі приклади об'єктів мистецтва та їх фрагменти в підручнику наведено виключно з навчальною метою.

Мистецтво є однією з форм духовної культури людства. Зародилося воно в найдавніші часи з непереборного бажання індивіда прикрасити себе та своє існування й передати іншим власне розуміння світу.

У чому ж магія, своєрідність і невмирущість мистецтва? Розгляньмо його особливості спочатку на прикладі портретів Павла Тичини. Ти вже звернув / звернула увагу на значні відмінності між світлиною й художніми портретами поета. Декому, можливо, навіть здалося, що це різні люди. Але не подумай, що хтось із митців не зовсім майстерно відтворив зовнішність Павла Григоровича. Річ у тім, що світлина та художній портрет по-різному відображають світ. Фотограф фіксує мить об'єктивно, тобто безпристрасно, неупереджено, нейтрально. Звичайно, від його майстерності залежить якість і ракурс зображення, але все ж він не вкладає в роботу свого ставлення до людини так, як це робить художник.

На відміну від світлини, мистецьке полотно — це обов'язково результат думок і почуттів живописця. Воно не з'являється одразу в уяві творця в готовому вигляді. Його створенню передують тривалий процес болісних пошуків шляхів утілення художньої ідеї. Наприклад, Олександр Довженко і Михайло Жук зобразили Павла Тичину таким, яким вони його емоційно сприйняли й художньо осмислили після тривалих зустрічей, розмов, проникнення в його внутрішній світ. Своїми живописними творами вони намагалися передати характер поета, висловити своє ставлення до нього, можливо, навіть передбачити, як портрет впливатиме на глядачів. Твір художника відрізняється від світлини саме **суб'єктивністю**, тобто індивідуальним осмисленням та особистісним ставленням до зображуваного. А глядачі мають зрозуміти і «розшифрувати» всі ці приховані смисли, закладені митцем у роботі.

Так само й у художній літературі. Письменник / письменниця відображає світ, але не віддзеркалює його буквально, як фотограф. Він долучає уяву, фантазію і втілює в художніх образах свої думки, почуття, узагальнені висновки. Автор / авторка веде з читачем / читачкою захопливу гру.

ПАМ'ЯТАЙ

Фантазуючи, письменник/письменниця створює вигаданий (його називають художнім) світ, у якому змальовує певні події, боротьбу героїв із негідниками, вигадуює інтриги, які тримають увагу неослабною до останньої сторінки, тобто робить усе, щоб справити потужний емоційний вплив на читача й залучити його до співучасті.

Письменник / письменниця виступає виразником загальнолюдських ідей та цінностей, своїм твором засуджує певні життєві явища й пробуджує в читача / читачки бажання замислюватись, аналізувати, пізнати щось нове за законами краси.

Художній твір виконує **різноманітні функції**. Розгляньмо найважливіші з них.

Найголовніше, що спонукає читача / читачку брати книжку до рук, — це ні з чим **незрівнянна втіха**, яку дарує читання. Також призначення художньої літератури — формувати **естетичні смаки** читачів / читачок, тобто погляди на те, що є прекрасним, а що — потворним.

Естетичний — той, що сприйнятий відчуттями. Словом сприймаємо зором і слухом, тому література — явище естетичне. Естетичним може бути і прекрасне, і потворне, бо їх читач / читачка сприймає відчуттями.

Тетяна Яблонська. Вдома за книгою. 1954 р.

Вступ

Література має ще й *виховну функцію*. Читач / читачка, якщо відчуває емоційне піднесення й естетичне задоволення від прочитаного, довіряє авторові / авторці й готовий / готова сприйняти та засвоїти ключові ідеї твору. Він / вона часто прагне наслідувати улюблених героїв і героїнь, здійснювати гідні вчинки. Отже, художня література впливає на систему цінностей читача / читачки, учить його / її мислити та співпереживати.

Література виконує також *пізнавальну функцію*. Завдяки художнім творам читач / читачка розширює свої уявлення про людину. Разом з автором / авторкою він / вона мандрує в минуле й дізнається про життя наших предків, силою письменницької уяви переноситься до інших країн та на інші континенти, дізнається про звичаї, спосіб життя різних народів. Ти можеш заперечити: «Конкретні науки — географія, біологія, історія тощо — теж вивчають світ і намагаються встановити його закономірності». Звісно, ти в цьому сенсі маєш рацію, але тільки художня література пізнає й відображає дійсність цілісно, будить уяву, почуття, викликає співпереживання.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, чим суб'єктивне зображення дійсності відрізняється від об'єктивного. Наведи приклади.
2. Поясни, як ти розумієш тезу, що художній твір відображає дійсність у художніх образах. Добери приклади на підтвердження своєї думки.
3. Поміркуй, чи однаково історик/історикиня і письменник/письменниця зображуватимуть події 1991 року, унаслідок яких Україна здобула незалежність. Відповідь обґрунтуй.
4. Прокоментуй, як ти розумієш твердження: «Художній твір створює нову реальність за законами краси».
5. Назви функції художньої літератури та стисло поясни, що кожна з них означає.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Прочитай статтю «Вступ» та перекажи її. Усно поясни, у чому полягає зв'язок читача/читачки з автором/авторкою твору.
2. У зошиті намалюй інтелектуальну карту, на якій зобрази види мистецтва та добери по одному прикладу до кожного з них. Усно поясни, чим художня література відрізняється від інших видів мистецтва.

ЧОМУ УКРАЇНСЬКУ ПІСНЮ НАЗИВАЮТЬ ДУШЕЮ НАРОДУ?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ народні козацькі, чумацькі, наймитські, рекрутські, солдатські, жовнірські та стрілецькі пісні
- ◆ патріотичні пісні літературного походження
- ◆ народнопісенна лірика; соціально-побутові пісні та їх різновиди, пісні літературного походження
- ◆ художній паралелізм, постійний епітет, пафос

Народна пісня: про що співали наші предки

ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ, АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ

У робочому зошиті накресли таблицю за зразком.

Знаю	Хочу дізнатися	Дізнався / Дізналася

Далі в підручнику називатимемо цю таблицю ЗХД. Заповни першу колонку. Запиши, що ти знаєш про соціально-побутові народні пісні. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчителя / вчительки.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Пісня завжди була правдивим дзеркалом духовного життя українців. Усі тривоги, радості й печалі народ виливав у піснях. Першоеlementи народної пісні — слово та мелодія — виникали одночасно й утворювали нерозривну єдність. У народній пісні не тільки милозвучна послідовність звуків утворює гармонійну єдність. Створене народом поетичне слово також мелодійне, його співучість проявляється у строфі, рядку й навіть слові. Пестливі слова (*місяченько, дівчинонька, лебедонька, серденько*), форми прикметників на *-ая, -еє* (*широкая, бідная, милая, срібнеє, гарячеє*), повтори в кількох словах одного звука, інші засоби надають народним пісням милозвучності. Такі поетичні рядки самі просяться на музику. Народні пісні приносять і творцям, і слухачам велике естетичне задоволення. **В усі часи пісня дарувала відчуття краси та виховувала кращі риси характеру народу.**

Ти вже знаєш, що одними з найдавніших ліричних творів наших предків були календарно-обрядові пісні. Дещо пізніше, розвиваючи та збагачуючи традиції календарно-обрядової та родинно-побутової пісенності, виникла група пісень, які називають **суспільно-побутовими** (інший термін — **соціально-побутові пісні**). Слово *суспільний* означає «той, що пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві».

Які це соціальні групи? У минулому це козаки, чумаки, кріпаки, наймити, ремісники, солдати та інші. Відповідно *серед народних суспільно-побутових виділяють козацькі, чумацькі, наймитські, солдатські, рекрутські й жовнірські, стрілецькі пісні*.

Кожен із цих видів виникав із появою певного суспільного явища. Так, наприклад, козацькі пісні з'явилися в XV ст. після зародження козацтва, активне створення чумацьких припало на XVIII — першу половину XIX ст., коли цей промысел набув найбільшого розквіту.

Суспільно-побутові пісні не зображують конкретної події, факту чи особи. **Мотивом суспільно-побутових пісень є відтворення внутрішнього стану героя / героїні в певний момент його / її життя, викликаний певною подією чи явищем**. У таких піснях головне завдання колективного творця — висловити емоційне ставлення до події, а не докладно розповісти про неї. Герої суспільно-побутових пісень — узагальнені образи багатьох людей із подібною долею.

Народна пісня порушує проблеми не тільки однієї людини, а зорієнтована на загальнолюдське. У суспільно-побутових піснях краса (образність, поетичність, мелодійність) і добро (виховання співчуття, співпереживань, прагнення допомогти) виступають у єдності.

Образи в суспільно-побутових піснях завжди відтворені однозначно. Якщо це позитивний герой, народ оспівує тільки найкращі його якості та вчинки, часто навіть ідеалізує¹. Якщо персонаж негативний, то такі якості зумисне перебільшені. У суспільно-побутових піснях народ відтворював тільки найважливіші риси характеру героя / героїні, вчинки, у яких його / її характер виявлявся найповніше. Важлива особливість суспільно-побутової пісні полягає в тому, що колективний автор завжди стоїть на захисті гноблених і засуджує визискування, наругу над простим народом. Але творець пісень завжди оптиміст, він вірить у краще життя простих людей.

Суспільно-побутові пісні відтворюють настрої певної соціальної групи, викликані явищами суспільного життя.

¹ *Ідеалізувати* — представляти когось (щось) кращим, досконалішим, ніж він (вона, воно) є насправді.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю за зразком і, користуючись поясненням у підручнику, запиши особливості суспільно-побутових пісень.

Особливості суспільно-побутових пісень	
Першоеlementи народної пісні	
Відтворюють життя соціальних груп	
Особливості зображення подій	
Особливості зображення образів	
Коллективний автор виступає на боці	
Особливості поетичної мови	

2. Намалюй інтелектуальну карту, у якій запиши:

- ◆ різновиди соціально-побутових пісень;
- ◆ час їх виникнення;
- ◆ які прошарки суспільства зображують.

Користуйся поясненням у підручнику. Спираючись на схему, уголос перекажи навчальний матеріал.

КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Козацькі пісні з'явилися в XV ст. після зародження в Україні козацтва.

Ліричний герой цих пісень — відважний воїн, оборонець вітчизни. Для нього обов'язок важливіший за особисте щастя й навіть життя. *Але в козацьких піснях увагу приділено не змалюванню боїв, подвигів і перемог, а відображенню почуттів і думок, пов'язаних із козацьким життям.*

Основні мотиви козацьких пісень:

- ◆ розлука козака з батьками та коханою, смуток за рідним домом;
- ◆ проводи козака або загону в похід;
- ◆ небезпека, загибель козака, що постійно на нього чигає;
- ◆ страждання через нелегку долю.

Сергій
Васильківський.
Козаки в степу.
1890 р.

Більшість козацьких пісень сповнена трагічного або героїчного пафосу.

У козацьких піснях часто використано *персоніфікацію*: кінь оплакує убитого козака, зозуля несе вісточку рідним про козака, сокіл розповідає орлові, як загиблого козака оплакували мати, сестра й молода дружина, ворон віщує смерть козакові. Оживлені в пісні також можуть бути як окремі дерева — дуб, явір чи тополя, — так і діброва, гай чи ліс.

У козацьких піснях також багата *символіка*: орел, сокіл — символи сильного, хороброго юнака, чоловіка; висока могила — символ козацької звитяги, пам'ятник воїнській доблесті; каркання чорного ворона (крука, крячка) символізує попередження про смерть козака; червона китайка — символ козацької слави. Знаковими можуть бути й кольори: червоний і чорний — символи життя та смерті.

У козацьких піснях події часто відтворюються за допомогою *метафори*, наприклад битва асоціюється з бенкетом, із будуванням мостів або греблі, з оранкою чи сівбою; поле бою — зорана рілля, засіяна кулями; смерть козака — вінчання з могилою, вічний сон, переселення в новий світ.

Пафос твору — авторське ставлення до зображеного, почуття особливого піднесення, великого захоплення. Він може бути драматичний, трагічний, героїчний, гумористичний тощо. Пафосна мова сповнена особливого натхнення й пристрасті.

ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ...

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Військо запорозьке,
Хорошенько.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Хорошенько.
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний.
«Гей, вернися,
Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!

Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний!»
«Мені з жінкою
не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Знадобиться.
Гей, хто в лісі, озовися!
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку,
Не журися!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Не журися!»

Послухай
пісню
vse.ee/catg

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Доведи, що «Ой на горі та женці жнуть...» — козацька пісня.
2. У пісні не описано козацьких ватажків, не розповідається про їхні подвиги, але ти, напевне, відчуваєш ставлення народу до них. Якими постають гетьмани Дорошенко й Сагайдачний у пісні? Відповідь підтвердь цитатами.
3. Чому Сагайдачний «проміняв жінку/На тютюн та люльку./Необачний»? Як цей учинок його характеризує?
4. Ти вже знаєш, що в козацьких піснях відображено внутрішній стан героя в певний момент життя. Спробуй відтворити почуття й емоції Сагайдачного. Відповідаючи, спирайся на текст твору.
5. Чому в пісні поряд з образами воїнів відтворені образи мирних женців?
6. Визнач настрої пісні. Обґрунтуй свою думку.
7. Назви художні засоби, які допомагають передати маршовий, закличний характер твору.
8. У чому пафос твору?

9. Кого із сучасних полководців тобі нагадує Сагайдачний? Чим саме?
10. Доведи тезу: сьогоднішні подвиги наших полководців і воїнів змінять на- завжди хід історії, як колись це зробили козаки та їхні гетьмани.
11. Опиши образ П. Конашевича-Сагайдачного, створений на полотні Н. Павлусенко.

Знайди в інтернеті зображення
картини Наталі Павлусенко
«Портрет Петра Конашевича-Сагайдачного»
або скористайся QR-кодом.

vse.ee/cisy

ОЙ У ЛУЗІ ТА ЩЕ Й ПРИ БЕРЕЗІ...

Ой у лузі та ще й при березі
Червона калина...
Породила молода дівчина
Хорошого сина.

Вона його та ще й породила
В зеленій діброві,
Та не дала тому козакові
Ні щастя, ні долі.

Та й не дала тому козакові
Ні щастя, ні долі,
Тільки дала тому козакові
Та чорнії брови.

«Було б тобі, моя рідна мати,
Цих брів не давати,
Було б тобі, моя рідна мати,
Щастя, щастя-долю дати».

Розвивайся й ти, сухий дубе, —
Завтра мороз буде!..
Убирайся, молодий козаче,
Завтра, завтра похід буде!

«Я морозу та ще й не боюся, —
Зараз розів'юся».
— «Я походу та ще й не боюся, —
Зараз, зараз уберуся!..»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який епізод із життя козака відтворений у пісні? Перекажи його своїми словами.
2. Визнач настрої пісні. Обґрунтуй свою думку.
3. Як у творі поєднано громадянські та родинні мотиви? Відповідь підтвердь цитатами.
4. Чому оповідач зазначає, що мати «не дала тому козакові/Ні щастя, ні долі»?
5. Прочитай пояснення про **художній паралелізм**. Наведи два приклади художнього паралелізму в пісні. Яка його мета?

У фольклорних творах часто вживають **засіб художнього паралелізму**. Він передбачає зіставлення двох предметів, подій, явищ із різних сфер життя, які мають спільні або контрастні ознаки. Найчастіше зіставляють стан природи і внутрішній світ людини.

6. У піснях уживають **постійні епітети**. Наприклад, козак — тільки молоденький, орел — сизокрилий, кінь — вороненький. Випиши з пісні в робочий зошит **п'ять** постійних епітетів.

Постійні епітети — художні означення, які у фольклорному творі закріплені за певними іменниками.

А ВЖЕ РОКІВ ДВІСТІ...

А вже років двісті,
Як козак в неволі.
Понад Дніпром ходе,
Викликає долю:
— Ой вийди, вийди із води,
Визволь мене, серденько,
із біди! (2 р.)

— Не вийду, козаче,
Не вийду, соколе.
Хоть рада, не можу,
Бо й сама в неволі.
Ой у неволі, у ярмі,
За московським калауром¹
у тюрмі. (2 р.)

У тюрмі, в кайданах
Од часів Богдана.
Од нього самого
В неволю віддана.
Ой ти, Богдане, гетьмане,
Запродав ти Україну
і мене. (2 р.)

Мене молодую,
Козацькую долю,
Запродав в тяжкую
Московську неволю.
Ой у неволю в кайдани,
Нерозумний гетьмане
Богдане! (2 р.)

¹ Калаур — караул.

Ти вмер, то й добре
 Лежать, де лежати.
 А встань подивися,
 Де Вкраїна-мати,
 Де наші коні-соколи,
 Та де козаченьки,
 як орли! (2 р.)

На панщині в кузні,
 В великій неволі,
 Замість того щастя,
 Замість тої долі,
 Ой обступили навкруги,
 Як ті чорні хмари,
 вороги! (2 р.)

Тяжкіі вороженьки,
 Ще й тяжчая туга.
 Як вігер повіє
 З Великого луга,
 Кинь плуг, козаче, бери ніж,
 Там, де здібав воріженька,
 та й заріж! (2 р.)

Зроби з серпа спис,
 А з коси — шаблюку,
 Души воріженька,
 Де здібав, гадюку,
 Ой души, брате, ріж, коли,
 Щоб не смердів на Вкраїні,
 запали! (2 р.)

Тоді всі святії,
 І сам Бог святий із неба,
 Пошлють тобі долю,
 З неволі до тебе,
 Ой Залізничче¹, де ж ти, де,
 Промов хоч словечко
 до людей! (2 р.)

Промов, як за тебе
 Ножі то святились,
 Як було лядські
 По майдані ходились.
 Ой хто не баче, не чує,
 Ой як Москва
 в Україні панує! (2 р.)

І з ратищ козацьких
 Серпи покували,
 А гострії шаблюки
 На коси змінiali,
 А дітей наших, всіх на гурт,
 У рекрути незабаром
 заберуть! (2 р.)

Ідуть наші діти
 У світ очі дерти,
 Вертайтесь до роду,
 Не жить — хоч умерти,
 Ой із чужої сторони
 Ізходітесь Україну
 боронить! (2 р.)

Повій, буйний вітре,
 З лісів та на лози,
 Навій добрим людям,
 Навій добрий розум,
 Ой повій, вітре, та скажи,
 Козаченьку, не сподівайсь
 на чужих! (2 р.)

Не надійсь на князів,
 Сини чоловічі,
 Бо долі в неволі
 Не бачили ввічі,
 Ой Боже, слово з рода в род,
 Нема дужчих і сильніших
 за народ! (2 р.)

¹ Залізничче — про Максима Залізняка, керівника гайдамацького повстання 1768–1769 рр.

Розділ 1. Чому українську пісню називають душею народу?

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Доведи, що мотив пісні — туга народу за правами України та засудження гетьмана Богдана Хмельницького за те, що віддав Україну в московську неволю. Який ще мотив звучить у пісні? Цитуй уривки з твору.
2. Яке правильне виконання цієї пісні — бадьоре й закличне, гнівне і непримиренне чи тужливе та сумне? Свою думку обґрунтуй.
3. Поясни значення рядків: «А вже років двісті, / Як козак в неволі». Кого уособлює узагальнений образ козака?
4. Як у пісні відтворено образ гетьмана Богдана Хмельницького? Прочитай відповідні рядки. Визнач художні засоби, які характеризують цей образ.
5. У чому драматичний пафос твору? Прочитай рядки, які закликають народ виборювати волю і мститися московським поневолювачам за знущання.
6. У чому сучасність цієї пісні?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накреси в зошиті таблицю й, користуючись поясненням у підручнику, запиши художні особливості козацьких пісень.

Художні особливості козацьких пісень	
1	
2	
3	

2. Вивчи одну з козацьких пісень напам'ять (за бажанням).

ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

З давніх-давен чумакування до Азовського та Чорного морів, на Дон було одним із найпоширеніших промислів в Україні.

Чумаки (ще раніше їх називали *солениками*) їздили по сіль, рибу, зерно, деревину, віск, дьоготь, прянощі тощо. Перша валка (валка могла налічувати до 50 чумацьких возів — маж) збиралася в мандрівку із середини березня.

Небезпечне життя та побут чумаків відтворюють *чумацькі пісні*. Їх створювали переважно самі чумаки, рідше — інші селяни, які розуміли важливість і небезпеку цього промислу. Чумацькі пісні співали в дорозі, на відпочинку тощо. Пісні переважно сумні, тривожні, часто драматичні.

Основні мотиви чумацьких пісень:

- ◆ мандрівка чумаків і різні небезпеки, які чекають на них у дорозі (напади розбійників, голод, холод, хвороби, втрата худоби);
- ◆ нелегка доля, сенс життя чумака;
- ◆ туга чумака за рідними, селом і домівкою;
- ◆ повернення чумаків додому, їхня вдала мандрівка, зустріч із сім'єю чи коханою;
- ◆ смерть чумака в дорозі;
- ◆ безмежність степів, романтика дороги.

Ліричний герой цих пісень — чумак — вільнолюбна людина, яка терпляче приймає всі випробування долі. Він мужній, у небезпечних ситуаціях може за себе постояти. Часто до ризикованого промислу його змушує недоля та злидні.

Колективний автор співпереживає долі чумака, намагається його підтримати. Щоб виразити співчуття до нелегкої праці чумаків, автори пісні часто вдаються до використання *художнього паралелізму*.

У чумацьких піснях значну увагу приділено також ватажкові. Його образ багато в чому нагадує козацького отамана. Це бувалий, досвідчений, сміливий селянин, який мудро керує валкою. Коли нападають вороги, він уміє згуртувати чумаків й організувати опір нападникам.

Важливе значення в чумацьких піснях надано *художнім деталям, предметам побуту*.

Мелодія багатьох чумацьких пісень неспішна й протяжна. Для вповільнення темпу автор часто вдається до повторення ліричних відступів, портретних і пейзажних деталей, рядків із деякою зміною слів.

Архип Куїнджі. Чумацький шлях у Маріуполі. 1875 р.

ОЙ ІШОВ ЧУМАК З ДОНУ...

Ой ішов чумак з Дону,
Як із Дону додому,
Ой як з Дону додому,
Та й сів над водою.
Та й і сів над водою,
Та й проклинає ж
свою долю.

Да долю хорошую,
Ой а я свою долю
поб'ю-порубаю
Да в річку побросаю.
Ой пливи, моя ж доле,
пливи за водою,
Ох а я за тобою.

Ох доле ж моя, доле,
Да чом ти не такая?
Ох да чом ти не такая,
Ох як доля людськая?
А я чужу долю
да сім раз поцілую,

Послухай
пісню
vse.ee/cati

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який епізод із життя чумаків покладено в основу пісні.
2. Визнач настрої пісні та назви засоби, якими його досягають. Підтвердь відповідь цитатами з твору.
3. Доведи, що народ співчуває долі чумаків.
4. Доведи, що «Ой ішов чумак з Дону...» — чумацька пісня. Визнач її мотив.
5. Опиши картину А. Куїнджі «Чумацький шлях у Маріуполі».

ОЙ ГОРЕ ТІЙ ЧАЙЦІ...

Ой горе тій чайці, чаєчці небозі,
Що вивела чаєняток
при битій дорозі. (2 р.)

Їхали чумаки, весело співали
І чаєчку зігнали,
чаєнят забрали. (2 р.)

А чаєчка в'ється, об дорогу б'ється,
К сирій землі припадає,
чумаків благає: (2 р.)

«Ой ви, чумаченьки, ви ще молоденькі!
Верніть моїх чаєняток,
вони ще маленькі!» (2 р.)

«Ой чаєчко наша, неправдонька ваша:
Поварили чаєняток —
добра була каша!» (2 р.)

«Бодай ви, чумаки, щастя не діждали,
Що ви моїх дрібних діток
із гнізда забрали! (2 р.)

Бодай ви, чумаки, у Крим не сходили,
Що ви моїх дрібних діток
в каші поварили!» (2 р.)

Ой горе тій чайці, чаєчці небозі,
Що вивела чаєняток
при битій дорозі. (2 р.)

Послухай
пісню
vse.ee/catx

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи зміст твору.
2. Чому колективний автор вибрав форму діалогу між чайкою та чумаками? У чому його драматизм?
3. Образ чайки в народній творчості є символом осиротілої, самотньої матері. Чи тільки про самотню пташку-матір йдеться в пісні? Поясни свою думку.
4. Символічними у творі є також образи чумаків і битой дороги, загиблих пташенят. Що вони символізують?
5. Мотив пісні — страждання чайки-матері через долю її нещасних дітей. А який підтекст, тобто прихований зміст, твору?

Розділ 1. Чому українську пісню називають душею народу?

6. Схарактеризуй образи чайки та чумаків.
7. Прочитай дві репліки матері-чайки. Яка мета кожної з них? Які емоції переживає чайка, вимовляючи їх?
8. Випиши в зошит художні засоби, які допомагають розкрити образ чайки.
9. Чому в пісні повторюються двічі останні рядки?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накреси в зошит таблицю й, користуючись поясненням у підручнику, запиши художні особливості чумацьких пісень.

Художні особливості чумацьких пісень	
1	
2	
3	

2. Вивчи одну з чумацьких пісень напам'ять (за бажанням).

НАЙМИТСЬКІ ПІСНІ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Наймитські пісні відтворювали умови побуту й настрої наймитів — селян, які для заробітку наймалися в заможні селянські господарства.

Основні мотиви наймитських пісень:

- ◆ недоля, безрадісне життя;
- ◆ туга за родиною, бажання швидше повернутися додому;
- ◆ тяжка праця на інших, експлуатація;
- ◆ нарікання на важкі умови життя

ОЙ МАТІНКО-ВИШНЯ...

Ой матінко-вишня, чи я в тебе лишня?
 Що віддала в чужі краї, де я непривична.
 Ой матінко-зірко, як у строці гірко,
 Куда хилять, то й хилюся, бо я всіх боюся,
 Бо я всіх боюся.
 Як піду я в чисте поле, то й не ворон криче,
 То й не ворон криче,
 А то ж моя рідна ненька та й за мною плаче,
 Та й за мною плаче.
 Як піду я понад лісом, щось у лісі туже,
 Щось у лісі туже.
 Ой то ж моя рідна ненька робити не здужа,
 Робити не здужа.
 Ой хіба ж ти, моя ненько, води не носила,
 Води не носила?
 Чом ти мене маленькою та й не притопила,
 Та й не притопила?
 Ой хіба ж ти, моя ненько, грядок не копала,
 Грядок не копала?
 Що ж ти мене маленькою та й не прикопала,
 Та й не прикопала?
 Як піду я понад яром та й гляну в провалля,
 Та й гляну в провалля,
 Чужим діткам життя гарне, а мені горювання.

Послухай
 пісню
 vse.ee/catj

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який мотив пісні? Якою має бути її мелодія — весела чи тужлива, темп виконання — швидкий чи повільний? Чому?
2. Яка форма побудови твору — діалог чи монолог? Як це допомагає виразніше розкрити ідею твору?
3. У зошит випиши постійні епітети та приклад художнього паралелізму.
4. Проаналізуй образ ліричної героїні твору. Підтвердь відповідь цитатами.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вивчені твори.
2. Назви основні мотиви наймитських пісень.
3. Добери або самостійно створи ілюстрацію до однієї з пісень.

РЕКРУТСЬКІ, СОЛДАТСЬКІ, ЖОВНІРСЬКІ ПІСНІ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Якщо козаки йшли воювати добровільно, то в рекрути, солдати (у російському царському війську) та жовніри (у кайзерівському австро-угорському війську) здебільшого забирали примусово. У рекрути (у народі їх часто називали *некрутами*) забирали служити спочатку довіку, потім термін скоротили до 25 років. З другої половини XIX ст. рекрутські набори замінили повинністю, а військових почали називати *солдатами*.

Іван Соколов. Проводи рекрутів. 1860 р.

Рекрутські, солдатські та жовнірські пісні відображають умови служби та побуту чоловіків, які перебували в регулярній армії. Часто відмінності між такими піснями важко встановити.

У значній частині рекрутських, солдатських та жовнірських пісень відображено зарахування до війська, тяжку долю на службі, тугу за коханою, смерть на чужині. Часто в них переживання ліричного героя висловлене або від імені самого рекрута, або від рідних чи близьких, які тужать за ним.

В СУБОТУ ПІЗНЕНЬКО...

В суботу пізненько,
В неділю раненько
Кувала зозуля
В саду жалібненько. | (2 р.)

Ой то ж не зозуля —
То рідная мати,
Вона виряджала
Синочка в солдати. | (2 р.)

— Я ж думала, сину,
Невісточку брати,
А ти від'їжджаєш
На фронт воювати. | (2 р.)

Ой, сину ж мій, сину,
Моя ж ти дитино,
На кого лишаєш
Молоду дівчину? | (2 р.)

— Лишаю я, мамо,
Товаришу тому,
Котрий повернеться
Із фронту додому. | (2 р.)

Послухай
пісню
vse.ee/catt

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який епізод із життя солдата відтворено в пісні?
2. Який настрій пісні? Чим його викликано?
3. Доведи тезу, що рекрутчина-солдатчина була трагедією як для чоловіків, так і для їхніх родин. Цитуй уривки на підтвердження своїх думок.
4. У чому символізм образу зозулі?
5. Поясни, як ти розумієш зміст останньої строфи твору.
6. У зошит випиши художні засоби та поясни їх роль для розкриття змісту пісні.
7. Опиши картину І. Соколова «Проводи рекрутів». Як її зміст перегукується зі змістом пісні?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати пісню.
2. Схарактеризуй образ ліричного героя твору.
3. Добери приклади рекрутських та жовнірських пісень. Проаналізуй одну з них.

Пісні літературного походження

ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ, АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ

У робочому зошиті накресли таблицю **ЗХД**. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про літературні пісні (авторську пісню), ліричні твори січових стрільців, воїнів Української повстанської армії (УПА), сучасні воєнно-патріотичні твори. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш дізнатися про пісні літературного походження. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчителя/вчительки.

Літературна пісня (авторська пісня) — це ліричний твір, слова якого складає поет / поетеса.

Крім народних, кожна національна культура має багато пісень літературного походження.

Велику кількість віршів українських поетів та поетес покладено на музику. Це твори Семена Климовського, Тараса Шевченка, Леоніда Глібова, Івана Франка, Олександра Олеся, Андрія Малишка, Миколи Сингаївського, Дмитра Павличка, Лесі Українки, Ліни Костенко та багатьох інших.

ПІСНІ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Роман
Купчинський
(1894–1976)

Стрелецькі пісні виникли в роки Першої світової війни (1914–1918) у середовищі українських січових стрільців (УСС). Вояки були вихідцями із західноукраїнських земель і належали до підрозділів австро-угорського війська. Крім бойових завдань, вони мали чітко окреслену ідеологічну мету — «піднести українську свідомість і честь». Січові стрільці відновлювали національні військові традиції, підносили український патріотизм. Із цією метою вояки стали своєрідною фабрикою пісень, розвивали музичне мистецтво,

вели історичний літопис боротьби, створили військову термінологію, розробили й упровадили форму українського однострою. Своєю діяльністю січові стрільці наближали відновлення української державності.

Коли говоримо про створення пісень, то маємо на увазі й **народні стрілецькі пісні**, які з плином часу втратили автора та стали набутком фольклору, і **авторські**. Серед найвідоміших постатей в історії стрілецької авторської пісні — Роман Купчинський, Левко Лепкий, Степан Чарнецький і Михайло Гайворонський. Безіменні та відомі автори УСС поетично оспівували січову славу, передавали нащадкам історію про бої, героїзм, жертви, переживання товаришів по зброї.

Левко Лепкий
(1888–1971)

Михайло Гайворонський
(1892–1949)

РОЗПРОЩАВСЯ СТІЛЕЦЬ ІЗ СВОЄЮ РІДНЕЮ...

(Народна стрілецька пісня)

Розпрощався стрілець із своєю ріднею
І поїхав в далеку дорогу —
За свій рідний край, за козацький звичай,
Йшов у бій за свою перемогу.

А вітер колише високу траву,
Молодий дуб додолу схилився,
Листям шелестить, вбитий стрілець лежить,
Його коник над ним зажурився.

Ой ти, коню, мій коню, не стій наді мною,
Я полежу на землі невкритий.
Ти біжи, коню мій, скажи неньці рідній,
Що я за Україну убитий.

Нехай батько, і мати, і сестри, й брати —
Нехай вони за мною не плачуть.
Я у степу лежу, по Вкраїні тужу,
Чорний крук наді мною все кряче.

Ряди ж за рядами стрільці йдуть полками,
До походу гармати їм грають.
А за їхню честь — лиш березовий хрест,
Дрібні сльози на землю спадають.

Послухай
пісню
vse.ee/catr

Розділ 1. Чому українську пісню називають душею народу?

Розпрощався стрілець із своєю ріднею
Та й поїхав в далеку дорогу —
За свій рідний край, за козацький звичай,
Йшов у бій за свою перемогу.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який епізод із життя січового стрільця оспівано у творі? Наведи цитати на підтвердження своєї думки.
2. Навіщо стрілець пішов у похід? Зацитуй рядки.
3. У чому трагізм зображеного? Який настрій пісні? Свою думку обґрунтуй.
4. Назви, які з наведених художніх засобів народних пісень використано у творі: символіка, пестливі слова, постійні епітети, художній паралелізм, повтори, діалог або монолог ліричного героя. Наведи приклади кожного з них.
5. Своєрідність будови твору — повторення першої та останньої строф. З якою метою використано цей засіб?
6. Який мотив пісні?

Богдан Лепкий
(1872–1941)

ЖУРАВЛІ

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій.

Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.

Послухай
пісню
vse.ee/catq

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Із додаткових джерел добери інформацію, яка пояснюватиме автобіографічність поезії «Журавлі».
2. Поясни, як ти розумієш тезу: *пісня є поетичним символом долі українських емігрантів*.
3. Символом чого є образ журавлів у творі?
4. Який настрій поезії? Які мовні засоби допомагають його найкраще відтворити?
5. У робочий зошит випиши художні засоби.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА...

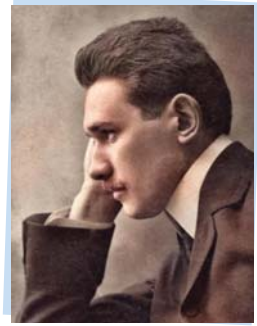
Ой у лузі червона калина
похилилася,
Чогось наша славна Україна
зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну,
гей-гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино,
маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно,
маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну,
гей-гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці
у кривавий тан¹,
Визволяти наших українців
з московських кайдан.
А ми наших братів-українців
визволимо,
А ми нашу славну Україну,
гей-гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички
золотистий лан,
Розпочали стрільці українські
з москалями тан,
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну,
гей-гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер
з широких степів,
То прославить по всій Україні
січових стрільців.
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну,
гей, гей, розвеселимо!

Степан Чарнецький
(1881–1944)

Григорій Трух
(1894–1959)

Послухай
пісню
vse.ee/catw

Переглянь
відео
vse.ee/catw

¹ Тан — танок.

Розділ 1. Чому українську пісню називають душею народу?

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. В інтернеті добери інформацію про історію створення пісні-славня січових стрільців.
2. Визнач мотив пісні.
3. Поясни, який настрій пісні. Які художні засоби допомагають його створити?
4. Опиши, якими у творі зображено січових стрільців. Цитуй уривки на підтвердження своєї думки.
5. Який символічний образ використаний у творі та що він означає?
6. Назви слова, які надають твору закличного характеру.
7. Випиши в зошит художні засоби, які роблять цю пісню схожою на народну.
8. У чому полягає патріотичний пафос пісні?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли інтелектуальну карту, на якій відтвори основну інформацію про народні та авторські стрілецькі пісні. Користуючись нею, уголос перекажи навчальний матеріал теми.
2. Вивчи одну з пісень напам'ять (за бажанням).
3. Підготуй повідомлення про те, як після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року пісня «Ой у лузі червона калина...» стала справжнім народним шлягером.

ПІСНІ ВОЇНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Українська повстанська армія (УПА) діяла в Україні протягом 1942—1960 рр. Її метою була боротьба проти фашистських і радянських окупантів та створення незалежної Української держави. Воїни УПА продовжили традицію захисту рідної землі від ворогів та залишили багату пісенну спадщину.

Повстанські пісні стали для воїнів УПА духовною зброєю. Вони присвячені національно-визвольним змаганням українського народу у ХХ ст. і сприяли піднесенню боротьби за державність України. Повстанська лірика відображала ідеї жертвності на благо

державності, оспівувала нескорений дух народу. Вона творилася на традиціях козацької та стрілецької лірики із додаванням авторського компонента. Їх творцями зазвичай були безпосередні учасники бойових дій, а багато повстанських пісень, що дійшли донині, стали народними.

Основні мотиви пісень воїнів УПА:

- ◆ соборність українських земель;
- ◆ подвиг бойових командирів, рядових повстанців, їхня доля та обставини боротьби;
- ◆ історична доля народу;
- ◆ життя на засланні, у тюрмах;
- ◆ кохання та родина.

ЗРОДИЛИСЬ МИ З ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ...

Зродились ми великої години,
З пожеж війни і з полум'я вогнів —
Плакав нас біль по втраті України,
Кормив нас гніт і гнів на ворогів.

І ось ідемо в бою життєвому
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець — той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати —
Заплатою нам розкіш боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Чим жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди —
Не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду для усіх єдину
Наш гордий клич народові несе:
«Батьківщині будь вірний до загину —
Нам Україна вище понад все!»

Веде нас в бій борців упавших слава —
Для нас закон найвищий та наказ:
Соборна Українська держава —
Вільна, міцна, від Сяну по Кавказ.

Олесь Бабій
(1897–1975)

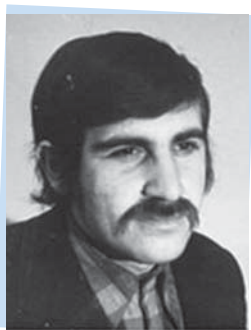
Послухай
пісню
vse.ee/catl

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який настрій вірша? Чому мелодія до нього звучить у маршовому ритмі?
2. Визнач мотив твору.
3. Хто є ліричним героєм твору? Як його зображено? Наводь цитати.
4. Поясни, як ти розумієш перші два рядки пісні.
5. «Зродились ми великої години...» називають гімном українських націоналістів. Чому? У чому патріотичний пафос твору?
6. Випиши в зошит художні засоби, поясни їх роль у творі.
7. Після початку російсько-української війни цю пісню в дещо осучасненому варіанті почали вважати маршем Збройних Сил України під назвою «Марш української армії». Чому саме на ній зупинили вибір?

МІЙ ДРУЖЕ КОВАЛЮ

Микола Матола
(1952–1993)

Четверту добу уриваються плови¹,
Сльозиться у схроні² зволожений мур.
Не плачте душею, мій друже Ковалю,
Бо дуже нелегко

й мені самому... (2 р.)

Уже котрий тиждень чекаємо грипсу³,
Коли запалає Вкраїна в огні.
Мій друже Ковалю, затягнемо пісню,
Бо дуже нелегко

й самому мені... (2 р.)

Кудись наші коні помчали далеко
І долю понесли у зоряну ніч.
Нам сниться в розлуці
Згорьований батько,
Зсивіла дружина

приходить у сні. (2 р.)

А нам би одверто агітки лукаві
Розбити об святість твердої руки.
Та іменем нашим свої чорні справи
Ізнову прикрили

московські полки. (2 р.)

І мачуху-долю, й брехливу неславу
Нам подарували звитяжні роки.
Тож будьмо незламні, мій друже Ковалю,
На славу Вкраїні,

на вічні віки! (2 р.)

Послухай
пісню
vse.ee/cath

¹ Плова — злива, переважно з бурею, діалектне.

² Схрон — таємне, не відоме для інших місць, де що-небудь ховають.

³ Грипс — нагода (діалектне).

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. В інтернеті знайди історію створення пісні «Мій друже Ковалю». Підготуй повідомлення на урок.
2. Яку форму твору вибрав автор — монологічну чи діалогічну? Чому?
3. Який саме момент життя повстанців зображено в пісні? Зацитуй побутові деталі, які підтверджують думку про відмову повстанців від особистих благ заради боротьби за суспільне добро.
4. Чому автор пише, що *«іменем нашим свої чорні справи / Ізнову прикрили московські полки»*? Наведи приклади з історії.
5. Як у пісні відтворено смуток за родиною і рідним домом? Зацитуй рядки.
6. Яким постає перед тобою ліричний герой твору? Схарактеризуй його.
7. Визнач мотив пісні. У робочий зошит випиши художні засоби.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Добери інформацію про митців, які склали музику до пісень «Зродились ми великої години...» та «Мій друже Ковалю».
2. Вивчи одну з повстанських пісень напам'ять (за бажанням).

СУЧАСНІ ВІСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ

КВІТИ МІННИХ ЗОН

Поверталися додому,
Як надовго — невідомо.
Ще залишилась невзята висота!
Поверталися додому,
Розійшлися по одному,
А тебе не відпускає пустота...

Приспів:
Вона рве твої думки,
Бо на відстані руки
Тремтять сльози і бетон,
Цвітуть квіти мінних зон!
Дихає війна...
Мамо, це не сон...

Святослав
Вакарчук
(Нар. 1975 р.)

Розділ 1. Чому українську пісню називають душею народу?

Не кажи мені: «Я знаю».
Мамо, ти не уявляєш,
Як удав, не відпускає пустота,
Поки спокою не має
Кожен метр твого краю
І не взята кожна висота!

Приспів

По дорозі й до вокзалу
Тебе дівчина чекала
І в обіймах рятувала сірий день.
Як надовго — невідомо,
Чи повернешся додому,
Чи залишишся у пам'яті лишень?

Приспів:

Вона рве твої думки!
Вона — пам'ять навпаки!
Вона — сльози і бетон!
Вона — квіти мінних зон!
Дихає війна...
Ні, мамо, це не сон...

Послухай
пісню
vse.ee/cato

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яким епізодам російсько-української війни XXI ст. присвячено пісню?
2. Які деталі бойових буднів відтворено в пісні? Зацитуй уривки.
3. Поясни, як ти розумієш метафору «цвітуть квіти мінних зон».
4. Яку форму вибрав автор — монологічну чи діалогічну? Чому?
5. Що тобі відомо про ліричного героя пісні? Який він?
6. Який мотив твору?
7. Що тобі відомо про автора слів та музики твору?

МІСТО МАРІЇ

Сонце зійшло над Азовом,
Вітер над дюнами дме,
Холодно, але пісок
Пахне весною!..
Очі вже звикли до втоми,
Надто багато причин,
Мрію, як нам буде знов
Добре з тобою!..

Приспів:

Ні, корабельні гармати
Не розіб'ють мою мрію!
Віру ніколи не зрадить
Серце моє!

Буде довіку стояти
Праведне місто Марії,
Доки над гордим Азовом
Сонце встає!

Небо гримить над Азовом,
Ворог гарматами б'є,
Звечора навіть бетон
Пахне війною...

Думати, як буде завтра,
Часу нема і причин,
Серце і руки давно
Звиклі до бою!..

Приспів

Ми залишились собою,
Ми загорнулись у ніч,
І вільні уста
Стисли від болю,
Але й в найглибші підвали
Світло повернеться знов,
Крик нового дня
Рветься на волю!

Приспів:

І корабельні гармати
Не розіб'ють мою мрію!
Віру ніколи не зрадить
Серце моє!

Буде довіку стояти
Праведне місто Марії,
Доки над вільним Азовом
Сонце встає!
Доки над нашим Азовом
Сонце встає!

Послухай
пісню
vse.ee/catv

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку форму вибрав автор — монологічну чи діалогічну? Чому?
2. Поясни слова пісні «*Бачиш, сину мій, свічка не згаса, / Довіку буде вже горіти...*» Який поетичний символ у цих рядках використаний? Яке його значення? Які інші символи використав автор та що вони означають?
3. Який мотив пісні?
4. Зацитуй рядки, які пояснюють, заради чого захисники готові жертвувати своїм життям.
5. Що тобі відомо про автора слів та музики твору?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчи напам'ять одну із сучасних авторських пісень (за бажанням).
2. Підготуй колаж, який розкриватиме ідею захисту України від ворогів. Представ свою роботу в класі.

СТЕФАНІЯ

Приспів:

Стефанія мамо! Мамо Стефанія!
Розквітає поле, а вона сивіє!..
Заспівай мені, мамо, колискову,
Хочу ще почути твоє рідне слово!..

Вона мене колисала, дала мені ритм,
І, напевне, силу волі
Не забрати в мене, бо дала вона!
Напевне, знала, може, більше і від Соломона.
Ламаними дорогами прийду я завжди до тебе!
Вона не розбудить,
Не будить мене в сильні бурі,
Забере в бабулі дві дулі, ніби вони кулі...
Дуже добре знала мене, не була обманута,
Як була дуже втомлена, гойдала мене в такт
Люлі... Люлі... Люлі...

Приспів

Я не в пеленах, но, ма, но, ма,
Хватить, якби я не виріс на виріст
За речі платить...
Я — не мала дитина,
вона далі нерви тратить,

Олег Псюк
(нар. 1994 р.)

Іван Клименко
(нар. 1988 р.)

Розділ 1. Чому українську пісню називають душею народу?

Я гуляв, шляк би тебе трафив!..
Ти все молода, о, мамо, на піку,
Якщо не ціню опіку на піку слави —
Мені в тупику... Забивайте піку цю піку,
Я би попик спік своєю любов'ю...
Люлі... Люлі... Люлі...

Приспів (2 р.)

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. В інтернеті знайди інформацію про тріумф пісні на конкурсі «Євробачення». Що тобі відомо про авторів слів та музики твору?
2. Перекажи, які спогади виникають у ліричного героя про матір. Зацитуй рядки.
3. Чи завжди в матері із сином склалися добрі стосунки? Чи усвідомив він, скільки ненька для нього зробила? Посилайся на текст.
4. Приспів пісні — це своєрідна колискова, яка повертає ліричного героя в дитинство. Яку роль вона виконує в розумінні значення матері в його житті?
5. Доведи, що пісня є одою матері.
6. Лідер гурту «Kalush Orchestra» Олег Псюк зазначив, що «дуже багато людей називають її “піснею нашої війни”, як гімн». Чому вони так вважають?
7. Особливістю музики стало поєднання в одній композиції репу, українських фольклорних мотивів та етніки. Чим іноземним слухачам таке поєднання музичних стилів було цікавим?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дізнайся більше про переможців «Євробачення» від України. Підготуй про них повідомлення та виголоси його в класі.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

1. У Японії вважають дитину готовою до навчання в початковій школі, якщо вона знає 10–12 народних пісень, а під час вступу до закладів вищої освіти абітурієнт має знати кілька сотень пісень свого народу. На іспитах викладач починає співати перший куплет, а вступник має продовжити. Перейми традицію японців! Улаштуй з однокласниками та однокласницями конкурс, хто знає більше українських народних пісень. Переможе той/та, хто всіх переспіває.
2. В інтернеті послухай народні пісні у виконанні автентичних фольклорних ансамблів та рок-гуртів. Підготуй повідомлення на тему «Сучасне життя народної пісні» та виголоси його в класі.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

Сучасники Т. Шевченка свідчили, що він мав дуже гарний голос і в салонах Петербурга часто виконував українські народні пісні. Проведи із творчою групою дослідження і дай відповідь на запитання: *Якби Т. Шевченко не був поетом, чи міг би він прославитися як вокаліст?* Свої пошуки та висновки узагальни у презентації будь-якого жанру (інформаційному бюлетені, презентації PowerPoint, журналі чи газеті, блозі тощо).

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

1. Від членів своєї родини або старших знайомих запиши кілька суспільно-побутових творів своєї місцевості та уклади з них збірку.
2. Добери зі збірок народних пісень суспільно-побутові пісні, які сподобалися найбільше, й уклади збірку. Напиши до неї передмову «Народна пісня — душа українського народу».

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився перший розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: чому українську народну творчість називають душею народу?
2. Узагальни знання, накресли «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-коді. У робочому зошиті накресли таблицю за зразком і заповни її. Постав + напроти правильного твердження.

vse.ee/ceqe

4. Виконай завдання в тестовій формі. **Кожна правильна відповідь — 2 бали.**

vse.ee/ceqr

ЩО ТРЕБА ЗНАТИ ПРО МИНУЛЕ, ЩОБ ПРАВИЛЬНО БУДУВАТИ СВОЄ МАЙБУТНЄ?

Навчальний маршрут розділу

- ◆ Т. Шевченко «Розрита могила»
- ◆ І. Франко «Захар Беркут»
- ◆ А. Чайковський «За сестрою»
- ◆ епос як рід літератури; героїко-романтична та історична повісті
- ◆ засоби змалювання художнього образу в епічному творі

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті накресли таблицю ЗХД. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про твори на історичну тематику. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчителя/вчительки.

РОЗРИТА МОГИЛА¹

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилась, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широких світі,
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колиці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті²,

Тарас Шевченко
(1814–1861).
Автопортрет

¹ Поштоухом до написання вірша стали розкопки могил (курганів) у 30–40-х роках ХІХ ст. в Україні.

² Ідеться про заселення німецькими колоністами земель Запорозької Січі після її зруйнування в 1775 р. військами Катерини ІІ. Єврейська колонізація причорноморських степів почалася в 1807 р.

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили¹ мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні²
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».
Начетверо розкопана,
Розрита могила.

Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те,
Що там схоронили,
Не плакали б діти,
Мати не журилась.

Послухай
пісню
vse.ee/catf

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Між якими двома героями йде розмова у вірші?
2. Прочитай слова ліричного героя. Які дві теми в них порушені? Зацитуй.
3. Прочитай слова, які належать матері-Україні. Як вона розповідає про розквіт України в старі часи? Зацитуй.
4. Спираючись на текст, поясни, яким поет бачить причиново-наслідковий зв'язок між подіями: помилка Б. Хмельницького (підписаний ним 1654 р. акт приєднання України до Московії) — занепад України.
5. Назви п'ять ознак руйнації України. Зацитуй.
6. Поясни зміст рядків «*Начетверо розкопана, / Розрита могила*». Чому в автора сильне обурення викликали розкопки курганів?
7. Прочитай і поясни значення останніх двох рядків вірша.
8. Визнач мотив поезії.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірш «Розрита могила».
2. Порівняй, як зображено образ Б. Хмельницького в поезії Т. Шевченка та в народній пісні «Та вже років двісті...». Що між ними спільного?
3. Випиши в зошит художні засоби з твору «Розрита могила».

¹ Для Т. Шевченка могили були: 1) пам'ятками епохи козаччини; 2) символом героїчного минулого України; 3) свідками слави, боротьби за свободу; 4) узагальненим образом пограбованої царизмом України.

² Перевертнями Т. Шевченко називає українців, які відступилися від інтересів рідного народу.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

Ти вже знаєш, що *повість* — епічний прозовий твір (рідше *віршований*), який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням. Її різновидом є *історична повість*.

Наприклад, в основу повісті «Захар Беркут» Іван Франко поклав реальні події нападу монгольської орди в 1241 р. на землі Волинсько-Галицького князівства та опір їй карпатців, у творі згадано князя Данила Галицького, використано етнографічні та фольклорні елементи XIII ст., побут і мова персонажів передають місцевий колорит. Із цією метою автор уживає застарілу лексику, наближає мову персонажів до тієї, якою спілкувалися в минулому.

Історичною є повість, сюжет якої побудований на історичному матеріалі. Вона відтворює в художній формі певний період історії. У ній реальний історичний факт поєднано з художнім вимислом, через зображення персонажів — історичних і вигаданих — відтворено певну добу.

ЗАХАР БЕРКУТ (Скорочено)

I

[...] Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелемєня голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелемєня; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату і оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси. [...]

Іван Франко
(1856—1916).
Фото. 1886 р.

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І, певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лица і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце — в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава виростила на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженню втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невігоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй приходилось поборювати, тим охітніше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла й її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, — той довіку не міг забути її лица, її ходу, її голосу, — тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов. [...] То й не диво, що, коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю тухольську верховину, Максима Беркута, сина тухольського бесідника Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра.

[...] Максим Беркут, який аж нині, супроти найважливішого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував з правдиво начальницькою

важливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами, Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свободний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитись з ним так само, як він з ними, свободно, несилувано, сміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази точно, швидко і так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилині зробили те саме. [...]

Просуваячись лісом, мисливці натрапили на великого ведмедя. Тугар Вовк влучив у нього, але не наніс смертельної рани. Розлючений звір накинувся на боярина, загрожуючи його життю. Максим Беркут влучив йому стрілою в серце, чим врятував життя Тугарові Вовку.

Лови тривали, Мирослава з Максимом продовжили полювання.

[...] Не далі як на п'ять кроків, перед нею [Мирославою] лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними, зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. Чи вдаватися в боротьбу зі страшним звіром, чи шукати виходу і спровадити поміч? Але нелегко було знайти вихід; довкола їжилися ломи й обриви скал, і хоч перелізти через них з тяжким трудом було би можна, то на очах дикого звіра була така робота крайне небезпечна. Не довго надумуючись, рішилася Мирослава не зачіпати звіра, лиш боронитися в разі нападу, а тим часом дати трубою тривожний знак і закликати поміч.

Але скоро тільки вона затрудила, медведиця схопилася з леговища і, виючи, кинулась до неї. Не час було Мирославі братися до лука — звір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище і, опершись плечима о кам'яний облаз, наставила його насупротив медведиці. Звір, побачивши блискуче залізне вістря, зупинився. Обі неприятели стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи ані одним рухом зі свого становища. Мирослава не сміла перша нападати на медведицю; медведиця знов шукала очима, куди би напасти на ворога. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячись на задні ноги, хотіла шпурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвилині, коли зводилася на задні ноги,

Кадр із фільму «Захар Беркут». 1971 р.
У ролі Максима — Іван Гаврилук,
у ролі Тугара Вовка — Кость Степанков

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

Мирослава одним могучим рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно медведиця і перевернулася горілиць, обіллявшись кров'ю. Але рана не була смертельна, і медведиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, незважаючи на біль, вона знов кинулася на Мирославу. Небезпека була страшна. Розжертий звір садив просто, грозючи вже тепер своїми страшними зубами. Один рятунок для Мирослави був — видряпатися на облаз, о котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух, — і вона стояла на облазі. На серці в неї полегшало, — тепер її положення не було таке небезпечне, бо в разі нападу могла вдарити звіра згори. Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить медведиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно і роззявши закровавлену пащеку.

Зимний піт виступив на чолі Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть і що того буде перемога, хто зможе вдержатися на тій становищі й зіпхнути з нього противника. Медведиця була вже близько; Мирослава пробувала заставитися від неї ратищем, але медведиця захопила дрючину зубами і шарпнула її так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище виховзлось їй із рук, і звір кинув ним геть у ломи.

«Тепер прийдеться загибати!» — блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона захопила обома руками топір і стала міцно до остатньої оборони. Звір сунув чимраз ближче; гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена острими кігтями, грозила їй груді, — ще хвиля,

і їй довелося би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топогрище було закоротке супроти лап величезного звіра.

— Рятунку! — скрикнула у смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвили понад її головою блиснуло ратище, і пхнута в горло медведиця, мов колода, впала з каменя. В щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини пройняв Максима наскрізь. Але слова не було між ними ані одного. На те не було часу. Медведиця ще жила і, ревучи, зірвалася з місця. Одним скоком була вона коло своїх молодих, що, не розуміючи цілої тої страшної боротьби, бавилися і переверталися в гнізді. Обнюхавши їх, медведиця кинулася знов до Мирослави. На се Мирослава була приготована і, піднявши обіруч топір, одним замахом розрубала ним голову медведиці. Впала опосочена звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала. Тим часом і Максим, продершися крізь навалені ломи, станув обік Мирослави. В очах дівчини заблисли дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стиснула руку свого порятівника. Максим чогось немов змішався, почервонів, спустив очі і, зупиняючись, проговорив:

— Я чув твій тривожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка в своїй руці і дивлячись у його хороше, сонцем опалене і здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице. В тій хвили вона не почувала нічого, крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. Але, коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, а так сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко зацеміло її коло серця, як лице її загорілось стидливим рум'янцем — і вона спустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розіллалось по лиці дивним чаром розгаряючого сердечного чуття. [...]

II

[...] Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство під проводом Максима Беркута. Передом ішов Тугар Вовк з донькою і з Максимом, решта товариства ступала за ними невеличкими купками, гуторячи про перебуті лови та ловецькі пригоди.

Перед очима товариства розкрилася тухольська долина, обліта гарячим сонячним промінням, мов велике зелене озеро з невеличкими чорними острівцями. Круг неї, мов височезний паркан, бовваніли кам'яні стіни, по яких п'ялися де-де пачоси зеленої ожини та корчі ліщини. При вході в долину ревів водопад, розбиваючись о каміння сріблястою піною; повз водопаду викутий був у скалі вузький вивіз, яким ішлося вгору і далі понад берегом потоку через верхи і полонини аж до угорської країни; се був

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

звісний тодішнім гірнякам «тухольський прохід», найвигідніший і найбезпечніший; десять дооколичних громад, з галицького і з угорського боку, працювали майже два роки над виготовленням цього проходу. Тухольці вложили найбільше праці в те діло, тож гордилися ним, як своїм.

— Гляди, боярине, — сказав Максим, зупиняючись над водопадом при вході в крутий, у камені кований вивіз, — гляди, боярине, се діло тухольської громади! Геть ось туди через Бескиди тягнеться сеся дорога, перша така дорога в верховині. Мій батько сам витичував її на протягу п'ятьох миль; кождий місток, кожда закрутина, кождий вивіз на тім протязі зроблений за його показом.

Боярин неохітно якось поглянув горами, куди на далекий протяг понад потоком вилася між скалами протерта гірська дорога. Потім глянув долі вивозом і похитав головою.

— Твій батько має велику власть над громадою? — спитав він.

— Власть, боярине? — відказав здивований Максим. — Ні, власти у нас над громадою не має ніхто: громада має власть сама, а більше ніхто, боярине. Але мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді. Як він говорить на раді громадській, так не зуміє ніхто в цілій верховині. Громада слухає батькової ради, — але власти батько мій не має ніякої і не жадає її. Очі Максима блищали огнями гордості й подиву, коли говорив про свого батька. Тугар Вовк при його словах у задумі похилив голову; зате Мирослава гляділа на Максима, не зводячи з нього очей. Слухаючи Максимових слів, вона чула, що його батько стається для неї таким близьким, таким, мов рідним чоловіком, немов вона вік жила під його батьківською опікою.

Але Тугар Вовк ставав чимраз більше понурій, чоло його морщилося і очі з виразом давно здержуваного гніву звернулися на Максима.

— То се твій батько бунтує тухольців против мене і против князя? — спитав він нараз терпким, різким тоном. Немов болющий дотик, вразили ті слова Мирославу; вона зблідла і позирала то на батька, то на Максима. Але Максим цілком не змішався від тих слів, а відповів спокійно:

— Бунтує громаду, боярине? Ні, се тобі неправду сказано. Вся громада гнівна на тебе за те, що ти присвоюєш собі громадський ліс і полонину, не спитавши навіть громади, чи схоче вона на те пристати, чи ні.

— А так, ще питатися вашої громади! Мені князь дарував той ліс і тоту полонину, і мені ні в кого більше дозволятися.

— Те самісіньке й говорить громаді мій батько, боярине. Мій батько учитькує громаду і радить подождати аж до громадського суду, на котрім те діло розбереться.

— Громадського суду! — скрикнув Тугар Вовк. — То й я мав би ставати перед тим судом?

— Думаю, що й тобі самому се буде пожадане. Ти будеш міг усім доказати своє право успокоїти громаду.

Тугар Вовк відвернувся. [...]

Проводжаючи Тугара Вовка з Мирославою додому, Максим освідчується дівчині в коханні і просить у боярина дозволити їм одружитися. Тугар Вовк обурений зухвальством хлопця, адже той простий смерд і не гідний бути чоловіком його доньки.

— Не гнівайся, боярине, за слова дурного хлопця, — відповів усе спокійний Максим. — Прощай і ти, моя зоре, що блиснула мені так чудово на одну днину, а тепер мушиш навіки для мене померкнути! Прощай і будь щаслива!

— Ні, годі мовчати, — сказала нараз Мирослава, рішуче обертаючись, — я не померкну для тебе, молодче, я буду твоя.

Тугар Вовк, мов остовпілий, глядів на свою доньку і вже аж тепер не знав, що йому робити.

— Доню, а се що ти кажеш! — скрикнув він.

— Те, що чуєш, таточку. Віддай мене за Максима! Я піду за нього! [...]

Казимир
Сіхульський.
Молодий гуцул. 1905 р.

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Князь Данило — руський князь із династії Романовичів, правитель Волинсько-Галицького князівства (1201–1264).

Боярин — у Русі-Україні — великий землевласник, що належав до князівського двору і входив до складу військової дружини князя.

Пасемці — тут: помічники.

Ратище — спис.

Горілиць — обличчям догори, на спині.

Облаз — гола стрімка скеля; круча, урвище, прірва.

Обіруч — обома руками.

Присілок — невеликий сільський населений пункт, розташований поблизу села, або частина великого села.

Люзір — враження.

Криївка — схованка.

Гуторити — розмовляти.

Пачоси — тут: густі зарості.

Бескиди — система гірських хребтів у північній смузі Карпат між долинами річок Морави та Мизунки.

Будеш міг доказати — будеш мати змогу довести.

Назви, які з наведених слів належать до діалектних. Поясни їхню роль у творі.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прочитай портрет Мирослави. Яка в ньому головна (домінуюча) деталь? Підтвердь відповідь цитатою з твору.
2. Що тобі відомо про дитинство Мирослави? Як життєві обставини наклали відбиток на її характер?
3. Портрет Максима Беркута розкриває риси його характеру чи тільки змальовує зовнішність героя? Підтвердь відповідь цитатою з твору.
4. Знайди й прочитай авторську характеристику Максима Беркута. Як вона доповнює портретну характеристику героя?
5. На якій рисі характеру наголошує автор, зображуючи юнака? Підтвердь відповідь цитатою з твору.
6. Які риси характеру Мирослави й Максима виявляються в епізоді на полюванні?
7. Що тобі відомо про Тугара Вовка? Підтвердь відповідь цитатами з твору.
8. Які припущення можна зробити про характер Тугара Вовка, судячи з його прізвища?
9. Прочитай портрет боярина. Які припущення про риси характеру ти можеш зробити з його зовнішності?
10. Яке в тебе склалося перше враження про Мирославу, Максима й Тугара Вовка, їхні погляди, переконання, риси характеру, життєві цілі?

ЗАПАМ'ЯТАЙ

Епічний твір — це розповідний твір про певні події в житті героя / героїні. Епічний твір написаний здебільшого прозовою мовою та має сюжет, тобто певну систему подій.

Елементи сюжету:

Експозиція — вступна частина, що знайомить із головними героями та обставинами (місце, час), у яких розгортатимуться події.

Зав'язка — подія, яка є початком конфлікту між героями-антиподами.

Розвиток дії — система подій, у яких поступово загострюється конфлікт.

Кульмінація — момент найвищого напруження дії у творі, коли конфлікт досягає найбільшої гостроти.

Розв'язка — фінальна частина твору, у якій завершується конфлікт.

Прочитані тобою раніше твори мали одну сюжетну лінію. У повісті «Захар Беркут» паралельно розгортається кілька сюжетних ліній.

11. Назви, які дві сюжетні лінії намітилися в I і II розділах повісті.
12. Поясни, між ким зароджується конфлікт у прочитаному уривку. З'ясууй його причини.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Зроби закладки в підручнику (розділи I–II) до характеристики образів Максима, Мирослави і Тугара Вовка.
2. Передбач, як можуть розгортатися подальші події. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характери Максима, Мирослави і Тугара Вовка.
3. Прочитай наступну частину повісті й перевір свої здогади.

III

[...] Захар Беркут — се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був ще сильний і кремезний. [...]

«Життя лиш доти має вартість, — говорив він частенько, — доки чоловік може помагати іншим. Коли він став для інших тягарем, а хісна не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене Боже, щоб я коли-небудь мав статися тягарем для інших і їсти ласкавий, хоч і як заслужений хліб!» Ті слова — то була провідна, золота нитка в життю Захара Беркута. Все, що він робив, що говорив, що думав, те робив, говорив і думав він з поглядом на добро і хосен інших, а поперед усього громади. Громада — то був його світ, то була ціль його життя. [...]

Громадська рада села Тухлі зібралася, щоб ухвалити рішення щодо Тугара Вовка. Боярин із дозволу князя Данила на громадських землях побудував собі дім, а згодом, зневажаючи селян, почав захоплювати їхні землі, зганяти з них людей, убивати їхню худобу. Люди вважали дії боярина незаконними, тому вирішили на громадському суді розглянути вчинки Тугара Вовка. Відкриваючи раду, Захар Беркут сказав:

— Погляньте, чесна громадо, на те наше копне знамено, котре від п'ятдесятьох літ чує наші слова і бачить наші діла. Чи знаєте ви, що виражають його знаки? Святі і поважні старці, батьки наші, зробили його і передали мені його значіння.

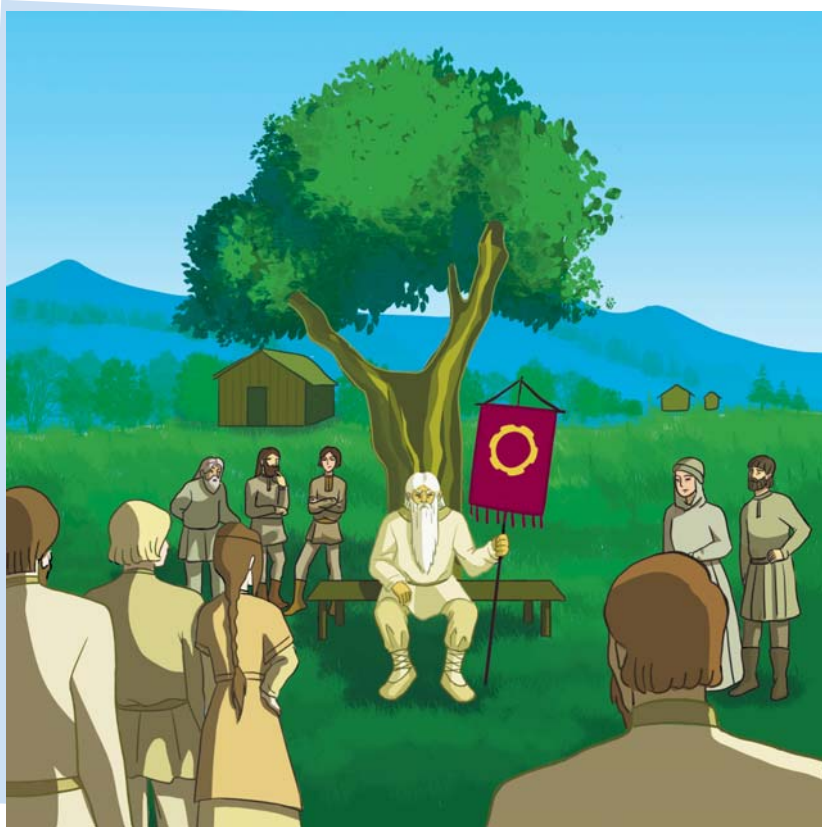
«Захаре, — сказали вони, — колись, у хвилі найгіршої небезпеки, коли життя наверне супротивну хвилю на громаду і загрозить її порядку, — тоді ти відкриєш громаді, що значить се знамено, а zarazом відкриєш, що на нім спочиває наше і нашого

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

духа-опікуна благословенство, що відступлення від тої дороги, яку вказує те знамено, буде найбільшим нещастям для громади, буде початком її цілковитого упадку!»

Захар утих на хвилю. Його бесіда зробила велике вражіння на всіх громадян. Усіх очі звернені були на знамено, що на високій жердці, встромленій у камінь, стояло перед громадою, блискотіло срібною оковою на своїх кільцях і повівало кармазиною хоруговкою, немов переливалось живою кров'ю.

— Я досі не говорив вам про се нічого, — говорив Захар дальше, — бо часи були спокійні. Але сьогодні пора се зробити. Глядіть на нього, на се знамено наше! З одного здорового пня вироблений весь той суцільний ланцюг, сильний і немов замкнутий у собі, а прецінь свобідний в кождім поединчим колісці, готовий прийняти всякі зв'язки. Сей ланцюг — то наш руський рід, такий, який вийшов з рук добрих, творчих духів. Кожне колісце в тім ланцюзі — то одна громада, нерозривно, з самої природи зв'язана з усіма іншими, а проте свобідна сама в собі, немов замкнена сама в собі, живе своїм власним життям і вдоволяє свої потреби. Тільки така суцільність і свобода кождої поодинокі громади робить усю цілість суцільною й свобідною. Нехай

тільки одно колісце трісне, розпадеться само в собі, то й цілий ланцюг розпадеться, одноцілий його зв'язок розірветься. От так і упадок вольних громадських порядків у одній громаді стає раною, котра приносить недугу, а то й заразу для цілого тіла нашої святої Русі. Горе громаді, котра добровільно станеться тою раною, котра не уживе всіх сил і способів, щоб удержати себе при здоров'ю! Ліпше би було такій громаді щезнути з лиця землі, заpastися в безодню! [...]

У цей час до громади під'їхав Тугар Вовк зі своїми слугами. З тухольцями він поводив себе зухвало і зверхньо. Боярин сказав, що він раб князя Данила і виконує його накази, що перебуває в Тухлі законно, бо має грамоту, якою йому даровано право бути тут господарем. На це Захар Беркут йому відповів:

— А прецінь нас скривдив, отою самою грамотою, котрою ти так хвалишся! Бо зважай лишень: чи не скривдив би я тебе, якби без твоєї волі зняв із тебе отой блискучий панцир і дав його моему синові? А таке саме діло зробив твій князь із нами. Що для тебе панцир, то для нас земля й ліс. Від віків ми вживали їх і берегли, як ока в голові, — а тут нараз приходиш ти в імені свого князя і кажеш: «Се мое! Мій князь дав мені се в надгороду за мої великі заслуги!» І проганяєш наших пастухів, убиваєш нашого лісничого на нашій власній землі! Скажи ж, чи можемо ми уважати твого князя справедливим чоловіком?

— Ти помилився, старче! — сказав Тугар Вовк. — Усі ми — власність князя, зі всім, що маємо, з худобою й землею. Князь один вільний, а ми його невільники. Його ласка — то наша воля. Він може зробити з нами, що хоче.

Мов удар обуха в тім'я, так оглушили ті слова Захара Беркута. Він похилив свою сиву голову додолу і довгу хвилю мовчав, не знаючи, що й казати. Мертвецьки понуро мовчала й уся громада. [...]

І по тім Захар успокоївся, сів і знову звернувся до боярина. [...]

— Не вітцем і опікуном ми вважаємо твого князя, але карою божою, зісланою на нас за гріхи наші, від якої мусимо відкупуватися щорічними данинами. Чим менше ми про нього знаємо, а він про нас, тим ліпше для нас. І коби вся наша Русь могла позбутися сьогодні його з усіма його ватагами, то, певно, була би ще щаслива і велика! [...]

IV

Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтяти її силу, розбити її народне життя. Найперші міста: Київ, Канів, Переяслав — упали і були зруйновані до основи; їх слідом пішли тисячі сіл і менших городів. Страшний начальник монгольський Бату-хан, прозваний

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

Батием, ішов на чолі своєї стотисячної орди, женучи перед собою вчетверо стільки всяких полоняників, що мушили битися за нього в перших рядах, — ішов поздовж руської землі, розпускаючи широко свої загони і бродячи по коліна в крові. Про який-будь опір на рівнім полі ніщо було й думати, тим більше що Русь була роз'єднана і роздерта внутрішніми межиусобицями. [...]

Після громадського суду Тугар Вовк з дочкою втік із Тухлі. Від батька Мирослава дізналася, що громада вигнала їх із села, та просила батька повернутися назад і прийняти закон тухольців. Тугар Вовк відмовився і привіз її до загонів монголо-татар на чолі з Петою й Бурундою. По тому, що батька прийняли вороги, Мирослава зрозуміла, що чутки про нього як зрадника батьківщини були правдивими. Бегадир Пета прийняв утікачів і подарував Мирославі перстень зі своєї руки. З ним дівчина могла пройти через будь-які кордони монгольського війська.

Від батька Мирослава довідалася, що він хоче привести загін монголо-татар до Тухлі, щоб помститися громаді за кривду. Максим Беркут із загоном приїхав до оселі Тугара Вовка, щоб її розібрати. Невдовзі хлопці побачили загін монголо-татар, який наближався до села, на чолі з боярином. Усі зрозуміли, що Тугар Вовк — зрадник і це він привів ворогів до Тухлі. Максим подумав: «... до вчора ще був ти раб княжий, а нині ти вже раб великого Чингісхана... Іншим часом він уважав би на те, що перед ним батько Мирослави, але тепер він бачив тільки ворога, — ні, зрадника, чоловіка, що потоптав сам свою честь, котрому проте ніяка честь не належиться».

Почалася облога будинку Тугара Вовка. Тухольці мужньо тримали оборону. Спочатку вони перемагали, але згодом під тиском монголо-татар почали відступати. Героїчно загинули всі, живим залишився лише Максим, якого Тугар Вовк наказав не вбивати. На нього надягли пута, але він гордо відповів бояринові: «Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік. У мене пута на руках, а в тебе — на душі!»

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Хосен — користь, зиск.

Кармазинова хоружовка — червоного кольору полотнище, прикріплене до довгого держала.

Прецінь — все-таки.

Обух — тупа, важча частина сокири або зброї з протилежного боку від гострої.

Назви, які з наведених слів належать до діалектних і застарілих. Поясни їх роль у творі.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, які висновки можна зробити про характер Захара Беркута, судячи з його прізвища.
2. Перекажи, що стало відомо Тугарові Вовку про Захара Беркута. Чому автор розповів про героя раніше, ніж він з'явився у творі?
3. Назви два життєві принципи Захара Беркута. Підтвердь відповідь цитатами.
4. У I і II розділах зароджуються особисті суперечності між Тугаром Вовком і Максимом. На чому вони засновані? Який громадський конфлікт намітився в III–V розділах повісті і з чим він пов'язаний?
5. Порівняй, які погляди на князівську владу та громадський устрій мають Тугар Вовк і Захар Беркут. Прочитай, які докази наводить один герой і які — другий. Хто, по-твоєму, має рацію? Як характеризують кожного героя його слова?
6. Проаналізуй, як, по-твоєму, до Захара Беркута ставиться автор. Зачитай слова, що підтверджують твою думку.
7. Поясни, що спонукало Тугара Вовка зверхньо ставитися до громади. Підтвердь відповідь цитатами з твору.
8. Нині увійшов у вжиток термін *самоврядування*. Він означає, що люди дбають про інтереси громади незалежно від діяльності центральних органів влади. Чи можна стверджувати, що тухольська громада — яскравий взірць самоврядування? Аргументуй свою думку. Знайди й прочитай цитати, які підтверджують цю тезу.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Зроби закладки в підручнику (розділи III–V) до характеристики образів Захара й Максима Беркутів, Мирослави, Тугара Вовка.
2. Склади й запиши в зошит план прочитаних розділів.
3. Створи тестові завдання за змістом прочитаних частин.
4. Передбач, як можуть розгортатися подальші події. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характери героїв.
5. Прочитай наступну частину повісті й перевір свої здогади.

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалось йому, немов нині їх щорічне свято Сторожа, і вся громада зібрана довкола каменя при вході тухольської тіснини: дівчата з вінками, молодці з музикою, всі в празничних чистих строях. Оце він, найстарший віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якись таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви; щось щемить у нього в глибині душі — і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох-трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх,

Кадр із фільму
«Захар Беркут». 1971 р.
У ролі Захара —
Василь Симчич

звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме. Але слова не перестають плисти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять і облітають увесь небозвід осліплюючим огнем, земля здригається — і разом, звільна перехилиючись, святий камінь рушається з місця і з страшним лускотом валиться на нього.

— Що се може значити? — питав сам себе Захар, роздумуючи над своїм сном. — Щастя чи нещастя? Радість чи горе? — Але він сам не міг знайти відповіді на те питання, тільки сон сей лишив по собі якесь важке

прочуття, якусь хмару суму на Захаровім чолі.

Швидко справдилось це прочуття! Саме пополудні настигли страшні, несподівані вісті до Тухлі. Пастухи з сусідньої полонини прибігли без духу до села, голосячи, що бачили якусь бійку коло боярського дому, якусь громаду незвісних чорних людей і чули незрозумілі, роздираючі крики. Майже вся тухольська молодіж, уоружившись у що хто міг, побігла на місце бою, але зупинилась оподалік, побачивши кроваве і трупами вкрите побоєвище, а боярський дім — оточений хмарою монголів. Не було сумніву, всі молодці, вислані для збурення боярського дому, погибли в нерівній боротьбі з тими наїзниками. Не знаючи, що діяти, тухольська молодіж вернула до села, розносячи всюди страшну вість. Почувши її, затремтів старий Захар, і гірка сльоза покотилася по його старім лиці.

— От і сповнився мій сон! — прошептав він. — В обороні свого села поляг мій Максим. Так воно й треба. Раз умирати кожному, але славно вмирати — се не кожному лучається. Не сумувати мені за ним, але радуватись його долею. [...]

— Хоч то воєнне діло — не моє діло і не мені, старому, радити про те, до чого не можу приложити своїх рук, — але все-таки я думав би, що не велика наша заслуга буде, коли відіб'ємо монголів, особливо зваживши, що се нам не так-то й трудно зробити. Сини наші погибли з їх рук, кров їх обагрила нашу землю і кличе нас до пімсти. Чи пімстимось ми на ворогах наших, на нищителях нашого краю, коли відіб'ємо їх від свого села? Ні, а тільки, відбиті від нашого села, вони з подвійною лютістю кинуться на інші села. Не відбити, але розбити їх — се повинна бути наша мета! [...]

У цей час тухольці побачили загони чоловіків з інших громад, які прийшли на допомогу. Невдовзі усі звернули увагу на вершника, що мчав до громади. То була Мирослава. Вона повідомила, що до Тухлі наближається монголо-татарське військо і що Максим живий, але в полоні у ворогів. «В неволі? — скрикнув, мов громом прошиблений, Захар. — Ні, то не може бути! Мій син радше дасть на кусні порубати себе, аніж узяти себе в неволю. Се не може бути!» «Ні, батьку, твій син не подав ім'я твоє в неславу». Мирослава розповіла всім про батька-зрадника і попросила Захара Беркута бути їй за батька. Вона переказала слова Максима:

— Він радив тухольській громаді не спиняти монголів перед тіщиною, але впустити їх у кітловину. Тут можна їх обступити і вирубати до остатнього, а коли ні, то виморити голодом. Треба тільки поробити засіки в вивозі при водопаді і повиносити з села все добро громадське, все збіжжя, весь хліб, усю худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків. «Тут, — казав Максим, — побідите їх, або ніде інде!» Так радив Максим.

Уся громада з напруженою увагою слухала Мирославиної бесіди. Глибока мовчанка залягла над усіми, коли стихли її слова. Тільки Захар гордо й радісно випростувався, а далі з простертими раменами наблизився до Мирослави.

— Доню моя! — сказав він. — Тепер я бачу, що ти варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдиві слова мого сина, — з них віє його смілий дух! Тими словами ти здобула моє батьківське серце! Тепер я легше віджалую сина, коли небо післало мені замість нього таку доньку!

Ридаючи, кинулася Мирослава в його обійми.

— Ні, батьку, не говори так, — сказала вона. — Син твій не буде страчений, — він повернеться тобі назад. Він іще нині вечір буде тут разом з ордою, і коли бог pomoже нам розбити її, то чей ми і його освободимо. В тій хвилі в тіснині дався чути крик тухольських вартових: «Монголи! Монголи!» — і вслід за тим прибігли вартові, голосячи, що монголи в незліченній силі показалися в долині над Опором. Тут приходилось рішатися живо, що діяти, як боронитися? Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів в тухольську кітловину і тут, обскочивши їх, вирізати або виморити всіх до ноги.

Тепер уже не піднімалися голоси, противні тій раді — і швидко громада рішилася. Всі кинулися до своїх хат, аби хоронити своє добро в ліси. Сторонські молодці щодуху рушили на горішній бік долини, до водопаду, щоб поробити засіки в вивозі і не дати туди монголам пройти. Страшний розрух зробився в селі. Крик, розкази й запитання, рик волів і скрип дерев'яних двоколісних теліг лунали з усіх усюдів, глушили слух і котилися по горах. Сумно прощали тухольці свої хати й подвір'я й огороди та засіяні ниви, котрі нині ще мала зруйнувати і столочити страшна монгольська повінь. [...]

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах; темні смерекові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину. Тільки земля, не знати чому, глухо стугоніла і стогнала: повітря, хоч ясне й погідне, тремтіло якимось дивним, змішаним гомоном, від якого дрож проймала й найсмілішого. А далеко-далеко по лісах, у глибоких темних ярах, між недоступними ломами вили вовки, гавкали уриваним голосом лиси, бегетіли олені, ричали тури. А в селі так тихо, так мертво! А на небі так ясно, так погідно! Але ні. Ось нараз щезло сонце за чорною, живою хмариною, що стіною тягне з заходу, наповняючи повітря диким вереском і спускаючись над Тухлею. Се віщуни і невідступні товариші орди, гайворони та круки, тягнуть незліченними стадами, чуючи поживу. Зловіще птаство б'ється в повітрі, розривається плахтами і кидається в різні боки, мов хмари, биті бурею. Тухольські сумирні стріхи відразу вкрилися чорними гістьми, а гамір їх клетоків, мов кип'яток у величезній китлі. Німо, нерухомо стоячи над стрімкими берегами своєї китловини, гляділи тухольці на погане птаство і в душі проклинали тих віщунів смерті й руїни.

Але живо вид змінився. Мов через прорву в тамі валиться осіння повінь, так почали в китловину валитися чорні почвари зі страшним криком. Ряди тислися за рядами, без кінця і впину; мов вода під водопадом, так вони зупинялися, вийшовши з тісного гирла, формувалися в довжезні ряди, посувалися звільна, без опору заливаючи пусту рівнину. Передом, дорогою, їхав на білім коні страшний велетень, Бурунда-бегадир, а обік нього другий, менший їздець — Тугар Вовк.

Звільна їхали вони наперед, немов щохвилі ждали нападу з села. Але нападу не було, село лежало, мов після чуми. Зі страшним криком кинулися перші ряди монголів на хати, щоб, по своєму звичаю, різати, грабувати, — але різати не було кого, хати були пусті. З лютим криком кидалися монголи від хати до хати, вивалюючи двері, руйнуючи плоти й ворота, розбиваючи діжки і плетінки, розвалюючи печі. Але вся їх лютість була даремна, — в селі ніхто не показувався. [...] Ось уже чільний відряд вийшов із села і спішив до вивозу, викуваного в скалі. З долини нічого не видно було в вивозі, і безпечно підійшли монголи аж під стрімку кам'яну стіну, в котрій прокований був вивіз. Коли втім разом зверху стіни посипалось величезне каміння на монголів, калічачи та розбиваючи їх. Зойк напасників, ранених і повалених на землю, вдарив під небо. Закрякала хижа птиця над своїми жертвами. Вже напасники почали подаватися взад і вбоки, коли втім Бурунда і Тугар Вовк з голими мечами кинулись їм навперейми.

— Куди ви, безумні? — ричав ярим туром Бурунда. — Ось перед вами вхід до вивозу, туди за мною!

І, пхаючи перед собою цілу юрбу, він кинувся в темне гирло вивозу. Але тут чекала напасників добра стріча. Градом посипалось

каміння на їх голови, і не одному з вояків Чингісхана кров залила очі, мозок бризнув на кам'яні стіни з розбитого черепа. [...]

Крик, ревіт, замішання, тут і там судорожні рухи, тут і там коротка боротьба, прокляття, стогнання, — і, мов тяжка лавина, валиться ворог долі драбиною додолу, обвалюючи за собою слідуючі ряди, — а на ту купу живих і мертвих, без ладу змішаних, кровавих, трепечучих і ревучих тіл людських валяться згори величезні брили каміння — і понад усім тим пеклом, напівзакритим заслоною ночі, виривається вгору радісний оклик тухольців, жалібне виття монголів і страшні прокляття Бурунди-бегадира. Той скакав по майдані мов скажений, рвучи собі волосся з голови, а вкінці, не тямлячись з лютості, з голою шаблею прискочив до Тугара Вовка.

— Псе блідолиций! — кричав він, скрегочучи зубами. — Подвійний зраднику, се твоя вина! Ти запровадив нас у сесю западню, відки ми вийти не можемо!

Тугар Вовк полум'ям спалахнув на таку мову, якої він ще не чув відроду. Рука його мимоволі вхопила за меч, але в тій хвилі щось так глибоко, так важко заболіло його в серці, що рука ослабла, впала, мов глиняна, і він, похиливши лице й затиснувши зуби, сказав придушеним голосом:

— Великий бегадире, несправедливий твій гнів на вірного слугу Чингісхана. Я не винен тому, що ті смерди опираються нам. Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру.

— Ага, так! — крикнув Бурунда. — Щоб вони поночі напали на нас у хатах і порізали наше військо!

— То вели спалити хати і ночувати війську під голим небом!

— Усе ти хитро говориш, щоб відвернути мій гнів, аби скинути з себе вину! Але ні! Ти запровадив нас сюди, ти мусиш і вивести нас, і то зараз завтра, без страти часу й людей! Чуєш, що мовлю? Так мусить статись, або горе тобі! [...]

...Горів-палахкотів смоляний світич у шатрі Тугара Вовка. Білявий огник мигкотів, і шкварчав, і димів, пожираючи розтоплену смолу і кидаючи непевне, понуре світло на нутро боярського намету. Пусто і непривітно було в наметі, так само, як тепер у душі Тугара Вовка. Він ходив по наметі, зайнятий важкими думками. Згідні слова Бурунди пекли його горду душу. Вони були мов удар в лице, — разом блисло в очах у боярина і разом побачив він, на яку ховзьку дорогу попався.

— Пета обіцяв мені ласку Чингісхана, — воркотів він, — а сей поганець трактує мене, як пса. Невже ж таки я слуга їх, найнижчий із слуг сього невольника? Пета обіцяв мені всі гори в ділицтво, велике карпатське князівство, а Бурунда грозить мені не знати чим. І він міг би додержати слова, проклятий! Що ж, чи

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

підлягати йому? Авжеж! Я в його руках! Я — невольник, як сказав той поганець Максим! Та от нагадав я про Максима, — де він? Чи не можна з ним зробити те, чого хоче Бурунда? Чи не можна б, от наприклад, його самого проміняти за вільний вихід із сеї западні? Се думка добра!

І він покликав двох монголів, що лежали недалеко його шатра, і велів їм знайти і припровадити до себе невольника Максима. Нерадо, воркотячи щось, пішли монголи, — здавалось, що повітря тухольської долини не сприяло якось острій монгольській дисципліні... [...]

Він приступив до нього, взяв його за руку і хотів підвести та посадити його на стільці.

— Максиме? — сказав він лагідно. — Що се сталося з тобою?

— Пусти мене! — простогнав слабим голосом Максим. — Дай мені вмерти в спокою! [...]

— Дурний хлопче, — говорив він, — таким, як ти, треба жити, а не про смерть думати. Життя — дорога річ, і за ніякі скарби його не купиш.

— Життя в неволі нічого не варте, — відказав Максим, — краще смерть!

— Ну... так... розуміється, — мовив боярин, — але ж я кажу тобі, що можеш бути вільний.

— Зраджуючи свій нарід, ведучи монголів через гори... Ні, краще вмерти, ніж так заробляти на вільність!

— Не про те тепер річ, — сказав з усміхом боярин, — а про те, що й без тої, як ти кажеш, зради ти можеш бути вільний, — ще сьогодні.

— Як? — спитав Максим. [...]

— Я думаю нині ще йти до твоїх тухольців для переговорів: хочу обіцяти їм тебе взамін за вільний прохід. Так, отже, надіюсь, що ти скажеш мені те слово, як графити до серця твоїх громадян і твого батька, щоб пристали на наше пропозиція.

— Дарма твоя робота, боярине! Тухольці не пристануть на таку заміну.

— Не пристануть? — скрикнув боярин. — Чому ж не пристануть?

— Тухольці будуть битися до остатнього, щоб не пустити вас через гори. Чи, може, мали б за таку нужденну заміну, як я, допуститися зради на своїх верховинських і загірних братах, котрих села мусили б тоді бути зруйновані отак, як наша Тухля?

— І вони будуть зруйновані, дурний хлопче! — сказав боярин. — Адже ж замала сила твоїх тухольців, щоб спинити нас.

— Не хвали, боярине, дня перед вечером! Нащо тут великої сили, де сама природа своїми стінами і скалами спиняє вас?

— А все-таки ти скажи мені, як говорити до твого батька і до тухольців, щоб графити до їх серця.

— Говори щиро, по правді, — се єдине чародійське слово.

— Ой, не так воно, хлопче, не так! — сказав невдоволений боярин. — Неспроста то йде у вас. Твій батько — старий чарівник, він знає таке слово, що кожному до серця трафляє, — він тебе мусив його навчити. Адже ж без такого слова ти не міг наклонити на свій бік моїх лучників, котрі так сказано за ніщо билися з монголами, як би, певно, не билися за найліпшу плату.

Максим усміхнувся.

— Дивний ти чоловік, боярине! — сказав він. — Я ніякого такого слова не знаю, але скажу тобі виразно, що хоч би й знав, то не сказав би тобі, щоб ти не міг намовити тухольців на таку заміну.

Гнівом спалахнув гордий боярин.

— Хлопче! Уважай, хто ти і де ти! — скрикнув він. — Уважай, що ти — невольник, що життя твоє залежить від волі якого-небудь монгола.

— Що моє життя!.. — сказав спокійно Максим. — Я не стою о життя! Хто хоч хвилю зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть.

В тій хвилі відхилилася зазна намету, і швидким кроком ввійшла до намету Мирослава. Вона бистро зиркнула довкола і, не звертаючи уваги на батька, кинулася до Максима. [...]

Коли Тугар Вовк вийшов із намету, Мирослава розповіла Максимові про події в Тухлі. Вона протягнула йому перстень і запропонувала рятуватися з полону, але Максим відмовився зберегти своє життя ціною Мирославиного.

Кадр із фільму
«Захар Беркут». 1971 р.
У ролі Мирослави —
Антоніна Лефтії

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Строї — одяг, вбрання.

Рамено — плече.

Плахта — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотниць переважно з вовняної картатої тканини.

Тама — гребля, гатка.

Кітловина — велика западина на поверхні землі.

Почвари — потвора, чудовисько.

Бегадир — очільник військового загону.

Ховзький — ковзкий.

Дідицтво — тут: у володіння.

Трафити — попадати, влучати.

Чей — нехай.

Назви, які з наведених слів належать до застарілих. Поясни їх роль у творі.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прочитай та перекажи сон Захара Беркута. Яка його роль у повісті?
2. Знайди та виразно прочитай пейзаж у VI розділі повісті. Назви зорові та слухові образи, які допомагають тобі уявити картину природи.
3. Досліди, яка роль цього пейзажу: він слугує тлом, на якому розгортаються події, чи виступає як засіб попередження читача про наступні події? Свою відповідь обґрунтуй.
4. Ти вже визначив/визначила, що в основу повісті покладено два ключові конфлікти:
 - 1) між Тугаром Вовком, з одного боку, і громадою, Захаром Беркутом і Максимом — з другого (громадський і особистий конфлікти);
 - 2) між тухольською громадою та загонами монгольського війська (конфлікт між завойовниками і захисниками батьківщини). Як вони розвиваються в повісті? Відповідаючи, спирайся на текст твору.
5. Поясни, яким є ставлення Захара Беркута й Максима до життя та смерті. Прочитай цитати, які підтверджують твою думку.
6. Чи не здається тобі занадто жорсткою і навіть жорсткою позиція батька й сина щодо сенсу життя? Хто в повісті виступає антиподом Захара Беркута й Максима? Свою відповідь обґрунтуй.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. У зошиті схематично зобрази, як групуються персонажі у творі, напиши їхні прізвища й імена.
2. Зроби закладки в підручнику (розділ VI) до характеристики образів Захара й Максима Беркутів, Мирослави та Тугара Вовка.
3. Склади план до VI розділу і запиши його в зошит.
4. Передбач, як можуть розгортатися подальші події. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характери героїв.
5. Прочитай наступну частину повісті й перевір свої здогади.

VII

...Боярин наблизився до огнища, при котрім майстри обтісували дерево, інші в обтесаних уже стовпках довбали діри, інші бортили борти та притісували чопи.

— Що се ви робите? — спитав боярин майстрів.

— Згадай, коли мудрий! — відповіли ті з насмішкою, збиваючи пообтісуване дерево до купи в виді воріт із сильними поперечниками і зв'язуючи пару таких воріт горою й сподом подовжніми платвами з грубого дилиння. Боярин зирнув і аж руками об поли вдарився.

— Метавка, — скрикнув він. — Хлопи, а вас хто навчив робити таку посуду?

— Були такі, що нас навчили, — відказали майстри і прийняли з сильного букового пня витісувати щось на подобу величезної ложки, котра держакком мала бути встромлена в грубу, сильно скруче-

ну линву, нап'яту між стовпками передніх воротець і скручувану чимраз сильніше при помочі двох корб, прироблених до стовпків. А в широку жолобину на другім кінці мало вкладатися каміння; пружність скрученої ужви мала кидати те каміння з ложки далеко на монголів. [...]

— Мирославе, — сказав по хвилевій мовчанці Тугар Вовк, — чи се ти навчила їх робити метавки?

— Я, — відповіла Мирослава і пильно погляділа на батька, надіючись вибуху його гніву. Але ні! По лиці боярина перемигнув вираз якогось задоволення.

— Добре, доню! — сказав він коротко.

Мирослава здивувалась, не знаючи, що значить ота зміна в успособленню її батька, не знаючи, що його віра в щасливу вдачу монгольського походу, а тим більше в додержання монгольських обіцянок, дуже вже похиталася і що боярин у таким разі з конечності мусив чіпатися громади, і поступок доньки був йому в тім пожаданою опорою. [...]

Тугар Вовк пропонує тухольцям пропустити загани монголів до Угорщини, а за це Бурунда звільнить із полону Максима.

— Захаре, — сказав один із громадян, — тут діло йде про життя або смерть твого сина. Чи не ліпше б нам відступити від непевного бою і вирятувати хлопця?

— Тут діло не йде про мойого сина, — сказав Захар твердо. — Коли б про нього справді йшло діло, то я сказав би вам: «Я не маю сина, мій син погиб у бою». Але тут діло йде про наших сусідів, верховинців і загірян, котрі спустилися на нашу оборону і тепер мусили б усі, неприготовані, погинути від монголів. Для того я говорю вам: не дбайте про мого сина, а рішайте так, як би він був уже в гробі!

— Але все-таки, Захаре, боротьба з такою силою монголів непевна.

— Ну, то погинемо всі до остатнього в бою, а тоді по наших трупах нехай собі монголи йдуть, куди хочуть. Тоді бодай ми сповнимо свій обов'язок. А тепер робити з ними згоду, а ще таку згоду: міняти одного хлопця за руїну наших сусідів, се була б ганьба, була б зрада. Але се ще хто знає, чи боротьба з монголами така непевна. Становище наше сильне, монголи заперті в кам'яній клітці. З малими стратами ми можемо відбивати й найзавзятіші їх напади. Але що, — і сього не треба буде. Сеї ночі ще ми пустимо на них свого союзника, що проти нього ніяка людська сила не встоїться, будь вона й десять раз сильніша від монгольської. [...]

Захар Беркут рішуче відмовився виконувати умови Бурунди, і Тугар Вовк ні з чим повернувся до стану ворогів. Мирослава спробувала його відмовити, але він не погодився. Захар Беркут, Мирослава й старійшини підійшли до Сторожа. Захар Беркут

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

молився, просячи сили природи сприяти їхній перемозі. Молоді тухольці зіштовхнули камінь з гори — і він упав додолу, перегордивши потік.

Застогнала і затряслася тухольська долина від страшного удару, далеко перловими краплями бризнула вода потоку, і радісним, голосним криком наповнили повітря тухольці. Ворухнулася в своїм таборі сонна монгольська сила, заверещали вартові, загомоніли начальники, забряжчала зброя, але за хвилину все втихло. Монголи надіялись нападу і стояли готові до оборони, але тухольці їм не думали нападати на них. Вони зовсім інший напад виконували.

Захар живо, мов молодець, оглянув положення обваленого каменя. Камінь упав так добре, немов від віку сюди був припасований. [...]

— Живо, діти, живо! — заохочував Захар, стоячи над потоком і допомагаючи то своєю радою, то руками до роботи. — Затикайте, замуруйте потік, поки ще вода не прибула. В горах, мабуть, дощі впали великі, живо прибуде повінь, а тоді трудне було би наше діло. А стіну вивести треба рівно з отсими обривами заввишки, — побачимо, що вдіє сила Чингісхана проти сили води. [...]

А втім, на сході, над монгольським табором, кровавою загравою розжеврілися хмари. Світало. Рожеве світло облило високий шпиль Зелемєня і сипалося іскрами чимраз нижче. Далі хмари проступилися, і звільна, мов боязко, викотилося сонце на небо і глипнуло на занятих своєю роботою тухольців. Повен щирої радості, глянув Захар на схід і, простягнувши руки, проговорив піднесенням голосом:

— Сонце, великий преясний володарю світа! Відвічний опікуне всіх добрих і чистих душею! Зглянься на нас! Бач, ми нападєні диким ворогом, що понищив наші хати, зруйнував наш край, порізав тисячі нашого народу. В твоїм імені стали ми з ним до смертельного бою і твоїм світлом кленємось, що не уступимо до остатньої хвили, до посліднього віддику нашого. Поможі нам у тїм страшнім бою! Дай нам твердість, і вмїлість, і згоду! Дай нам не злякатися їх многоти і вірити в свою силу! Дай нам дружністю, і згодою, і розумом побідити нищителїв! Сонце, я поклоняюсь тобі, як діди наші тобі поклонялися, і молюсь до тебе всім серцем: дай нам побідити!

Він замовк. Слова його, горячі, могучі, тремтіли у свіжїм раннім повітрі. Слухали їх не тільки тухольці. Слухали їх гори і подавали собі їх відгомїн від плаю до плаю. [...]

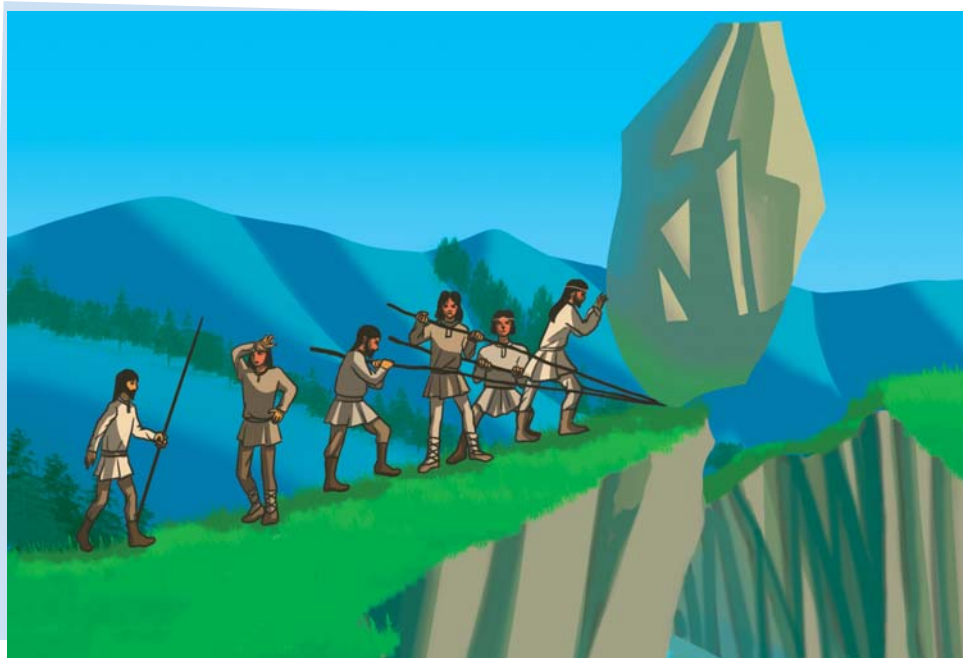
VIII

[...] Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки в воді, сумне, безрадне. Хоч і як мїлка була вода, але тотя її маса, що вкрила вже всю долину, гладка, прозїрчата, мов блискуче розтоплене скло, і той водопад, що, мов світляний стовп, стояв

над водяною площею і раз у раз доливав до неї нової води, — от що лякало монголів. Але годі було стояти! Сама тривога, сам вид грізної небезпеки побуджували тих людей до якогось діла, хоч би й безплідного, до руху. [...]

Але на сто кроків від вивозу стрінув їх убійчий град каміння, киданого метавками. Великі кам'яні кругляки, щербате каміння і річний піщаник — усе те валило в збиту громаду монголів, друхотало кості, розбивало голови. Кров'ю зачервонілася вода під їх ногами. Незважаючи на крик Бурунди, військо розскочилося, найбільша частина подалася взад, там, де не могло досягнути її каміння. Вкінці й сам Бурунда з рештою своїх найсміливіших туркоманів мусив відступити, бо град каміння чимдалі ставав дужчий, а монгольські стріли не робили тухольцям ніякої шкоди. [...]

...Монголи зовсім уже відступили від берега і стояли серед води, не знаючи, що діяти. Вода сягала вже до колін. Бурунда люто глядів на того несподіваного ворога, що не лякався його гнівного голосу, ані його богатырської руки. Він копав його ногами, плював на нього, ганьбив його найзгірнішими словами, але ворог тихо, спокійно хлюпотів по долині, хвилював легенько, і ріс, і ріс чимраз вище. Вже сягав монголам до колін, утруднював їм хід, відбирав охоту до бою, ослаблював військову карність. Що се все мало значити? Невже ж вода довго буде ще змагатися? Коли дійде до пояса, то тоді всякий рух буде утруднений, і тухольці своїм камінням повистрілюють їх, мов качок! Але вода ще була чиста, ясна; тільки там, куди брели монголи, стояли широкі болотяні калюжі.

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

[...] Страшний шум водопаду, від котрого аж земля дригала, звіщав, що вода прибула велика. Каламутним валом котилися від водопаду величезні хвилі; ціла поверхня широкого озера збентежилася, покрилася піною. Замість чистого, спокійного дзеркала бушували тепер люті води, крутилися з шипотом вири, гойдалося і билосся в кам'яних берегах розбурхане море. Страшно було глянути тепер по долині! Тут і там, мов чорні острови, виднілися з води купи монголів. Ані сліду якого-будь військового порядку не було вже між ними. Мов полова, розсіяна з купи буйним вітром, так розсіялась їх сила по долині, борючись із хвилями, десь-куди з трудом прямуючи, кричачи і проклинаючи. Ніхто нікого не слухав, ні про кого не дбав. Одні стояли на нагромоджених купах каміння, щасливі, що хоч на хвилю були забезпечені від напору води. Інші тонули в воді по пахи, по шию, підпираючись на свої списи або махаючи вгору своїми луками. Але більша часть покидала луки, котрі, мов солома, крутилися в вирах. Деякі скидали з себе кожухи і пускали їх з водою, хоч самі сікли зубами з зимна, бажаючи тільки влегшити себе як-небудь. Котрі були нижчого росту, чіпалися високих і валили їх із ніг, разом з ними ще в воді шемечучись та борикаючись. Деякі пускалися вплав, хоч самі не знали, куди й за чим плисти, бо опори не було ніде ніякої. [...]

Загримали молоти і топори монгольські руки й череписами ж монголів. Брат не знав брата в тій страшній хвилі близької смерті; товариш мордував товариша з більшою лютістю, ніж мордував би ворога. Ті з потопаючих, що стояли ззаду, ближче несхибної водяної смерті, тислися наперед; ті, що стояли при самих купах, виставлені на удари своїх товаришів, із зойком перлися взад; середні ревіли з болю й тривоги, стиснені з усіх боків, вдавлювані й задніми, й передніми в воду. Деякі, вже тонучи, хапалися ще під водою за навалене в купи каміння і своїми судорожними рухами виривали його з місця. П'ять куп завалилося, і всі, що стояли на них, попадали в воду, зрівнялися з тими, від кого боронилися. А ті знов, нещасні, безумні з смертельної тривоги, за кожним разом піднімали радісний окрик, коли нова купа розвалювалась і нові жертви падали в пащеку страшного, безжалісного ворога. [...] Деякі, нічого не бачучи, крім неминучої смерті, вдираються на голови своїм товаришам, чіпаються їх волосся, пригинають їх додолу і тонуть разом з ними. Мов риби на терлі, спершися в тіснім шипоті, тиснуть, плюскочуть, виставляють голови з води, то знов тонуть, каламутять воду і хапають рознятими ротами повітря, — так і тут, серед великого, каламутного, розбурханого озера, кишіли, мордували себе, тонули, то знов на хвилю вихапувались із води, махали руками та головами і знов тонули й гибли сотки, тисячі монголів. Німо, непорушно, мов дерев'яні

стовпи, стояли на берегах тухольці; навіть найзавзятіші не могли без дрозі, без зойку, без сліз глядіти на ту громадну загибіль людей. [...]

ІХ

Тухольці рогатинами добивали рештки монгольського війська. Лише на одному узвишші вціліли Бурунда, Тугар Вовк і Максим. Бурунда вирішив зробити останню спробу, щоб урятувати своє життя.

Бурунда підняв свій страшний топір над головою безоружного Максима.

Вся громада стала мов без духа. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

— Захаре, — сказали старі тухольці, обступаючи його, — ми думаємо, що можна прийняти се предложення. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

— Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їх найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свого війська. Він наведе нову силу на наші гори, і хто знає, чи ми тоді другий раз розіб'ємо її.

— Але твій син, Захаре, твій син! Уважай, що його жде загибіль! Глянь, сокира над його головою!

— Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона. — Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягла з ним жити і йому служити! Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино, — сказав Захар, — що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюсь на добро всіх. Тут нема вибору, доню!

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — всі ми уважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа вломана, і громада не бажає смерті тих остатніх. У твої руки складаємо долю їх і долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде свобідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар. — Се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові і зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролітою

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!

І, відвернувши своє лице, він пішов до машини, на версі якої лежав величезний камінь, і сильною, недрожачою рукою взяв за ужомку, що придержувала тоту вареху в плоскім положенню.

— Батьку, батьку! — кричала Мирослава, рвучись до нього. — Що ти хочеш робити?

Але Захар, мов не чув її крику, спокійно намірював вареху на ворогів. Тимчасом Бурунда і Тугар Вовк дарма ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на все можливе, стояв Максим під піднесеною сокирою Бурунди. Тільки Тугар Вовк, не знати чого, тремтів цілим тілом.

— Е, що нам так довго ждати! — скрикнув наостанку Бурунда. — Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганій!

І він із страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову. Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою, грізна, вбійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені, впала, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, в воду.

Ревнув з лютої і з болю Бурунда і лівою рукою стис Максима за груди, а його очі з виразом пекельної ненависті звернулися на зрадливого боярина.

Але в тій самій хвилі Максим похилився і з цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу і покотився в воду, потягнувши за собою й Максима.

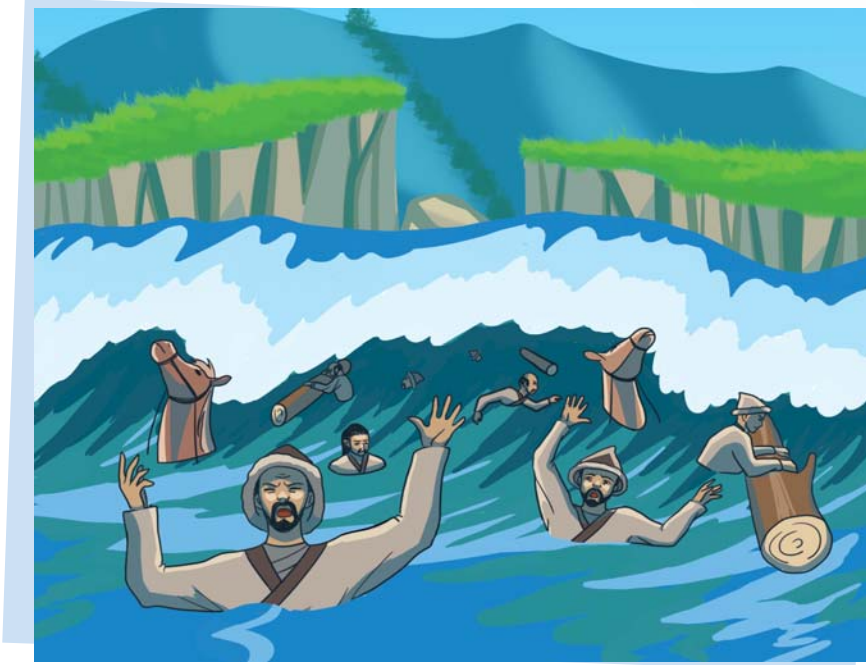
А в слідуєчій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений з тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, — і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундової дружини не було ані сліду.

Мов мертва, без духа стояла над берегом тухольська громада.

Старий Захар, досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав іздолу. Молодці, що плавали на плотах, наблизившись до того місця, де потонув Максим з Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість їх живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що потратили своїх синів, братів та мужів, і ті радувалися Максимом, немов з його поворотом повертали всі дорогі серцю, страчені в бою.

— Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! — залунали громові окрики і понеслися широко по лісах і горах. — Батьку Захаре! Твій син живий! Твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, з сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

— Де він? Де мій син? — спитав він слабим голосом.

Весь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плоті на беріг і кинувся до ніг батькові.

— Батьку мій!

— Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

— Батьку мій, що тобі такого? — скрикнув Максим, бачучи смертельну блідість на його лиці і чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

— Нічого, синку, нічого, — сказав потихо, з усміхом Захар. — Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!»

— Батьку, батьку, не говори того! — ридав Максим, припадаючи коло нього. Старий Захар, спокійний, усміхаючись, лежав на мураві, з лицем проясненим, зверненим до полуденного сонця. Він легко відняв руку свого сина від своєї груді і сказав:

— Ні, синку, не ридай за мною, я щасливий! А глянь лише тут обіч. Тут є хтось, що потребує твоєї помочі.

Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Вже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, створила очі і знов зажмурила їх.

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

— Мирославе! Мирославе! Серце моє! — кликав Максим, цілуючи її руки, — прокинись!

Мирослава мов пробудилась і здивованими очима вдивлялася в Максимове лице.

— Де я? Що зо мною? — спитала вона слабим голосом.

— Тут, тут, між нами! Коло твого Максима!

— Максима? — скрикнула вона, зриваючися.

— Так, так! Гляди, я живий, я свободний!

Довго-довго мовчала Мирослава, не можучи прийти до себе з дива. Втім, разом кинулася на шию Максимові, а гарячі сльози бризнули з її очей.

— Максиме, серце моє!.. — Більше не могла нічого сказати.

— А де мій батько? — спитала по хвилі Мирослава. Максим відвернув лице.

— Не згадуй про нього, серце. Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі і злі діла. Молімося, щоб добрі переважили.

Мирослава обтерла сльози з своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

— Але ходи, Мирославе, — сказав Максим, — ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

— Клякніть коло мене, діти, — сказав він потихо, слабим уже голосом. — Доню Мирославе, твій батько поляг, — не судім, чи винен, чи не винен, — поляг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата...

— І мужа! — додав Максим, стискаючи її руку в своїй.

— Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! — сказав Захар. — В тяжких днях звела вас доля до купи і злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок в нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні і не розірве свого сердечного зв'язку з чеснотою й людяним норомом!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

— А тепер, діти, встаньте і підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття! Нинішня наша перемога — велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не перемогне вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші і вкінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого на-

роду. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари і роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірною слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ошадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Важко зітхнув старий Захар, зирнув на сонце, всміхнувся — і по хвилі вже його не стало.

Не плакали за ним ні сини, ні сусіди, ні громадяни, бо добре знали, що за щасливим гріх плакати. Але з радісними співами обмили його тіло і занесли його на Ясну поляну, до стародавнього житла прадідівських богів, і, зложивши його в кам'яній контині, лицем до золотого образу сонця, вміщеного на стелі, потім привадили вхід величезною плитою і замурували.

От так спочив старий Захар Беркут на лоні тих богів, що жили в його серці і нашіптували йому весь вік чесні, до добра громади вимірені думки.

Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося віщування старого громадянина. Великі злигодні градовою хмарою перейшли понад руською землею. Давнє громадство давно забуте і, здавалось би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилось відновити його? Чи не ми се живемо в тій щасливій добі відродження, про яку, вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Бортити — зводити бокові стінки.

Платва — зрубаний стовбур великого дерева.

Дилина — груба дошка; брус, балка.

Линева — товста, дуже міцна мотузка з волокон або дроту; канат.

Корба — пристрій з ручкою, яку крутять для надання обертального руху валові, для заведення машини тощо.

Ужева — мотузка з лози; вужівка.

П'ястук — кулак.

Вареха — ополоник.

Клякнути — тут: стояти тихо, завмерти.

Створити — тут: розплющити (очі).

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач тему та ідею твору. Доведи, що «Захар Беркут» — історична повість.
2. Знайди та виразно прочитай пейзаж у VII розділі повісті. Назви художні засоби, які використав автор для його зображення. Досліди, яка роль пейзажу в цьому розділі. Свою відповідь обґрунтуй.
3. Назви подію, яка є кульмінацією кожної сюжетної лінії повісті.
4. Захар Беркут опинився перед складним вибором: зберегти життя синові чи врятувати від небезпеки всю карпатську громаду. Що вибрав герой? Як цей учинок його характеризує?
5. У II розділі повісті Максим так каже Тугарові Вовку про свого батька: *«...мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді... Громада слухає батькової ради, — але власти батько мій не має ніякої і не жадає її»*. Добери аргументи на доказ цієї тези.
6. Напад монгол яскраво виявив характери Захара й Максима Беркутів. Поясни, які риси характеру об'єднують цих героїв. Які почуття спрямовують їхні вчинки та допомагають зробити життєвий вибір?
7. У повісті слово *зрада* кілька разів звучить з уст різних персонажів: Максима й Захара Беркутів, Тугара Вовка, бегадира Бурунди. Чи однаковий зміст вкладають вони в це поняття? Відповідаючи, наведь цитати.
8. Прочитай у VII розділі повісті молитву Захара Беркута. Поясни, які вірування сповідували тухольці.
9. Прочитай і прокоментуй останній абзац повісті. У чому сучасність думок І. Франка? Свою відповідь обґрунтуй.
10. Переглянь ті частини твору, які стосуються образу Тугара Вовка. Зроби висновок про щирість його думок і вчинків.
11. Подискутай з однокласниками/однокласницями. Коли постав вибір між збереженням життя сина й безпекою громади, Захар Беркут пожертвував особистими інтересами заради суспільного блага. Як ти вважаєш, чи можна суспільне добро ставити вище за особисте чи родинне щастя? Свою відповідь обґрунтуй. Наведи приклади із сучасного життя.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план характеристики Захара Беркута або Мирослави.
2. Накресли в зошиті таблицю, у якій ліворуч напиши риси характеру Захара Беркута або Мирослави, а праворуч — епізоди, у яких вони розкриваються.
3. Напиши продовження історії про подальшу долю Максима і Мирослави.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Переглянь в інтернеті художній фільм «Захар Беркут» режисера Леоніда Осики (1971 р.) або режисерів Ахтема Сеїтаблаєва та Джона Вінна (2019 р.). Перекажи друзям ті його фрагменти, які справили на тебе найбільше емоційне враження. Визнач засоби, за допомогою яких творчому колективу вдалося вплинути на твої почуття.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Прочитай слова Захара Беркута: «...міняти одного хлопця за руїну наших сусідів — се була б ганьба, була б зрада». Ти згодний/згодна із цією думкою героя чи не поділяєш її?

«Захар Беркут»

Так	Проблема	Ні
Доказ 1	«... міняти одного хлопця за руїну наших сусідів — се була б ганьба, була б зрада» — ти згодний/згодна із цією думкою Захара Беркута чи не поділяєш її?	Доказ 1
Доказ 2		Доказ 2
Доказ 3		Доказ 3

ЯК ВИКОНАТИ ЗАВДАННЯ «ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ»

1. Накресли в зошиті таблицю з трьома колонками.
2. Поміркуй над поставленою проблемою. Запиши її в центрі таблиці.
3. Занотуй три докази на підтвердження та спростування проблеми.
4. Порівняй переліки доказів.
5. Узагальни докази «так» і «ні», визнач, які з них є переконливішими для розуміння порушеної проблеми.
6. Обміняйся думками з однокласниками/однокласницями.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

1. Досліди, які ідеї повісті «Захар Беркут» актуальні в наш час. Напиши в співпраці з однокласниками / однокласницями сценарій моновистави, у якій головний герой — І. Франко — наш сучасник, що розмірковує про проблеми сьогодення України.
2. У складі творчої групи склади запитання для однокласників/однокласниць, що стосуються сприйняття ними постаті І. Франка як письменника. Підготуйте інформаційну листівку, у якій представте результати опитування та їх аналіз.

Знайди в інтернеті ілюстрацію
Михайла Присташа «Іван Франко»
або скористайся QR-кодом.

vse.ee/cisz

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

За кількома джерелами добери інформацію та підготуй матеріал для екскурсії на тему «І. Франко у Львові (Києві, Дрогобичі, Нагуєвичих)».

Андрій Чайковський
(1857—1935)

ЗА СЕСТРОЮ

Оповідання з козацької старовини (Скорочено)

I—III

На село напали татари. Павлусевих маму й дідуся вороги вбили, а батька й сестру взяли в ясир. Хлопчик урятувався втечею й потрапив до козаків. Тут він познайомився з Непорадним, Тріскою, Недолею та зустрівся зі своїм старшим братом Петром.

IV

[...] Павлусеві забилося серце, як почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, про що від дідуся стільки наслухався. Побачить, як козацтво зустрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували у Спасівці. Його напав страх. Чи козаки дадуть раду тим чортам?

Павлусь дрижав усім тілом, хоч надворі була спека, і дивувався, що козакам було все байдуже, наче б на празник ішли. [...]

Козаки станули лавою, поздіймали списи з ремінців і насторчили перед себе...

— З Богом! Уперед!

Козаки рушили спочатку ходом, а відтак підбігцем...

Татарин, що прибіг у кіш, засвистав на тривогу. В коші заворушилось, як у муравлиці. Молодий Мустафа-ага вже сидів на коні й порядкував.

Татари кинулись до коней, миттю посідали їх і виступили перед кіш та уставились по-татарському звичаю півмісяцем. Вони хотіли лиш оборонятися, а не нападати. На те не було в них ні охоти, ні спроможности.

Не знаючи, яка в козаків сила, Мустафа наказав запрягти вози, звивати шатра й готувитися в похід.

Коли Тріска наблизився, застав татар, готових до бою. Їх середина стояла не рушаючись, щоб так замкнути козакам дорогу назад.

Це зміркував Тріска відразу. Він підвів шаблю вгору і скомандував:

— Завертай!

Мустафа не хотів пустити їх. Козаків так мало, що можна їх на аркан половити... Йому здавалося, що це вся козацька сила, бо більше нікого й не було видко. Тепер з усіх боків засвистали по татарській стороні бойові свиставки, й татари з пекельним криком «Аллах! Аллах!» кинулись наздогін за козаками.

Татарські коні, витягнувши шиї, як гуси в лету, з отвореними широко ніздрями, гнали так, що животами мало не доставали землі. На них сиділи поганці в сторчатих шапках та вивернених кожухах, похилившись уперед. У кожного блищала в руках шабля. Вони доганяли козаків. Віддаль між ними меншала.

Позаду ватаги їхав Тріска. Нараз Тріска завернув півкругом коня і став проти татар. Під час погоні татари помішалися трохи. Деякі коні висунулись наперед.

Тріска першому стрічному татарині відрубав голову. Вона впала в траву, а кінь погнав з татариним далі. Він все ще держав шаблю вгору, поки не звалився з коня. Нога лишилася в стремені, і кінь поволік його отак у степ. Коло Тріски збиралася щораз більша купа татар. Він рубав на обидва боки. З того одна частина татарської сили здержалася.

Козаки зміркували, що щось сталося. Один оглянувся й крикнув: — Хлопці, ватажок між татарвою... Хто в Бога вірує, не даймо! Який десяток козаків завернули коней і пустилися виручати Тріску. Вони бачили, як Тріска ввихався, рубаючи поганців. Але й татари роїлися, як оси.

Козакам стало зле. Татар було чи не триста, козаків — сорок. Вони готовились вже на певну смерть, і кожен молився Богові в передсмертній годині. Татари згуртувались у подовгасту валку і вже досягали козаків.

В одного козака кінь спотикнувся і впав, його, сердегу, розтоптали татарські коні. А поки те, Недоля заходився привітати татар. Він розділив свою сотню на дві частини й поставив їх лицем до дороги, куди мали втікати Тріска з своєю ватагою. Для більшого розгону лишили між собою віддаль шістсот ступенів.

Татари були такі певні перемоги, що й не дивились на боки. Вони гнали вперед, як хорти за серною. Як наблизилися до того місця, Недоля дав умовлений знак.

Козацтво рушило з місця, і в найбільшій розгоні вдарило на татар з обох боків. Залунало козацьке: «Слава Богу!»

Татари не були в силі здержати розігнаних коней. Вони гнали одною збитою валкою. Розвитися по боках проти козаків вони й не гадали. Козаки насторчили свої списи і кололи ними завзято у збиту купу.

Козакам не стало часу витягати списів, бо з великого розгону списи прошибали татарські тіла; вони взялись до шаблук. Настала страшна рубанина.

Козакам аж руки мліли, а татари помішалися так, що один одного рубав. Татари верещали, коні кричали і ставали дива, а це все заглушав могутній крик з козацької груди: «Ріж, бий!»

Татари загадали перебитися іншим боком і вийти з тої тісної вулиці. Вони рвалися наперед, та тут натрапили на нову перешкоду. Ватага Тріски, побачивши, в чому справа, завернула і вдарила спереду.

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

Козаки встигли стільки нарубати татарських трупів, що зробилася з них гребля. Коні без їздців погнали в степ.

Ті татари, що йшли ззаду, завернули коней і втікали. За ними погнали козаки. [...]

Татари один по одному відлучалися від гуртка й утікали до свого коша.

«Ось і на моїй вулиці празник!» — подумав Непорадний і відіпняв від сідла свій шовковий аркан. Аркан форкнув у повітрі і вхопив татарина за шию та звалив з коня.

Непорадний вийняв шаблю і взяв її в зуби. Руками звивав аркан, поки не доїхав до татарина та відрубав йому голову.

— А в мене піде воно швидше, — говорив біля нього дід Панас, прицілився і стрілив в найдалшого татарина.

— Коби так, хто набивав вам рушницю! — каже Непорадний. — А я то швидше шнурок розмотаю.

Вороний пігнав вихром, а Непорадний складав аркан, поки не пустив його на голову татаринові.

Повторив так кілька разів. Багато козаків розпустило теж свої аркани, а деякі стріляли з рушниць. Погром татарів повний.

Непорадний ввіймав ще одного татарина. Кінь шарпнув, а татарин впав на землю. Татарин успів розсилити петлю, щоб його не задушила.

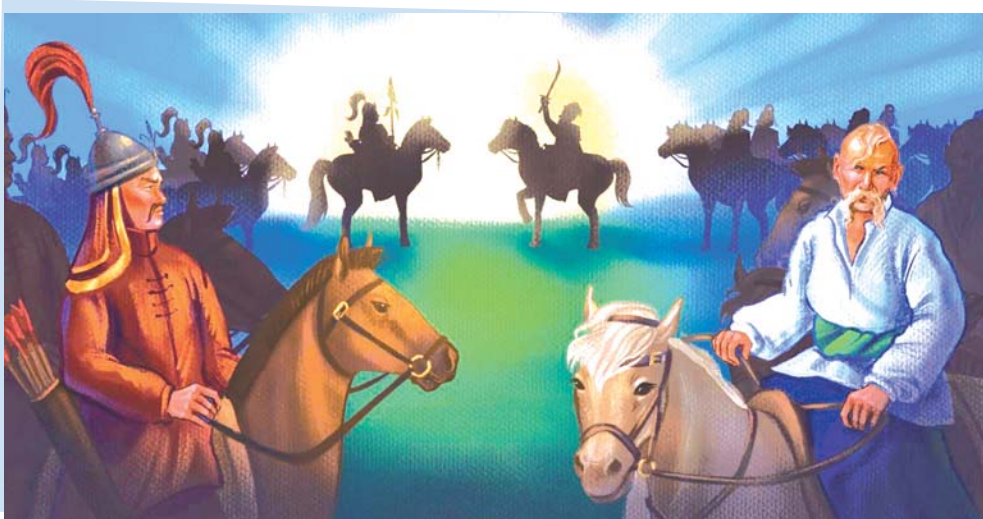
Над ним стояв уже Непорадний з піднятою шаблею.

— Не забивала мене козак... Татарин дає гроші, много золота син Девлет-Гірей, — лепетав татарин, заслонюючи себе руками.

Непорадний задержався. Це був татарський ватажок. На те вказувала його багата одежа.

— Вставай! — гукнув Непорадний.

Татарин підвівся, а козак зв'язав йому руки і повів між своїх.

Битва скінчилася. На побоєвищу лежали трупи людей і коней. Козаки добивали ранених. Інші погнались з арканами по степу ловити налякані коні без їздців... Поміж козаками їздив на своєму коні Недоля, опершись рукою під боки, і порядкував. [...]

В козацькому обозі гомоніло ще. Козаки, розставивши вартових з усіх боків, кінчали свою роботу. До Недолі приблизився Непорадний.

— Пане сотнику, в мене татарський бранець... [...]

За хвилину привели молодого татарина перед сотника. Це був молодий і гарний татарин. Одежа на ньому багата.

— Як тебе звуть? — питає Недоля по-татарськи.

— Я Мустафа-ага, син Ібрагіма, ханського Девлет-Гірея, — сказав гордо татарин.

— А я тобі кажу, — обзивається один козак, — що ти чортів син, а твій Магомед і твій хан чортові братами приходяться...

— Не смій, джавре, зневажати його світлости хана ханів, бо він вас усіх переріже або в полон візьме! — крикнув люто татарин і затупотів ногами.

— А заки ти йому це скажеш, то підеш за твого дядечка в пекло, — відрубав козак і брався уже за шаблю.

— Тихо! — гримнув Недоля. — Не твоє діло, не твій бранець, Тихоне! До сотника приступив молодий гарний козак.

— Як засвітає, візьмеш десяток козаків і поведеш оцього бранця в Лубни та віддаси його панові полковникові. Розкажеш усе, що було, та не забудь поклонитися гарненько. Гляди, щоб не втік та щоб його приставили живого і цілого. [...] Цей татарин для нас важніший, як сьогоднішня перемога, — говорив Недоля півголосом до діда Панаса. — Полковник наказав мені дістати якогось визначного татарина. Від нього гадає полковник дізнатися дещо про наміри орди...

На те все дивився Павлусь. Він перший раз дивився очима на битву з татарами. Він побачив те, що дідусь йому розказував, і це показалося правдою. Тепер татари не видавалися йому такі страшні, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуса й маму, не взяли б сестри в полон. І в нього вступила надія, що козаки відіб'ють ще й тата й сестру... Та коли це буде? Павлусеві бажалось, щоб зараз погнались козаки й розбили татар до решти та освободили полонених.

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Кіш — військовий табір.

Джавр — невірний, християнин.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який конфлікт покладений в основу повісті?

ПРИГАДАЙ

Конфлікт сприяє розвитку сюжету епічного та драматичного творів. Зовнішній конфлікт — суперечність, протиріччя в ідеях, поглядах, життєвих цінностях між персонажами, які призводять до їх зіткнення.

Внутрішній (**психологічний**) конфлікт — суперечність у світогляді персонажа, пов'язана зі складним вибором особистості (ідей, рішень тощо).

2. Що тобі відомо про Павлуся? Відповідь підтвердь цитатами.
3. Чому в IV розділі повісті автор майже нічого не розповідає про Павлуся, хоча він є головним героєм твору?
4. Чому перед боєм *«козакам було все байдуже, наче б на празник ішли»*?
5. Схарактеризуй узагальнений образ запорозьких козаків. Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
6. Наведи докази тези, що козак Тріска — романтичний герой повісті.
7. Що спільного між зображенням козаків у повісті А. Чайковського та в козацьких піснях? Свою відповідь підтвердь цитатами.
8. Що тобі стало відомо про Мустафу-агу? Яким автор його зображує в цьому розділі? Які почуття він у тебе викликає? Свою відповідь обґрунтуй.

За жанровим різновидом *«За сестрою»* А. Чайковського — **геройко-романтична повість** — твір, у якому є описи звияжних сторінок історії народу, а герої відповідають високим ідеалам людства — гуманності, свободи та братерства.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Передбач, як можуть розгортатися подальші події. Прочитай наступну частину твору й перевір свої здогади.
2. Склади простий план до розділів I–IV.
3. Добери з розділів I–VII цитати, що характеризують образ Павлуся, і зроби в підручнику закладки.
4. Створи резюме про письменника.

V-VI

Павлусь і його брат Петро зустріли батька. Хлопчик просив їх поїхати до Криму визволити сестру, але батько не погодився, бо ймовірність її знайти мала, а втратити життя було легко. Уночі, коли козаки спали, Павлусь утік із табору й вирушив на пошуки Ганнусі.

VII

Павлусь заспокоївся. Він сидів на татарській арбі, підігнувши коліна під бороду, і задумався, що йому тепер робити. Татарин підсунув йому кусок паляниці й кухоль молока. Павлусь був дуже голодний. Він з'їв паляницю і випив молоко, не знаючи, що воно кобиляче.

«Може, воно так ліпше, — подумав Павлусь, — що я між татар попався. Вони мене завезуть у Крим, то, може, й сестру легше знайду».

— А куди ви їдете? — осмілився запитати Павлусь.

— Ми ідемо в Крим, і ти їдеш з нами. Як будеш добрий, то й тобі буде добре. Татари видавались Павлусеві якимись добрячими людьми, не такими, як ті, що Спасівку грабили. Це були крамарі, такі самі, як ті, що не раз у Спасівку заходили. Хлопець повеселішав і почав татар цікаво розпитувати про все. Він їм подобався. За кілька днів він освоївся з таким життям. Помагав татарам у всьому і вчився запопадливо татарської мови. Він був понятливий, і татари не могли надивуватись тому. Інші бранці були якись неприступні, дикі, все плакали, а Павлусь, вивчивши татарські слова, послугувався ними в розмові.

— Ти від нас не втечеш? — питає його раз найстарший татарин із сивою бородою.

— А куди мені втікати? Без коня, без зброї? Мені між вами добре. Я й не знав, що між вами такі добрячі люди бувають...

— Ми купці. Ти лишися з нами, прийми нашу віру.

— Я ще не знаю, яка ваша віра. А хіба ж між вами хрещених нема?

— Нема. Ти мусиш відректись хреста, плюнути на нього.

Павлусь плюнув би татаринові в очі за таку зневагу християнської віри.

— Я насамперед хочу вивчити вашу мову, а це потім...

— Добре, добре! — говорив татарин. — Коли станеш мослемом, то й вільний будеш, а потому можеш до великої почеси у нас дійти... Ти гарний хлопець. Не один з ваших був у нас великим везиром у падишаха в Царгороді... [...]

Як лиш дістався сюди, став придумувати спосіб утечі. Коня вже вибрав.

Приготовлявся до втечі, помалу і з розмислом. Він почав обкрадати товаришів конюхів. В одного вкрав ножа, в другого — сум-

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

ку на харч, в третього — узденицю. Все це ховав ніччю в дуплаве старе дерево. А що покірний, слухняний, усім служив охоче, то й ніхто його не підозрівав.

Павлусь усе думав про те, чого йому в дорозі буде треба, і зараз для себе ховав. [...]

Настала ніч.

Павлусь не хотів довше відкладати утечі. «Або втечу і вернусь сюди з козаками й усі ті шатра поперевертаю, або мене зловлять і повісять. Довше в такому жити не можу, а бідної Ганнусі, мабуть, таки не відшукаю, пасучи табуни або послугуючи татаринів у дворищі».

Коли всі позасипляли, Павлусь повиймав накрадене добро з дупла, натягнув кожушину, перевісив сумку з паляницями через плече, узяв сідло і пішов між коні. Свого вибраного ще з вечора припняв на мотузі. Тепер осідлав його, перехрестився й рушив на північ до Перекопу. Павлусь набрав досвіду. Він знав, як зловити в ріці рибу, як застрілити з лука птицю; а ще знав, що це харциз і як його треба стерегтися.

Коли б тільки за Перекіп, а там уже степ. А в степу може й козаків зустрінути. А ні, то навпростець на Січ Запорозьку... Павлусь і не думав про те, що не знає на Січ дороги. Він виминав татарські села і їхав навмання степом.

Коли розвиднілось, годі було хлопцеві не стрінити татар у степу. Та вони його якимось не чіпали. Дехто і запитався, куди він їде, та Павлусь вимовлявся, що його послали за орудкою і він має вертатись зараз. Його не спиняли. [...]

Коли Мустафі донесли про втечу Павлуса та ще про крадіж найкращого коня, він зараз розіслав гінців і назначив таку кару: сто нагаїв дротяних на спину, а коли від цього не здохне, так продати його першому стрічному татарині. Але Павлусь вернувся сам. Про це повідомили Мустафу, і він перемінив свій засуд на двадцять дротянок і продати. Кару мали виконати в оселі Сулеймана на очах усіх невільників, щоб їм відійшла охота втікати.

Коли Павлусеві сказали, він нітрохи не злякався. Він був певний, що свята Покрова й тут його заступить. Як би й нічого не сталося, Павлусь заснув міцним сном...

На другий день рано його привели до оселі. Тут на майдан позгнали всіх невільників. Павлусь поглянув на них і помітив Остапа Швидкого, що стояв у гурті і втирав сльози. Йому жаль було мало-го земляка. Кару мав виконати потурнак Ібрагім, а в нього була тверда рука.

Він вийшов на середину і став невільникам пояснювати, за що Павлусь буде покараний, що Мустафа-ефенді засудив його зразу на сто дротянок, та відтак у превеликій своїй ласкавості зменшив йому на двадцять.

Мустафа-ефенді відчинив вікно і придивлявся, чи його засуд буде виконаний та яке зробить враження на невільників.

В тій хвилині в'їхав у ворота якийсь мулла, а за ним кілька багато вдягнених слуг. Усі розступились. Він заїхав усередину й проголосив співучим, трохи гугнавим, голосом:

— Слухайте, невірні джаври! Мій пан, ханський Девлет-Гірей Ібрагім і улюбленець, — нехай йому Аллах дасть довгий вік, — звелів у своїй ласкавості запитати вас, невірних українських бранців, чи не знає хто, де перебуває син його милости Девлет-Гірея, славний лицар Мустафа-ага, що того літа ходив з загоном воювати невірних на Україну для слави Аллаха і його пророка Магомеда. Хто виявить його місце, стане достойний його ласки й нагороди його милости. Хто ж би це затаїв, може готуватися вже тепер на смерть, бо його повісять.

Один татарин взявся ознайомити те саме по-українськи. Тоді Павлусь виступив перед муллою і сказав по-татарськи:

— Я знаю, де перебуває твій пан.

Мулла подивився згiрдливо на Павлуся.

— Ти не можеш цього знати, бо ти вже тут довше, а це сталося цього літа. Ібрагім-потурнак, зігнувшись у три погибелі перед муллою, потвердив, що Павлуся привезли цього літа.

— Так? Ну, говори! А як збрешеш одне слово, то вріжу тобі язика.

— Не тобі скажу, а твому панові.

Мулла закусив губи.

— Цього невільника забираю зараз до його милости Девлет-Гірея Ібрагіма. Відтепер він під моєю рукою.

Усі невільники ахнули. Вони раділи, що Павлуся минула кара.

— Сідай на коня і їдь зо мною.

Тоді Павлусь підступив під дворище і спитав Мустафу:

— Чи тепер велиш бити, чи аж вернуся від його милости?

Мустафа стягнув брови з досади.

Павлусь засміявся йому в вічі. Він знав, що тепер над ним могутча рука Девлет-Гірея і його тепер ніхто не сміє торкнути.

VIII

[...] Служба вже повідомила Девлет-Гірея, що мулла вертається з якимсь молодим джавром, і він вийшов на рундук та замахав на муллою рукою, щоб зараз перед нього явився. Служба забрала від них коні, і мулла повів Павлуся нагору до свого пана.

— Хай буде прославлений Аллах! Мир тобі, могутній пане! Мулла, твій вірний слуга, чолом тобі б'є. Салем алейкум!

Мулла вклонився низько головою, відтак приложив руку до чола, загнув нею в повітря лук до грудей і звідси зробив рукою низький поклін.

— Вітаю, добрий мулло! Що приносиш? Алейкум салем!

— Цей молодий джавр, невільник твого слуги Сулеймана з Кюджамбаку, говорить, що знає, де твій достойний син Мустафа-ага.

— Приклич сюди українського перекладача! — заговорив Девлет-Гірей до чорного слуги.

За той час Павлусь міг придивитись до Девлет-Гірея. Це був хлоп дужий та вже старший, з довгою сивою бородою.

— Не треба, пане, перекладача, — обізвався сміло Павлусь і вклонився низько по-татарськи Девлет-Гіреєві: — Я сам вмю по-татарськи розмовитись...

— Ти ж недавно між нами...

— Недавно, а ваша мова мені подобалась.

— Гарний з тебе хлопець... Тобі й віра наша сподобається, як між нами лишишся, а тоді жде тебе гарна будучність.

«Собача ваша віра!» — подумав Павлусь.

— Говори, що знаєш про мого сина, та гляди, як твої слова будуть правдиві, жде тебе велика нагорода, але як збрешеш, то хай тебе Аллах...

— Я скажу правду, лише не доповім усього, бо сам не знаю. Я бачив на вічі Мустафу-агу в бою, але що відтак з ним сталося, це знає моя сестра Ганна Судаківна.

Девлетові це не подобалось. Він насупив брови і поглянув на хлопця так, що йому аж страшно стало.

— Чи ти глузуєш з мене?

— Ні, ні, вона все бачила... Якби її лиш знайти. Вона в Криму між бранцями, Мустафа був у Спасівці, була битва з козаками... Мустафу піймали живого. Де він тепер, це знає Ганнуса...

— Яка Ганнуса?

— Сестра моя, Ганнуся. Накажи її відшукати, вона знає.

Павлусь налякався грізного погляду Девлет-Гірея і сказав усе, задержуючи собі одне, що могло спасти сестру. Девлет-Гірей подобрів. Він казав прикликати свого завідувача.

— Слухай! — каже йому. — Випитай цього молодого джавра про його сестру і зараз мені її вишукай між бранцями. Якби її не було в Кримі, то спровадити її за всяку ціну, хоч би з кінця світу. [...]

Девлет-Гірей повірив словам Павлуся. Він знав від тих татар, що вернулись із походу, що Мустафа справді грабував Спасівку, що відтак була битва з козаками і там пропав його син-одинак. Більше татари не вміли сказати.

Девлет-Гірей і Павлусь побоювалися тепер одного: а як дівчини не знайдуть?

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Арба (гарба) — високий віз на двох або чотирьох колесах.

Мослем — мусульманин.

Везир (візир) — вищий урядовий сановник у деяких країнах Близького й Середнього Сходу.

Падишах — титул монарха в деяких країнах Близького й Середнього Сходу.

Харциз — розбійник, грабіжник.

Орудка — дрібна, незначна справа.

Потурнак — потуречений чоловік.

Мулла — служитель релігійного культу в мусульман.

Рундук — ґанок.

Салам алейкум — привітання в мусульман.

Гарем — тут: приміщення в будинку багатих мусульман, де мешкали жінки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Стисло перекажи епізоди, які розповідають про перебування Павлуся в полоні, та назви не менше трьох рис характеру хлопчика, які виявилися в нього в цей час.
2. Чому Павлусь охоче вивчав татарську мову, але рішуче відмовлявся прийняти віру ворогів?
3. Як до Павлуся ставилися татари? Прочитай цитати, які підтверджують твою думку.
4. У багатьох творах на історичну тему українців змальовано тільки позитивно, а ворогів — негативно. Чи дотримується А. Чайковський такого принципу зображення? Свою думку обґрунтуй.
5. Як ставиться автор до зради національних інтересів? Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
6. Що у твоєму розумінні є зрада національних інтересів? Як ти ставишся до зрадників свого народу? Відповідь обґрунтуй.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. У зошиті схематично зобрази, як групуються персонажі у творі, та напиши їхні прізвища й імена.
2. Накресли в зошиті таблицю, у якій ліворуч напиши риси характеру Павлуся, а праворуч — епізоди, у яких вони розкриваються.
3. Добери з розділів VIII–IX цитати до характеристики образу Павлуся та зроби в підручнику закладки.
4. Передбач, як можуть розгортатися події. Прочитай наступну частину твору й перевір свої здогади.

* * *

У такій непевності жили три тижні. Аж одної п'ятниці рано, коли татари молилися в мечеті і з ними був сам Девлет-Гірей, появився в його дворішці на запіненому коні гонець із вісткою, що дівчину знайшли й везуть на татарській арбі. [...]

— Вельможний пане! — заговорив Павлусь, низько кланяючись. — Дозволь мені поїхати назустріч сестрі. Моє серце так стужилось за нею... Дозволь мені, прошу...

— Дати йому доброго коня! Ти візьми другого, — каже до гінця, — проведи хлопця назустріч.

Зараз вивели осідлані коні. Павлусь скочив на коня, як птах, і, вклонившись Девлет-Гіреєві, поїхав. В ньому серце скакало з радості.

А старий татарин, дивлячись на нього, подумав собі: «Славна й лицарська кров пливе в цьому хлопцеві! Коли б його Аллах просвітив та до нашої правовірної віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря й оборонця». [...]

— Ганнусю, сестричко! Хіба ж мене не пізнаєш? Братка свого, Павлуся? Ганна закричала несвоїм голосом і зомліла. Татарка кинулась її рятувати, як знала. Винесла її з воза і поклала на траві. Вона була одягнена в гарну турецьку одягу.

— Ганнусю, голубко, та що бо ти? Я стільки світу обійшов, заки тебе відшукав, отямся! — говорив Павлусь та, припавши біля неї, став її пестити й цілувати. Татарка принесла води й покропила Ганнусю. Вона відкрила очі.

— Ну, слава Богу! — закричав Павлусь. — Вставай, Ганнусю, поїдемо. Мені з тобою багато говорити...

Ганна підвелася й сіла, розглядаючись боязко по татарах, що її окружили.

— Що тобі сталося?

— Утома, братку. В тій буді так душно, що нічим дихати. Та я не надіялась тебе або кого-небудь побачити... Звідкіля ти взявся тут?..

— Ну, опісля розкажу... Чи ти знаєш по-татарськи?

— Дуже не багато, хоч мені цілий час толочили в голову цю татарщину, аж обридло. Били мене, їсти не давали, як не хотіла вчитися...

— Тепер не будуть... Слухай... Так чого ми ждемо? Їдьмо... Тобі, може, на коні було б краще...

— Ой, так, так, Павлусю! — закликала Ганна, аж у руки плеснула. — Я вже так давно на коні їздила...

— Дати їй коня! — наказав Павлусь.

Один татарин привів їй гарного коника. Павлусь посадив сестру, а сам сів миттю на свого.

Тепер їхали один поруч одного. Татарці було це не по нутру. Їй здавалося, що везе значну особу, жінку, що на неї не сміє вітрець подути, а вона, як простий татарський хлопець, на коні гарцює.

— Давно ми, сестро, не були такі щасливі, як сьогодні!

— Чи тато живі?

— Живі, і Петра знайшов між козаками.

— Де ж вони тепер?

— В степу, пішли з козаками... Я втік від них ніччю та й попав сюди, щоб тебе знайти...

— То ми вже свобідні?

— Ще ні, та ось послухай: могутній Девлет-Гірей Ібрагім шукає свого сина Мустафу. То знаєш... той самий харциз, що зруйнував нашу Спасівку.

Тоді над Самарою, де татари з бранцями спочивали, зчинилася з козаками битва. Мустафу зловив на аркан козак Семен Непорадний, та сотник Недоля велів його відвести лубенському полковникові. Пам'ятай, сестро! Ти показуй, що нічого по-татарськи не знаєш. Тоді покличуть мене на перекладача. Я тобі лиш тому кажу, щоб ти знала. Може бути, що на перекладача покличуть не мене, а когось іншого, тоді знай, що казати, бо від цього залежить наша воля.

Заки доїхали до Гіреевого дворища, розказав їй Павлусь усе, що пережив від тої хвилини, як вони почули церковні дзвони, як напали на село татари та її вхопили. Тепер буде все залежати від їхньої проворности. Павлусь одного лиш боявся, але цього Ганні не сказав, щоб її не лякати.

Якби так лубенському полковникові впало на думку втопити Мустафу або голову йому відрубати, тоді й їм було б амінь.

[...] Девлет-Гірей стояв на галерії і вижидав гостей. Павлусь зняв шапку і став здалека до нього вимахувати.

— Невже ж то ця дівчина так на коні сидить? Справді лицарський народ ті козаки, — говорив Гірей до свого завідувача. Молоді позіскакували з коней і пішли до світлиці. Вклонилися, а Павлусь заговорив так:

— Могутній лицарю Девлет-Гірею! Приносимо тобі добру вістку за твого славного сина Мустафу. Це моя рідна сестра; вона його бачила наостанку. Звели її ласкаво запитати, хай сама розповість.

Девлет-Гірей почав її випитувати по-татарськи. Ганна оглянулась на брата, що нічого не розуміє.

— Питай її ти! — каже до Павлуся. Павлусь став її питати по-українськи. Вона відповіла, як чула від нього, а Павлусь розповів це по-татарськи.

Розділ 2. Що треба знати про минуле?

— Добре! — каже Девлет-Гірей. — Я зараз посилаю послів з багатим окупом до лубенського полковника, а за той час ви будете моїми гостями. Коли ваші вісті справдяться, жде вас велика нагорода, коли ж... — він не договорив, бо сам налякався слів, які мав сказати.

— Та тепер житимете трохи по-нашому. Дівчина піде між жінок до гарему. Не годиться і закон не велить, щоб дівчина в цьому віці ходила з відкритим лицем та й балакала хоч би з братом.

Павлусь і Ганна подивились одне на одного з жалем, що їх розлучали знову. [...]

ІХ

[...] Одного дня причвалав гонець з доброю вісткою, що Мустафа вертається живий і здоровий. Девлет-Гірей велів сідлати коні й виїхав з цілим почтом назустріч.

[...] Вже сонце стояло високо, а Павлусь ще спав. Він прокинувся від гамору, що зчинився на подвір'ї. Пішов до вікна подивитися. Це Девлет-Гірей вернувся з сином. Павлусь пізнав Мустафу зараз. Він сидів бадьоро на гарнім коні й усміхався до батька, що аж сіяв з радости.

«Бач, який тепер бадьорий! — подумав Павлусь. — А на аркані у Непорядного то кривився, наче б лісницю вкусив... А що, смакував козацький аркан? Ах, ви, чортові сини! Колись я з вами ще стрінуся...»

Та зараз стало йому соромно тих слів. Це негарно. Ось той Девлет-Гірей так поведився з ним, як із сином, а він йому відгрожується...

«Егеж, бо мене йому треба було! А так, то звав би мене християнським псом, як інша уся та погань татарська... Чого вони нас зачіпають? Хіба ми їм заважаємо? Ні, ні, ми ще стрінемось!..» Павлусь погрозив до вікна кулаком.

В тій хвилині його прикликали до Девлет-Гірея. По дорозі стрінув Ганну, її теж туди вели.

Стали обоє перед ханом, що держав сина за руку, наче б лякався, щоб його знову не забрали.

— Ви сказали правду, тепер я хочу додержати моє слово, нагородити вас. Чого бажаєте? Коли хочете, оставайтесь з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх дітей прийму.

— Спасибі тобі, могутній пане. Нічого не бажаємо, лиш волі... Пустити нас...

— Хіба вам зле в мене?

— Нам тут добре, та за Україною нам сумно... Хочемо своїх бачити...

— Хай буде по-вашому! Їдьте додому, та не тепер, аж весною. Кого зимовий степ обійме, тому й не жити більше. Будьте ще моїми гостями.

— Та звели, пане, пописати нам грамоти, щоб нас по дорозі татари не чіпали.

— Авжеж, дістанете грамоти й охорону, поки до своїх не доїдете.

— Тепер, коли ти свобідний, подай мені руку, мій друже! — сказав Мустафа, простягаючи руку до Павлуся. — Мені вже розказували, який ти славний козак... Та одне скажи мені: яким чином бачила твоя сестра, як мене полонили, коли вона була в обозі?

— Ось я це й хотів сказати, — говорить Павлусь. — Тепер признаюся, що я збрехав. То я все бачив, а навмисне сказав на сестру, щоб ти її казав шукати. Без цього не бачити б мені її більше.

— Та й хитрун бо з тебе, синку, хитрун! — каже мірза, всміхаючись. — Ну, я тобі це вибачу, подай мені свою руку!

В тій хвилині Павлусь пригадав собі щось. Від того пригаду він почервонів увесь, як буряк. Йому соромно стало, що це забув, що мав тепер сказати. Взяв це за великий гріх.

— Вельможний Девлет-Гірею! Коли ти показав мені стільки ласки... то я ще про одне тебе прошу, не відмов мені цього.

— Хоч би ти сьогодні просив половину мого майна, й цього тобі не відмовлю.

— Ні, майна я не хочу, а лиш ось що прошу: у Сулеймана-ефенді живе невільник Остап Швидкий, українець, земляк мій... Викупи його і подаруй мені.

— Хіба він тобі родич?

— Ні, лиш земляк. Та він мені був рідним батьком, як я в неволю дістався. Він завивав мені рани, як мене били нагаями. Я поклявся віддячитись йому. Хочу йому свободу випросити.

— Добре в тебе серце, мій хлопче! — сказав Девлет-Гірей. — Остап Швидкий, невільник, вернеться з тобою в Україну.

Девлет-Гірей велів написати грамоту і послав гінця в Коджамбак. Павлусеві потекли сльози з очей. Він забув про всі злидні, про всю злість до татар. Простив їм усе відразу...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач кульмінацію твору.
2. Які риси характеру Павлуся виявляються в заключних розділах повісті? Перекажи епізоди, у яких вони розкриваються.
3. Як склалися взаємини між Павлусем та Девлет-Гіреєм і Мустафою? Чим викликано доброзичливе ставлення татар до хлопчика? Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
4. Спираючись на текст повісті, наведи **не менше трьох** доказів тези про неоднозначні відносини українців і кримських татар у XVII–XVIII ст.
5. У творах на історичну тему конфлікт і сам твір завжди мають певні зв'язки із сучасним життям, а розв'язання конфлікту відповідає на актуальні запитання сьогодення. Поясни, які «рецепти» співіснування сусідніх народів пропонує співвітчизникам автор.
6. Визнач тему, ідею, проблематику твору та стисло поясни, що кожна з них означає.
7. Наведи **не менше трьох** доказів того, що «За сестрою» — героїко-романтична повість.
8. Випиши кілька прикладів застарілих та запозичених слів. Поясни, з якою метою їх використано у творі.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

За планом усно схарактеризуй образ героя, скористайся пам'яткою.

ЗАПАМ'ЯТАЙ

Для зображення образу в епічному та драматичному творах автор використовує певні засоби. Тож коли аналізуєш художній образ, звертай увагу на таке:

1. Це головний персонаж чи другорядний, чи має красномовне ім'я, прізвище, прізвисько, які його характеризують.
2. Його портретну характеристику, певні художні деталі.
3. Інтер'єр, середовище, у якому діє персонаж.
4. Взаємини з оточенням (родиною, друзями тощо), його вплив на формування світогляду персонажа.
5. Авторська характеристика або самохарактеристика.
6. Риси характеру героя, які виявляються через його вчинки, смаки, уподобання.
7. Мова героя.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

ПРОБЛЕМАТИКА ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Кожний художній твір — це своєрідне звернення письменника / письменниці до читача / читачки, спосіб поділитися з ним / нею наболілим, передуманим, спостереженням. Отже, крім теми та ідеї, у творі простежуємо **проблему** — питання, яке порушує автор, яке його хвилює, яким він хоче поділитися з читачем / читачкою. Коло проблем, охоплених авторським інтересом, питань, поставлених у творі, називають **проблематикою**. Види проблем художнього твору: соціальні; морально-етичні; філософські; екологічні; загальнолюдські. Як письменника / письменницю, так і читача / читачку можуть зацікавити різнобічні питання — морально-етичні, психологічні, суспільні, екологічні тощо. Проте це не означає, що автор / авторка має давати відповідь на них — його / її місія в тому, щоб через яскраві й самобутні художні образи донести ці проблеми до читача / читачки, вплинути на його / її думки

і почуття, розворушити їх. А відповідь шукатиме кожний / кожна, хто ознайомиться із твором. І в цьому полягає один із секретів художньої літератури.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Добери матеріали до теми «Українці й кримські татари: дві мови — спільна історія». Підготуй повідомлення та виголоси його в класі або оприлюдни дослідження для ознайомлення однокласників/однокласниць у соціальних мережах.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

1. Добери в інтернет-джерелах художні твори українських письменників на історичну тему та уклади список рекомендованої літератури для учнів 7 класу. Додай до одного з творів анотацію/буклет/рекламний проспект/колаж тощо.
2. Разом із двома-трьома однокласниками/однокласницями розроби правила, за якими мають розвиватися події в героїко-романтичному творі. Підготуйте буклет, у якому презентуйте класу свою роботу.

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився другий розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: що треба знати про минуле, щоб правильно будувати своє майбутнє?
2. Узагальни знання, намалює «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-коді. У робочому зошиті намалює таблицю за зразком і заповни її. Постав + напроти правильного твердження.

vse.ee/ceqf

4. Перейди за посиланням у QR-коді й виконай завдання в тестовій формі. Кожна правильна відповідь — 2 бали.

vse.ee/ceqs

РОЗДІЛ 3

ЩО ОЗНАЧАЮТЬ
СЛОВА «СВОБОДА
І ГІДНІСТЬ — ЦЕ НЕ ТЕ,
ЩО ВАМ ДАЛИ.
СВОБОДА І ГІДНІСТЬ —
ЦЕ ТЕ, ЩО У ВАС
НЕ МОЖНА ЗАБРАТИ»?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ В. Симоненко «Лебеді материнства»
 - ◆ П. Вишебаба «Доньці»
 - ◆ ANATOLIY ANATOLIY «Солдати не говорять про війну...»
 - ◆ Г. Бабіч «Янголятка»
- ◆ стопа
 - ◆ хорей, ямб

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті накресли таблицю ЗХД. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про ліричні твори, сучасну воєнну поезію. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш дізнатися про вірші українських воїнів. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчительки/вчителя.

Розглянь таблицю, прокоментуй її зміст. У літературознавчому словнику ознайомся з визначеннями понять.

ЗАПАМ'ЯТАЙ

Види лірики за тематикою					
пейзажна		громадянська (патріотична)	інтимна (любовна)	філософська	
Жанри лірики					
гімн	пісня	ліричний вірш	елегія	романс	ода

ЛЕБЕДИ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пушту тебе колиску синову гойдати.

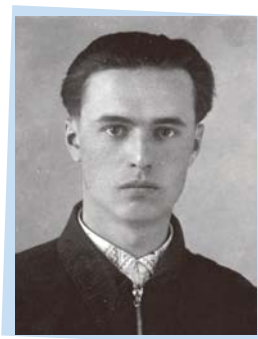
Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

**Василь
Симоненко
(1935–1963)**

Розділ 3. Що означають слова «свобода і гідність»?

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Послухай
вірш
vse.ee/cats

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач **дві** провідні думки у творі. Відповідаючи, наводь цитати на підтвердження своєї думки.
2. Як автор змальовує казковий дивосвіт у першій частині поезії?
3. Поясни символічний зміст образу лебедів на початку вірша.
4. Які мовні засоби автор використовує для створення чарівної казки дитинства?
5. Чи з однаковою інтонацією ти читатимеш два перші та третій двовірші? Свою думку доведи.
6. Як у вірші розкривається мотив дороги та що він означає? Цитуй відповідні уривки.
7. Визнач засіб милозвучності, який допомагає авторові передати тривогу матері перед майбутнім дорослим життям сина.
8. Які образи-символи використані в останній частині твору? Що кожен із них означає?
9. Які духовні цінності автор визначає як незмінні для людини? Відповідь підтвердь цитатами.
10. Які цінності ти вважаєш найважливішими для себе? Чому?
11. Схарактеризуй ліричного героя твору. Який він — молодий чи літнього віку, які його переконання?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірш або вивчи його напам'ять (за бажанням).
2. У зошит випиши художні засоби та поясни їх значення.
3. У зошиті запиши аргументи до тези: поезія «Лебеді материнства» за жанром — колискова.

КОЛИ ГОВОРЯТЬ ГАРМАТИ, МУЗИ НЕ МОВЧАТЬ...

Поезії, що ти вивчатимеш далі, написані учасниками бойових дій російсько-української війни. Вони знають про неї не з чужих слів. Війна з ними поруч протягом років, бо їм не байдуже, у якій країні житимуть вони та їхні діти.

ДОНЬЦІ

Тільки не пиши мені про війну.
Розкажи, чи є біля тебе сад,
Чи ти чуєш коників і цикад
І чи повзають равлики по в'юнку.

Як у тих далеких від нас краях
Називають люди своїх котів?
Те, чого найбільше би я хотів,
Щоб не було смутку в твоїх рядках.

Чи цвітуть там вишня та абрикос?
І якщо подарують тобі букет,
Не розкажуй, як бігла ти від ракет,
Розкажи, як добре нам тут жилось.

Запроси в Україну до нас гостей,
Всіх, кого зустрінеш на чужині,
Ми покажемо кожному по війні,
Як ми вдячні за спокій своїх дітей.

Павло Вишебаба
(нар. 1986 р.)

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чому автор вибрав у вірші форму листа до доньки?
2. Розлінуй сторінку зошита навпіл. Над першою колонкою напиши «Війна», над другою — «Мир». Випиши з вірша слова, які відтворюють «воєнні» та «мирні» реалії. Який висновок ти можеш зробити?
3. Про що мріє ліричний герой — воїн на фронті? Як цей вибір його характеризує?
4. Прокоментуй рядки «Те, чого найбільше би я хотів, / Щоб не було смутку в твоїх рядках».
5. У віршах інших поетів можемо натрапити на протиставлення «рідний край» — «чужина». Чи протиставляє автор Батьківщину закордонню? Із чим це пов'язано? Прочитуй рядки на підтвердження своєї думки.
6. Схарактеризуй ліричного героя твору. Відповідь підтвердь цитатами. Чи можна стверджувати, що у вірші збігаються почуття й думки ліричного героя та автора? Чому?

Строфа — поєднання кількох віршових рядків, об'єднаних певною думкою, системою рим та інтонацією.

Розділ 3. Що означають слова «свобода і гідність»?

7. Визнач мотив вірша.

РОЗРІЗНЯЙ

Дистих (двовірш)

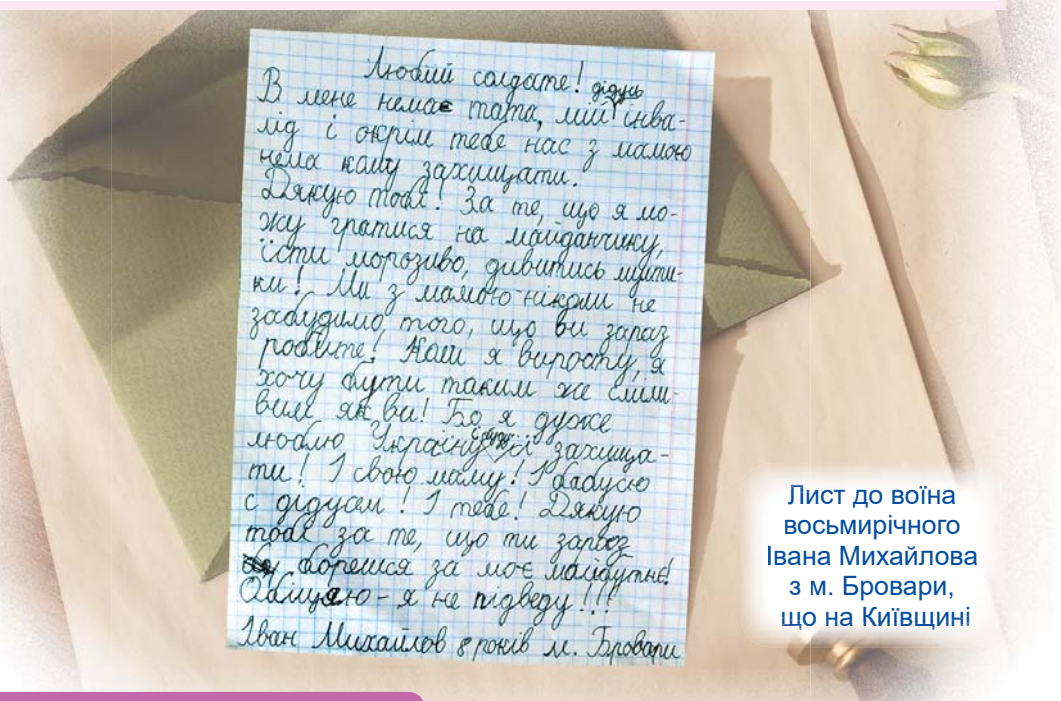
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Катрен (чотиривірш)

Запроси в Україну до нас гостей,
Всіх, кого зустрінеш на чужині,
Ми покажемо кожному по війні,
Як ми вдячні за спокій своїх дітей.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірш або вивчи його напам'ять (за бажанням).
2. Добери кілька поезій П. Вишебаби та презентуй улюблені на уроці.
3. Напиши вірш, мотивом якого буде героїзм воїнів ЗСУ.

Лист до воїна
восьмирічного
Івана Михайлова
з м. Бровари,
що на Київщині

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Разом з однокласниками/однокласницями напиши листи на фронт. Підтримайте наших воїнів, будьте оптимістичними. Висловіть свою вдячність за захист рідної землі.

СОЛДАТИ НЕ ГОВОРЯТЬ ПРО ВІЙНУ...

Солдати не говорять про війну.
Вона у них ножами поміж ребер,
зів'ялим листям на замерзлих стеблах,
знаменням воцаним від тютюну.

Солдати не співають про бої.
Вони у них під шкірою у жилах,
у бурих цятках на прозорих крилах,
в отруйних жалах чорної змії.

Солдати не розказують про біль.
Його нема ніде — і він усюди:
осколками ліворуч серця в грудях,
тривогами, що сипле заметіль.

Солдати не говорять досхочу
про стук сердець самотніх в суголоссі,
про рідний запах сьйного волосся.
І я мовчу...

ANATOLIY
ANATOLIY¹

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який мотив вірша? У чому він перегукується з поезією П. Вишебаби «Доньці»?
2. У зошит випиши слова на позначення назв кольорів та іменники/прикметники, які можуть асоціюватися з певним кольором (наприклад, замерзлі стебла, які зазвичай брудного сіро-коричневого відтінку). Ознайомся зі значеннями основних барв та вислови припущення про настрій і психологічний стан ліричного героя². Із чим він може бути пов'язаний?

1 Синій — внутрішній спокій

2 Зелений — стійкість, емоційний спокій

3 Червоний — сила, упевненість, воля, цілеспрямованість

4 Жовтий — оптимізм, життєрадісність

5 Фіолетовий — твердість, цілеспрямованість і спокій

6 Коричневий — почуття на першому місці

7 Чорний — негатив, песимізм

8 Сірий — бажання сховатися

3. Схарактеризуй ліричного героя твору. Чи можна стверджувати, що у вірші збігаються почуття й думки ліричного героя та автора? Чому?
4. У зошит випиши художні засоби вірша. Усно поясни їх роль у поезії.

¹ ANATOLIY ANATOLIY — літературний псевдонім поета, воїна ЗСУ, який служить у підрозділі, де заборонено розголошувати прізвище, рік народження, фото.

ВІРШОВІ РОЗМІРИ: ЯМБ І ХОРЕЙ

ВЧИМОСЯ АНАЛІЗУВАТИ ЛІРИЧНИЙ ТВІР

Пригадай ознаки віршованої мови. Порівняй свої відповіді з відповідями однокласника/однокласниці.

Ти вже знаєш, що для віршованої мови є характерним повторення в певній послідовності наголошених і ненаголошених складів, що утворюють стопу.

Стопа — поєднання наголошеного й одного або двох ненаголошених складів.

Хорей — це двоскладова стопа з наголосом на першому складі (⌣ U).

Ямб — це двоскладова стопа з наголосом на другому складі (U ⌣).

ЗАПАМ'ЯТАЙ

Щоб визначити віршовий розмір поетичного твору, виконай таку послідовність дій:

1. Поділи слова на склади.
2. Постав у словах наголос, пам'ятаючи, що службові частини мови не наголошують.
3. Напроти рядків вірша запиши схематично наголошені й ненаголошені склади (⌣ — наголошений, U — ненаголошений).
4. Установи закономірність повторення груп складів.
5. Визнач віршовий розмір — ямб або хорей.
6. Полічи, скільки стоп міститься в кожному рядку.

Наприклад:

	Стопи		
Ті́-хо, ті́-хо сні́г і-де́,	⌣ U	⌣ U	⌣ U ⌣
Бі́-лий сні́г, ла-па́-тий,	⌣ U	⌣ U	⌣ U
Ми́ у двір ско-рі́ш пі-де́м,	⌣ U	⌣ U	⌣ U ⌣
Ві́зь-ме-мо ло-па́-ти.	⌣ U	U U	⌣ U

М. Познанська

Зі схеми видно, що вірш у першому та третьому рядках має чотири стопи (остання неповна), а в другому та четвертому — три. У більшості стоп наголос падає на перший склад. Отже, робимо висновок, що вірш написано двоскладовим розміром — хореем. Зверни увагу, що іноді в стопі можуть бути обидва ненаголошені склади, як, наприклад, в останньому рядку цієї поезії.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірш або вивчи його напам'ять (за бажанням).
2. Визнач віршовий розмір поезії Олександра Олеся (уривок):

І я не виніс щастя-муки,
І задзвеніли в серці звуки,
І розітнувсь мій перший спів...

3. Напиши есе «Мої враження від сучасної української поезії про війну».

ЯНГОЛЯТКА

Йдуть по небу босоніж маленькі
розгублені янголятка,
Піднімаються, наче по сходинках,
хмарами вгору до Бога.
Озираються діти самотньо, питають:
«Де мама? Де татко?»
Заздрять тим, хто родинною рушив
в дорогу.

А на вході до Раю — блокпост,
і Архангел — розгублений ротний —
Опустив автомата і плаче,
і руки тремтять, відчиняючи браму.
Рай поринув у дим. Він бере їх за руки,
веде їх наосліп, скорботний.
«Мама?.. Янголе, де вона?
Ну ж бо, знайди мою маму!»

Що йому відповісти?
Бо страшно, і зуби зчепила судома.
Як це, Боже? Чому? Ми ж тримали
цей всесвіт? Ми ж начебто варта?
«Тихо, дитятко. Все вже скінчилось.
Не бійся. Ти вдома.
Мама прийде ось-ось. Я вже кличу.
Хоч так і не варто...»

Янгол дивиться вниз, скрізь вогонь,
захлинається знову від болю —
Що це? Начебто пекло вже вийшло
із прірви на землю, роззявивши рота?
Що ж ти, Господи, знов в таку ціну
даруєш їм волю?
Хто ж її понесе, коли діти їх стукають
в наші ворота?

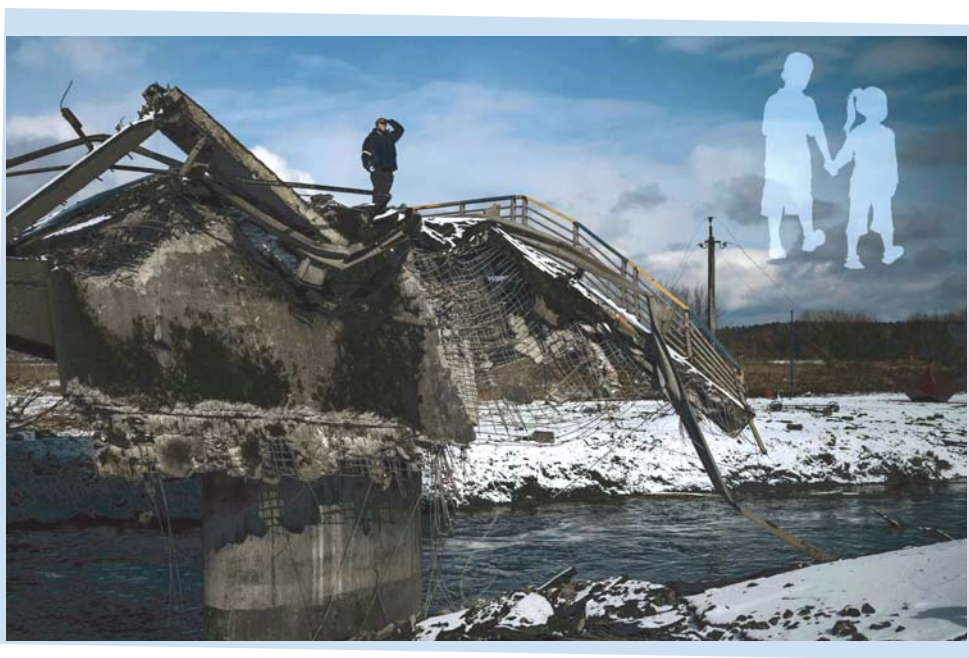
Гліб Бабіч
(1969–2022)

Розділ 3. Що означають слова «свобода і гідність»?

Там чорти, начепивши хрести,
мажуть в руни броню і горять, але лізуть.
З неба падає полум'я злива і град
на любов'ю просочену землю.
Діти дивляться в небо, чекають на тебе...
Натомість приходить залізо.
Підкажи... Накажи — і я пекло мечем
від людей відокремлю.

Бог зітхнув. Бог погладив дітей
по волоссю, що попелом вкрите.
«Бачиш, янголе, ось і з'ясовано,
хто чого вартий і хто там засвоїв уроки.
Це їх діти, любов їх і сенс,
піднялися до неба, як квіти.
Як молитва до мене. Віч-на-віч.
Без черги. Без строків.

Я не кину їх, янголе. Надто висока ціна,
і зайшло все далеко.
Землю мають тримати живі.
Тут в Раю вже достатньо дітей і героїв.

Знищений міст через річку Ірпінь. Березень 2022 р. Фото Felipe Dana

Бачиш, гарна прикмета — і попри війну
повернулися в гнізда лелеки.
Що ж. Піду на підмогу.
Подай мені піксель і зброю».

Переляканий світ накладе
на стурбованість соту велику печатку.
Діти дивляться в небо, де смерть,
як лелека літає по колу.
Йдуть по небу босоніж маленькі
розгублені янголятка,
А назустріч їм Бог в однострої
спускається долу.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку трагічну сторінку історії українського народу відтворено у творі?
У чому трагізм слів «Заздрять тим, хто родиною рушив в дорогу»?
2. Як ти розумієш рядки:
«Як це, Боже? Чому? Ми ж тримали цей всесвіт? Ми ж начебто варта?»;
«Землю мають тримати живі. Тут в Раю вже достатньо дітей і героїв»
Про яку варту йдеться?
3. Зверни увагу на слово знову в рядках:
*Що ж ти, Господи, знов в таку ціну даруєш їм волю?
Хто ж її понесе, коли діти їх стукають в наші ворота?
Що мав на увазі автор?*
4. Прокоментуй слова Бога до Архангела:
*Бачиш, янголе, ось і з'ясовано,
хто чого вартий і хто там засвоїв уроки.
Це їх діти, любов їх і сенс,
піднялися до неба, як квіти.
Як молитва до мене. Віч-на-віч.
Без черги. Без строків.*
5. Чи однакове значення має символічний образ лелеки в передостанній та останній строфах? Яке саме?
6. Визнач мотив твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірш.
2. Напиши творчу роботу на основі метафори з поезії.

Розділ 3. Що означають слова «свобода і гідність»?

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Підготуй розповідь про співпрацю Г. Бабіча з гуртом «Kozak System» та їхні спільні мистецькі проекти.

Послухай
пісню
vse.ee/catm

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Під час війни всі ми маємо працювати на перемогу. Одні служать у лавах ЗСУ, інші займаються волонтерством. А чийсь подвиг полягає в тому, щоб добре навчатися, аби використати згодом свої знання на відновлення України.

Напиши в зошиті **п'ять** дій, якими ти можеш допомогти своїй Батьківщині. Розроби шлях досягнення мети. Обміняйся своїми планами з однокласниками/однокласницями.

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже/подруго, завершився третій розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: що означають слова «свобода і гідність — це не те, що вам дали, свобода і гідність — це те, що у вас не можна забрати»?
2. Узагальни знання, накресли «Карту понять» розділу 3.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-коді. У робочому зошиті накресли таблицю за зразком і заповни її. Постав + напроти правильного твердження.

vse.ee/ceqg

4. Перейди за посиланням у QR-коді й виконай завдання в тестовій формі. **Кожна правильна відповідь — 2 бали.**

vse.ee/ceqt

ЯК МОЖНА ПРОТИСТОЯТИ НЕГАТИВНИМ ОБСТАВИНАМ?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ В. Винниченко «Віють вітри, віють буйні...»
- ◆ Л. Костенко «Кольорові миші»
- ◆ О. Радущинська «Метелики в крижаних панцирах»
 - ◆ психологічна повість
 - ◆ психологічне оповідання
 - ◆ характер літературного героя
 - ◆ типовість образів-персонажів
 - ◆ проблематика художнього твору

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті накресли таблицю **ЗХД**. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про твори, у яких оповідається про внутрішній стан дитини, її думки, почуття. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчительки/вчителя.

«ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...»

Володимир Винниченко
(1880–1951)

Лампадне, кліпотливе, сумовите-сумовите світлечко; від нього так і тхне церковним тягучим дзвоном, смачними маківниками, підсмаженими бубликами з трошки липкою та хрустливою шкуринкою.

У хаті вогко, пахне вимитою підлогою, свіжими рядюжками і пиріжками з горохом. По кутках сторожко застигла тиха, таємна півтьма. Тіні ланцюжків од лампадки за кожним кліпанням гноту похитуються, гойдаються на стінах, а святі на іконах ворущаються й закутуються в свої сині та червоні одяги.

На печі душно, черинь пече, жене духом глини й розігрітого кожуха. Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив з-за завісочки у той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю. Все там тепер якесь інше, ніж звичайно: все ніби таке саме, як удень — і стіл з клітчастою цератою, і мисник з розбитою Гриньком шибкою, і зелена в рожевих квітках скриня з горбатою спиною, на якій Гринь їздить верхи в Київ, — все те саме, але якесь воно тепер хитре, пришикле, з одведеними набік очима. Навіть макітра з пиріжками в кутку, накрита рушником, та сама макітра, з якою Гринь у такому щирому приятелюванні, і та щось таке таємне ховає в собі. А що вже ота чорна, чотирикутна дірка дверей до спальні, то на неї просто дивитися неможливо, така вона загадкова та моторозна!

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика, цар і бог над речами й людьми, де слово й плач його закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток — словом, усього, що там є внизу. Він, владика, тихенько лежить і не сміє ворухнутися, бо там прийшло щось дужче за нього і панує над усім. І всі кутки, стільці, ря-

дужки, двері, все чисто в змові з тим таємним і дужчим. І через те все вороже до нього, Гриня, все таке потайне, підглядаюче й хитро-застигле. От-от простягнутья з кутка руки й схоплять його. Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворухиться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зо страхом виривається в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду. Не чує Рябуха-Санька!

Святі на іконах гойдаються собі туди-сюди, як на гойдалці, неначе нічого не помічають. Черевата макітра, накрившись рушником, невинно куняє в кутку. Але вони всі добре знають, що воно там ворухиться в одежі.

— Са-а'!!.

Брязкіт зупиняється. Клацає клямка дверей, так солодко, з такою полегкістю, так весело клацає сердита клямка.

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос!

Гринь не знає, що сказати, знає тільки, що йому невимовно любо й легко чути Саньку.

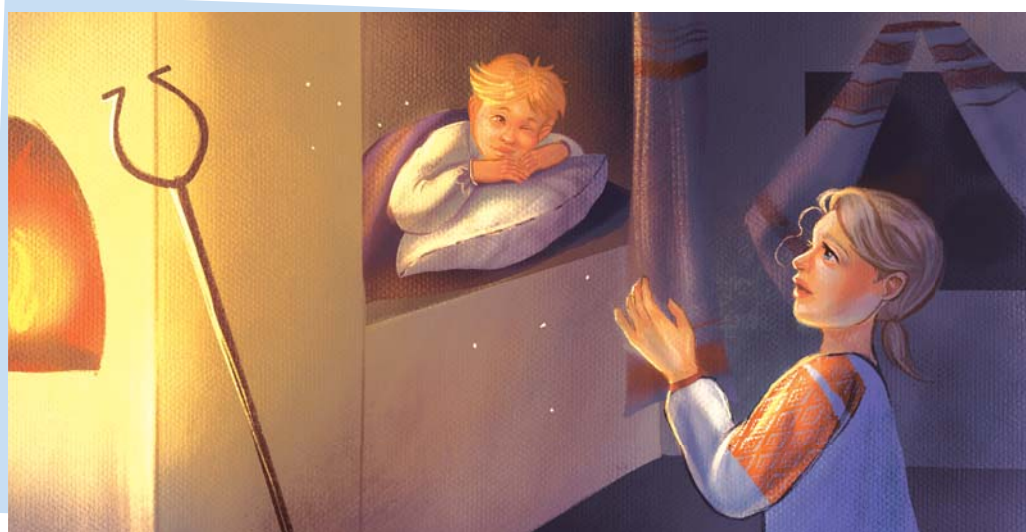
— Ну, чого галасуєш?

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки поду-жає. Бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

— Подай сюди води, ти! Рябухо!

Гринь мовчить. Засадив, бо нешвидко подала тарілку.

— А хто сьогодні жалівся на мене мамі? А хто Рябухою називає? Га?

Гринь усе мовчить. Бо такі Рябуха! Ряба, як собака.

— А тепер «Са-а-ню»? Отож посидь там. Нехай тебе домовик візьме. Він тепер отам у тій хаті сидить.

Гринь з жахом перекидає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

— Ма-амо! — жалібно скрикує він.

— Еге, «мамо». Мама на весіллі. Прийдуть аж уранці. А домовик тобі покаже «маму».

— Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду. Їй-богу!

— А жалітися будеш?

— Їй-богу, не буду!

— А Рябухою звати будеш?

— Не буду.

— А будеш заступатися, як мама мене битимуть?

— Буду.

— А не брешеш?

— От тобі хрест святий!

І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім знову починає пригадувати всі кривди, болі, жалі. А Гринь знову гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіки від усякого насильства і знущання з неї. Так даються всі конституції, так дає їх і Гринь, будучи ні гіршим, ні кращим з монархів.

Одначе Санька не дуже вірить присяганням, — скільки раз уже бували вони! А мине лихо, і знову Санька — Рябуха, знову виделкою в бік, знову Саньку волочать за волосся за те, що Гринь склянку розбив.

А все ж таки сьогодні цар і бог в її руках. А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею. І їй хочеться натішитися з своєї влади вже досхочу.

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком.

І Санька вдає, що виходить із хати. Гринь аж скидується, аж руки простягає за нею і, з жахом дивлячись на дірку дверей, благально й жалібно плаче.

Санька вертається.

— А даси конфетів?

Це вже виходить за межі конституції, це вже замах на прерогативи самої влади: конфети тільки для Гриня. Але Гринь насуплюється, трохи сопе носом і суворо каже:

— Дам.

— Ну давай. Кидай сюди.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

У Гриня в куточку на печі, — мама наскладала, — і цукерки, і горіхи, і навіть чотири новенькі копійки. Гринь часто кліпає очима: не дати — Санька піде на кухню, й знову почне облягати ворожа сила; дати — шкода, досадно, хіба ж то Рябусі мама лишила?

— А казку казатимеш?

Нехай принаймні чимсь заслужить, щоб недурно було порушення прерогативів.

— Ач який! Ще йому й казку. Сиди коло нього, від домовика обороняй, та ще й казку. Давай так.

Ні, Гринь так не згоджується дати, — йому страшенно хочеться казки послухати. Буде так любо, затишно: Санька сяде в куточок, Гринь бубличком ляже коло неї, і почнеться новий, цікавий, дух захоплюючий світ. Адже коли мама дома, Санька не сміє відмовлятися і каже йому казки, — тоді влада його необмежена. А тепер навіть за цукерок не хоче, ач яка. Ну, нехай, нехай!

— Са-а-ню, розкажи казочку!

Ні, Саня не хоче розказувати казку. Тепер вона старша над ним, тепер її сила й влада. Але їй хочеться, щоб Гринь прохав її, їй любо безустанку відчувати, обмацувати цю силу, бачити владу на колінах перед собою.

— Са-а'! Манесеньку казочку! Про козу-дерезу!

— Ого, ще й про козу-дерезу! Чого схотів!

— Ну, про мазунчика...

— Ти сам мамин мазунчик. Тобі й казки не треба.

Гринь вибирає вже найменшу, найскромнішу казочку, таку, що іншим часом, будучи при всій своїй владі, він би тільки фиркнув на неї. Та більше того: вона вже знову хоче йти на кухню, бо треба ще діжку в льох винести. А за вікном дріботить холодний-холодний дощ, у димарі пищить щось тоненько та жалібно, як муха в павутинні. Вітер чи «той»?

— Ну, два конфети дам! Ну?

Дві конфети захитують непохитність Саньки. Дві конфети, безумовно, величезна річ, що трапляється Саньці на великі свята, — їй стає аж солодко в роті. Але вона почуває, що, взявши конфети, вона продасть за них свою владу, теж таку рідку й солодку. Бо тоді треба казати казку, а це вже служба, це те, що вона повинна робити раз у раз для владуки. А крім того, владика під казку засне, як то буває не раз, і все скінчиться.

Ні, не казатиме вона казки! Не треба їй і конфетів. От візьме та й піде аж у льох, нехай отут потруситься без неї.

— Са-а'! Не ходи!

— Еге, «не ходи». А діжку хто винесе?

— Завтра винесеш.

— Ге, «завтра». А бити кого будуть: тебе?

— Я заступлюся. Їй-бо, заступлюся!

— Ти заступишся! Знаємо ми таких. Конфета шкода, а то ще б заступився.

— І зовсім не шкода. А розкажи казку, так аж два дам! І ще й копійку дав би! Новеньку!

Гринь похапцем простяга руку за комин, де лежить його скарб, намацує монетку й показує її Саньці.

Світло лампадки золотом одблискує на рівеньку подзьобаному краєчку копійки.

— О! Дивись!

— А даси?

— Дам.

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'язує хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

Але Санька на піч ще не вилазить. Стоячи на лежанці, вона простягає руку й суворо каже:

— Давай уперед конфети і копійку.

Одначе Гринь, почувачи, що небезпечно випускати з своїх рук засоби влади, на це не згоджується.

— Е, яка хитра! Уперед розкажи!

— Ні, вперед давай.

— Ні, розкажи!

— Ну, то сиди собі тут з домовиком.

І Санька злізає з лежанки. Гринь знає, що, віддавши вперед цукерки й копійку, він знову підпадає під волю Саньки. Але що робити? Краще нехай воля Саньки, аніж знову лишатися на самоті з цією страшною пільмою та «тим».

— Ну, я дам. Лізь сюди.

— А, відчепись! Не треба мені твоїх конфетів. Ще плакати-меш потім та мамі скажеш, що я в тебе виманила. Та ще битимуть за тебе.

— Їй-богу, не скажу! На, бери, Саню!

— Не хочу.

— Ну, Са-а-ню! Ну, йди сюди. Ну, Са-а'!

— От причепився!

Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку. Гринь боязко слідкує за нею й не сміє вже радіти, — аби тільки не йшла звідси. І сам зараз же простягає їй два цукерки й копійку. Санька недбало бере їх, обдивляється, кривить губи й засуває за пазуху. Потім одшморгує завіску, вилазить на піч і строго каже:

— Підклади мені подушку, бо я тут у цьому пеклі не буду сидіти.

Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, в тому місці, де найменше пече черінь, а сам примощується на кожусі.

— Ну, яку ж тобі казку казати?

Крізь одіпнуту завіску падає світло лампадки на темне, понівечене віспою, кругле личко Саньки. Воно подібне до зморщеної, вийнятої з узвару груші. Обгризений носик на кінчику загнутий вниз, очі дивляться строго. Гринь відчуває себе зовсім покірним. Він несміло відповідає:

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

— Розкажи про кучеряву дівчинку.

— Еге, «про кучеряву дівчинку»! Яку схочу, таку й розкажу.

— Ну, яку хочеш.

Гринь затишніше підгортає ноги, кладе голову на зігнутий удвоє рукав кожуха й приплющує очі. В комині жалібно, як комар, пищить вітер, — тепер ясно, що це вітер. Нехай собі тепер лампадка кліпає, нехай чорніє дірка і вилазить із запічка домовик.

Санька раптом посміхається, — вона придумала казку.

— Ну, слухай. Та гляди мені: не вередувать. Ти сам сказав, яку схочу, таку й казатиму.

— Я не буду вередувати, — пошепки каже Гринь.

— Дивись же! Отож так...

Санька на мент зупиняється. Гринь солодко притихає: Санька раз у раз починає свої казки оцим «отож так», робить паузу і тоді вже каже саму казку.

— Отож так. Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

Гринь швидко розплющує очі й сердито скрикує:

— Ай, Санько!

Санька тим самим методичним, рівним голосом відповідає:

— Ти кажеш «ай, Санько» і я кажу «ай, Санько»! Та жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паршива! Я не хочу цієї! Другу!

— Ти кажеш «паршива», і я кажу «паршива». Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

— Не хочу! Другу!

— ...на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паскудна, паскудна, паскудна!

— Ти кажеш «паскудна, паскудна, паскудна», і я кажу «паскудна, паскудна, паскудна». Та жив собі Яшка...

Гринь схоплюється і починає з плачем і люттю шарпати Саньку. Санька похитується від шарпання, сидить з непорушним лицем і монотонно говорить далі про шапочку, латочку і знову запитує, чи хороша її казочка. Гринь, щоб нічого не відповідати, падає знову на рукав кожуха і лежить непорушно. Але й це не допомагає:

— Ти мовчиш, і я мовчу. Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

Гринь в одчаю, люті й безпорадності починає тихо плакати. Але й на це Санька рівно, безживно бубонить далі:

— Ти плачеш, і я плачу. Та жив собі Яшка...

Гринь уже плаче вголос, гірко схлипуючи. Тоді Санька спиняється і своїм голосом питає:

— Ну, що: будеш казки просити?

Гринь плаче, обтираючи лице об гарячий шершавий рукав кожуха.

— Що ж ти мовчиш? Казати далі чи годі?

— Го... годі... — тремтячим шепотом відповідає владика. Санька гладить по темно-русявій стриженій голівці, нахиляється до неї і говорить:

— Ну, так слухай же тепер... Отож так...

Санька на мент зупиняється, а Гринь швиденько ковтає сльози й увесь затихає.

— Отож так. Жив собі чоловік та жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко.

Гринь мимоволі схлипує старим плачем і щільніше заплющує очі. А в очах великий-великий ліс, чистенька хатиночка з візерунками круг віконечок, така, як у маминої сестри, до якої він їздив із татом у гості. І ота донечка, біленька, як ягняточко, з синіми-синіми очицями, з пухнастим-пухнастим волоссям.

— От живуть вони собі та й живуть. Донечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що нігде нема кращої.

— Донечка? — пошепки питає Гринь.

— Донечка. У самого царя нема кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером списати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна та хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

«Така, як ти?» — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати.

У комині вітер загув на інший голос, густий і добрий, як у бджоли. Лампадка, зачарована казкою, не кліпає, неначе широко розплющила своє одне око й дух затаїла.

А казка снується все далі та далі. Зла царівна, ряба та погана, не змогла стерпіти краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг своїх, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того та знала ворожити. От і наворожила так, що перевела всю красу й розум дочечки на себе, а їй віддала своє ряботиння та закислі очі, — перемінилася з дочечкою вродою. А щоб люди не догадалися, то звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки розідрали. Та вовки дочечку не розідрали, бо їхав чоловік возом, знайшов дівчинку під деревом і взяв із собою. І зробив той чоловік дочечку за наймичку в себе. Та ніхто її не любить, бо вона ряба та погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі Божому.

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

А Санька відвернулась лицем до стіни і сидить мовчки та чудно. Гринь обережно тягне за рукав подертої кохтинки, від якої пахне цибулею і милом. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лица і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь. Щока під рукою шершава, гаряча і мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки і, обнявши її, починає схлипувати.

Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її й кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню.

А Саня все мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

— Хочеш ще казочку? — нарешті, відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені...

Санька вміє тоненько-тоненько і так жалібно співати.

Вітер у димарі затихає, потім ніжно гуде, наче старий Кузьма у сопілку. Дощу не чути за вікном. Лампадка часто-часто кліпає, ніби набігли їй сльози на око.

Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

*Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.
Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються.*

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче і жалько. Це та сама пісня, що часом і мама співає. Але ніколи йому від неї так жалько не було, як сьогодні.

*...тільки ж тоді та й полегша,
як гірко заплачу.*

І сльози вже котяться по щоках Гриня, а йому справді стає легше. Стає затишно, сумно і солодко. На мокрі очі налягає тепла вага, голос Саньки обгортається чимсь м'яким. От він потрохи відступає все далі й далі, тоншає, тоншає і, нарешті, зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догоряє, неспокійно тріщить, злякано, швидко кліпає і гасне. Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Рядюжки — килимки, доріжки, які стелять у кімнаті на долівку.

Черинь — найжаркіше місце на печі.

Мисник — шафа для посуду.

Скриня — великий ящик із кришкою для зберігання одягу, інших предметів.

Макітра — вид глиняного посуду.

Церата — тканина, покрита з одного або з обох боків особливою речовиною, що робить її водонепроникною.

Віспа — гостре вірусне захворювання, що переважно вражає дітей, зокрема характеризується висипом на шкірі та слизових оболонках.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. З'ясуй, яка повна форма імені Гринь? Чому використано зменшувально-пестливу форму цього ймення?
2. Поміркуй, чому до дівчинки звертаються Санька, а не Саня чи Олександр?
3. Усно опиши внутрішній стан Гриня. Чому хлопця опанував вигаданий страх? Кого він боїться?
4. Поясни, як ти розумієш вираз: *у Гриньовому царстві хлопчик «владика, цар і бог над речами й людьми»*.
5. Чи можна вважати Гриня вередливим і розбещеним хлопцем? Чому? Наведи приклади з тексту.
6. Чому Гринь просить Саньку розповісти йому казку?
7. Створи ілюстрацію інтер'єру сільської хати, описаної В. Винниченком. З якою метою він його оживлює?
8. Як всеохопний страх допоміг хлопчику переоцінити своє ставлення до Саньки? Як плач у різних ситуаціях розкриває його внутрішній стан?
9. Разом з однокласниками/однокласницями організуй у класі конкурс читців. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте в ролях діалоги дітей. Оберіть переможців/переможниць.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

10. Проаналізуй настрої та переживання Гриня і Саньки. Відповідь підтвердь цитатами з тексту.
11. Чому Санька намагається відігратися на Гриневі, натішитися владою над ним? Чому врешті-решт вона втішає його? Як це характеризує дівчинку? Відповідь підтвердь цитатами з тексту.
12. Що ти знаєш про казку-безкінечник, поширену серед дитячої аудиторії? Яка її функція? Як вона впливає на Гриня?
13. Як Санька за допомогою казки про рябу дівчинку перемагає у двобої-протистоянні з Гринем?
14. Чи вгадується за трагічною долею головної героїні казки історія наймички Саньки? Чому?
15. Чому Гринь плаче після завершення казки? Як це його характеризує?
16. Які почуття дівчинки передає народна пісня «Віють вітри, віють буйні...»?
17. Чому Санька під час спілкування із Гринем демонструє не свої справжні риси — байдужість, упертість, гордовитість? Якою дівчина є насправді?
18. Визнач тему та ідею оповідання.
19. Чи доводилося тобі ділитися з кимось своїми страхами — реальними чи вигаданими? Хто, на твою думку, може допомогти їх розвіяти?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (НА ВИБІР)

1. Склади простий план прочитаного.
2. Перекажи прочитане спочатку від імені Саньки, а потім — Гриня. Яка буде різниця між оцінками тих самих подій двома персонажами? Відповідь запиши в робочий зошит (**шість-вісім** речень).
3. Схарактеризуй образи дітей. Заповни таблицю.

	Гринь	Санька
Портрет		
Оточення		
Поведінка		
Емоції		

4. Досліди, як мова героїв розкриває зміни їхнього психологічного стану. Уяви, що Гринь переказує мамі про свої страхи. Підготуй усну або письмову розповідь від його імені.
5. Намалюй ілюстрацію до оповідання.
6. Намалюй гроно слів, пов'язаних із темою та ідеєю оповідання.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОЗА / ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТВІР

В оповіданні В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...» автор, змальовуючи образ Гриня, пише: «...почуває жаль до себе, страх, тугу. Самотність його безмежна, гнітюча». Або: «...тепер він у неї [Саньки. — Авторки] помочі шукає, тепер він такий тишенький та ласкавий, а голосочок такий жалібненький!» Ці фрази розкривають почуття і переживання літературного героя. Справді, письменник за допомогою художніх засобів може відтворити душевний світ людини у всій його глибині, детально зобразити найрізноманітніші почуття, думки, настрої, емоції персонажів, їх відтінки і нюанси, тобто психологію героїв. Тому про такі твори говорять: **психологічне оповідання, психологічна повість**. Саме епічні твори мають найбільші можливості для відтворення внутрішнього світу людини.

Наприклад, В. Винниченко зображає зовнішні реакції Гриня, які розкривають його почуття: сльози «люті й безпорадності», дії («Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лица і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь»), а за допомогою діалогів передає внутрішні емоції героїв, зумовлені тією ситуацією, у якій вони опинилися: спочатку бажання Саньки помститися хлопцеві за образи – намагання Гриня поводитися з дівчиною як із «попихачем», а потім щире примирення дітей. Хлопчик і дівчинка з різних соціальних станів спочатку конфліктують, а потім досягають розуміння. Санька пробаचाє усе своєму кривднику, а Гринь щиро кається, щиро співчуває дівчинці, у якій раніше бачив лише наймичку. Такий психологічний малюнок пропонує читачеві письменник, змальовуючи світ дитинства.

Отож, у цьому оповіданні персонажі зображені як індивідуальні **характери**, тобто їхні особисті риси відтворено глибоко, яскраво, переконливо. Як ти пересвідчився / пересвідчилася, письменник не перераховує цих рис, а показує героїв у діях, вчинках, мовленні, навіть словесному двобої.

Водночас, якщо автор / авторка поєднує індивідуальні риси персонажа з узагальненими, притаманними значній групі людей, то тоді йдеться про **образ-тип**. Скажімо, в оповіданні В. Винниченка Санька — сирота-наймичка з бідної родини, а Гринь — син заможних батьків. Це вже узагальнені характеристики персонажів, адже в тогочасному українському суспільстві існував поділ на багатих і бідних.

Тип — це узагальнений образ, зображений як цілком конкретна особа, що має свій характер.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Кому адресоване оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...» — дітям чи дорослим? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с. 73).

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

Знайди в інтернеті інформацію про дитячі літа В. Винниченка. Виголоси доповідь у класі.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Утвори з однокласниками й однокласницями творчі групи. Складіть казки-безкінечники. Кращі з них оприлюдніть в інтернеті.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...» входить до циклу «Намисто» — збірки творів про дітей. Кожному з них автор дав назву народної пісні. Вибери **два-три** оповідання, послухай пісні, якими їх названо, і поміркуй над питаннями: чи є зміст оповідань звичайною ілюстрацією до мотивів народних пісень? чи розкриває народна пісня ідею твору? Зі своїми висновками ознайом однокласників/однокласниць.

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно,
іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму,
коли відьом палили при народі,
коли наук не знали ще ладом, —
кажу, давно, кажу, у Вишгороді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків,
її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останне листя із кленових віт

Ліна Костенко
(нар. 1930 р.)

було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні.
Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.

У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жужмом і лежать.
Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантиї сказав:
— Життя — це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться швидше про моральну шкоду.

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони яскраві. —
Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.
Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

Знайди в інтернеті зображення
картини Івана Марчука «Абстрактна композиція»
або скористайся QR-кодом.

vse.ee/cita

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач основний мотив поезії.
2. Чим епізод, відтворений у вірші, нагадує казку? З якою метою поетеса це зробила?
3. Яку думку Л. Костенко виразила через образи кольорових мишей і кота?
4. Створи ілюстрації до поезії.
5. Чому події, змальовані у творі, відбувалися в минулому — у «шістсот якомусь році»? Чому поетеса точно не назвала року?
6. Що ти знаєш про давніх чаклунів і чаклунок? Чому їх переслідували? Чому розлючений сусід називає Анну чаклуною?
7. Схарактеризуй образи розлюченого сусіда та дівчини Анни. Чим вони різняться?
8. Як впливала Анна на дітей розлюченого сусіда? Про що це свідчить?
9. Чому розлючений сусід говорить лише про моральну шкоду від мишей? Що цим хотіла сказати поетеса?
10. Чому дівчинка має ім'я, а розлючений сусід — ні?
11. Продовж думку: *Л. Костенко порушує в поезії такі проблеми: неповторності людини, матеріального і духовного...*
12. Випиши в робочий зошит художні засоби. Яка їх роль у розкритті авторського задуму?
13. Поясни, як ти розумієш рядки: *«Був сірий день. І сірий був сусід. / І сірий стіл. І сірі були двері.»*
14. Поясни назву вірша. Чи не краще було його назвати «Про дівчинку Анну»? На підтвердження своєї думки наведи **три** аргументи.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Напиши мінітвір на тему «Неповторність людини: у чому вона виявляється?»
2. Склади та запиши вірш, мотив якого — неповторність кожної людини.

Оксана Радущинська
(нар. 1979 р.)

МЕТЕЛИКИ
В КРИЖАНИХ ПАНЦИРАХ
(Скорочено)

Розділ 2

[...] ...Тієї ночі йшов дощ. Мокрий асфальт світився, відбиваючи вогні фар, колеса автівки по-особливому шурхотіли й чвякали, мовби під ними не було твердого покриття, а сама вода. Щітки «двірників» ледве встигали змитати воду з вітрового скла, а вона лилася так, ніби хтось зумисне її виплескував зі дзбана.

— Може, станемо й переcheкаємо зливу? — спитала молода жінка на передньому сидінні.

— Та ми вже в'їжджаємо в місто, — відповів чоловік за кермом.

Ще двоє пасажирів — діти, дівчинка й хлопець. Вони мовчки сиділи позаду і лиш спостерігали за зустрічними вогнями, які час до часу освітлювали салон і навіть сліпили очі.

І раптом автівку розвернуло на дорозі. Хаотичні спалахи світла, скреготіння металу, зойки потерпілих.

Троє загиблих на місці, тяжко травмована дівчинка. Поки її виходжували у лікарнях, вона звикала до того, що осиротіла. Опіку над нею взяв татів брат — дядько Павло з дружиною. Це їхній син — Ілля — не вижив у тій аварії...

А Ярина вижила, та що це було за життя? Від операції до операції, і ніхто не обіцяв, що вона колись стане на ноги. Коли у медичну карту вписували її діагноз і визначали ступінь інвалідності, дівчинка ледве стримувалася, щоб не заплакати. Стримувалася, бо дядькові й тітці було нелегко...

За три роки біль стихився, та не забувся. «Живі повинні жити», — казала їй санітарка в реанімації. І Яринка їй повірила.

Найпершим випробуванням для дівчинки була прогулянка після лікарні. В осінньому парку — жовто й мокро. Тітка Наталя штовхає поперед себе візок з блідою немічною Яриною. Вона хоч і їде, та все одно стомлюється від свіжого повітря, від безсилля, від поглядів перехожих.

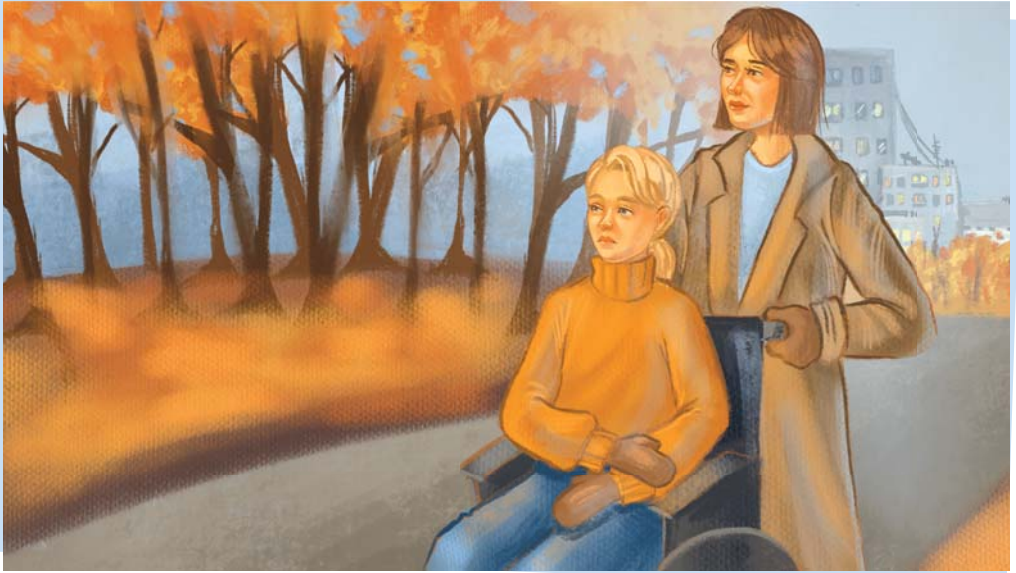
[...] Того року, при звичайвись до лікарняних палат, Ярина дуже подорослішала і майже ніколи не плакала, хоч довелося витримувати нелюдський біль. [...]

Розділ 11

Майже всі мешканці села зійшлися на вигін, де сьогодні святкували подію, зафіксовану шістсот літ тому. В одному з літописів датована згадка про Вербки як помістя козацького полковника Чорнозуба. З тих часів і нащадків його тут не лишилося, бо й прізвища такого в селі давно немає, але, як писав якийсь самовидець на сторінках літопису, той добре дбав про господарку, любив коней, мав їх цілий табун і навіть влаштовував перегони.

Нерівні ряди лавок, вкопаних у землю, слугували за глядацьку залу, дерев'яна сцена з тіснуватими лаштунками для місцевих артистів була прикрашена барвистими стрічками. Гриміла музика — це з райцентру приїхав оркестр. Пахтіло димом упереміш зі спокусливим запахом шашликів, козацької каші та пирогів. Стояли ряди плетених з верболозу кошиків та хлібниць — різної величини і по-різному прикрашених. Народні майстри позносили сюди свої вироби.

Увесь цей гамір, це велелюддя здавалися Ярині чимось старомодним і невчасним. Місцеві жінки зі спрацьованими згрубіли-

ми руками, навіть одягнувши народні строї, не ставали веселими й безтурботними, їхні розмови точилися навколо домашніх клопотів. За час, прожитий у селі, Ярина почала бодай трохи тямити, як доводиться господарювати звичайній сільській жінці — без вихідних, бо кури, кролі, свині й корови не знають неділі. От і зараз господині перемовлялися про несвяткові справи...

Кепський настрої дівчини посилювали жалісливі погляди бабусь, що скрушно хитали головами, не зводячи очей із «калічки». Діти ж розглядали її, як механічну іграшку, що має схований двигунчик. І тому Ярина, побіжно оглянувши юрму, опустила очі в землю, аби в такий спосіб відгородитися від усіх. У руках — мобільний. Стане зовсім нестерпно, то задзвонить тітці, щоб відвезла її додому. А зараз тітка зайнята, вона там, біля сцени, допомагає місцевим вчителям впоратися з непосидючими дітьми...

Ярина подумки сварила себе, що погодилася на таку ексекуюцію, хоча могла б і вдома лишитися. Спершу вона сподівалася на Сашка й Санька, але ті чкурнули поміж сходьбище, тільки-но вгледіли своїх шкільних друзів.

— Привіт!

У грудях солодко йойкнуло! А в лице — ніби хлюпнула гаряча хвиля, щоки зарум'яніли.

Навпроти, посміхаючись на всі зуби, постав Артем.

— Привіт! — відповіла Ярина, ще не вірячи своїм очам.

— Ти чого засумувала? Не подобається свято?

— Та так... тобто ні... — розгубилася дівчина. — А ти звідки тут? Ти ж маєш бути у Польщі...

— Там погода зіпсувалася! — безтурботно махнув рукою Артем. — І там нема такого свята!

— Ага...

— Я тут не сам. Познайомся, це мій тренер з танців — пані Ядвіга!

Лиш тепер Ярина зауважила поряд з Артемом невисоку, струнку, худорляву жінку. Її вік виказували рясні зморшки навколо очей, проте молодіжна стрижка яскраво-мідного кольору нівелювала прикмети віку.

— Вітаю! — приязно усміхнулася пані. — Ти така гарнюня, але чомусь засмучена. Тебе хтось образив?

Вона розмовляла українською з відчутним акцентом.

Ярина повела плечима, не знаючи, що відповісти.

— То що тут святкують? Бо Артем не в курсі!

— Сьогодні у Вербках свято селища.

— Як цікаво! Підійдімо ближче до сцени, там же концерт почався!

Артем звично узявся за ручки візка...

— От звідси все добре видно, — обрала лавку пані Ядвіга. — Тут щороку святкують такі іменини?

— Я не знаю... Я тут вперше... Незабаром повернуся у місто.

Дівчина раділа, що може розмовляти з пані Ядвігою, бо з Артемом би розмова не клеїлась.

— І я ненадовго — тиждень-другий поживу на дачі в Артема. Його батьки запросили на відпочинок. Тут так гарно! От Артем і погодився мене супроводити...

— Тільки сьогодні? Ти скоро поїдеш? — стривожено спитала Ярина Артема.

— Поїду, але повернуся... Навідуватимуся до пані Ядвіги — вона ж тут нікого не знає.

— Як добре! — усміхнулася дівчина.

— Артеме, привіт! Ти з неба впав? Звідки узявся?

Це налетіли Сашко із Саньком, забудькуваті друзі Ярини. Вона сердито зиркнула на них спідлоба. Коли вони потрібні, то кудись здиміли. Коли можна й без них обійтися — прошу дуже!

Артем встав з лавки, потиснув їм руки.

— Це ти повернувся? — недоладно спитав Санько.

— Ні, це мій фантом! — пожартував Артем.

— О, почалося! — з образою в голосі мовив Санько. — Фантом опери!

— Та годі вам! — втрутився Сашко. — Там на полі вершники! Такі трюки показують, як каскадери! Скачуть під животом у коня! Ходімо!

— Та ні, — хитнув головою Артем.

— Чого це ти? Коли ще побачиш таке? Вони ж у кіно знімалися. Навіть казали, в якому... Оцей, як його...

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

— А ходімо разом! — запропонував Артем Ярині і пані Ядвізі, не дослухавши Сашка.

— Не хочу, — схилила голову Ярина.

Пристати на пропозицію Сашка? Вони нині її покинули і поперли бозна-куди, а їй тепер відгукуватися на перший поклик? Звісно, хотілося побачити каскадерів, але такою ціною? Трястися горбкуватою дорогою, протискатися поближче, аби ніхто не затуляв спиною... А навколо повно неуважних людей, що наштовхуватимуться на візок...

— Ми з Яриною лишимося, а ви йдіть, — мовила пані Ядвіга. — Правда ж, нам тут цікавіше?!

— Правда, — байдуже відповіла дівчина.

Хлопці побігли, втішені, що знайшовся вихід. Пані Ядвіга зацікавлено спостерігала за всім, що відбувалося на сцені, взято аплодуючи та вигукуючи «Браво!», чим відверто дивувала місцевих глядачів: вони не поспішали аплодувати тим виконавцям, яких бачили щодня за інших обставин. Бабусі озиралися на неї, похитували головами — пані Ядвіга для них була як марсіанка.

— А звідки ви? — спиталася Ярина.

— З Польщі. Але я українка. Бабуся з дідусем колись виїхали в Торунь. Там велика наша діаспора. Так і живу на дві країни, маю хореографічні школи тут і там. Доводиться часто їздити.

— У вас цікаве життя...

— А в тебе? — сяйнула синім поглядом жінка.

— У мене? — невпевнено спитала дівчина. — Таке собі...

— Чому?

— Ну... я ж не можу ходити...

— Серед моїх друзів багато людей з особливими потребами. І це їм не заважає рухатися. Вони ходять в гори, спортом займаються і навіть танцюють — на візках!

— Їм пощастило, — похмуро мовила Ярина.

— Кожному з нас у чомусь щастить, у чомусь — ні. Якщо весь час сподіватися тільки на випадок... Це нерозумно. Треба й самій докладати зусиль. Ти ж маєш мету, правда?

— Я хочу ходити.

— Тобі сказали, що це неможливо?

— Ні, такого не казали. Але треба багато грошей, щоб поїхати за кордон. Мої рідні стільки не мають.

Ярина сама здивувалася, що так відверто розмовляє з жінкою, яку знає кілька хвилин.

— А яка ще є мрія — щоб без грошей?

Дівчинка помовчала, перебираючи в думках, наче дитячі скарби в коробці з-під іграшок, свої найпотаємніші мрії. Ну, про свої почуття до Артема вона не скаже. А ось про....

— Мрію навчитися танцювати... на візках... як танцюють візочники.

Вимовила — і аж очі замружила, ошелешена своєю відвагою. Ніколи-ніколи, навіть самій собі, нізащо-нізащо не промовила би вголос цих слів. А тут — отак просто сказала... Невже сказала?

— Он як? — пані Ядвіга звела брови. — Прекрасна мрія!

— І ви можете мене навчити? — осмілила Ярина.

— Ти знаєш, — пані Ядвіга замислилася і граційним рухом скуйовдила собі волосся на потилиці — ну, зовсім, як розбишакувате дівчисько. — Тут є своя специфіка... Я не маю такого досвіду. Якщо не по-дилетантськи підійти, а професійно.

— Я зрозуміла, — тихо сказала дівчина. — Вибачте.

— Ти мене не скривдила, не вибачайся. Мені треба поговорити з друзями, з колегами. Вони допоможуть. Бо тренувати людей з особливими потребами без спеціальних знань — категорично не можна. Мені цікаво буде попрацювати з тобою, але трішки зазди, я пораджуся.

Дівчина закліпала очима.

— То ви погодитесь?

— Так, після консультацій. Але знай — я на тренуваннях сувора, жодної поблажливості!

— Добре! — усміхнулася Ярина. — Ой, а скільки... скільки потрібно платити за тренування?

— Я ж на відпочинку, — схитрувала пані Ядвіга, — тому це не робота, а моє дозвілля. За дозвілля грошей не беруть.

За цією розмовою вони й не помітили, як на лавці позаду, вловлюючи кожне слово, підслуховувала рудоволоса дівчина. Карина... Закусуючи рожеві вуста, вона ледве стримувала сміх: ця каліка збирається танцювати! Може, ще й з Артемом? Так він у Польщі, дурнувата мрійнице! Ти бач, яка метка! Танці їй в голові... Сиділа б і нюняла тихенько у своєму візку, людей не смішила. Ненормальна!

Усміхаючись, Карина розгортала шоколадне морозиво, аж тут в поле зору їй потрапив Артем... Як? Він тут? Давно?

— Артеме! Ти приїхав! — дівчина схопилася з лавки й радісно кинулася до нього. — Привіт! Рада тебе бачити!

— Здоров, — крижаним голосом сказав Артем. — Радій собі на втіху!

— Хлопче, та в тебе тут стільки гарних подружок! — озвалася пані Ядвіга, зацікавлено поглядаючи на ефектну Карину.

— Та ні, вона не подружка — просто знайома, — відказав Артем, подаючи і пані Ядвізі, і Ярині таке ж морозиво, яке Карина тримала за дерев'яну паличку.

— Просто знайома? — скривилася красуня. — То я тобі «просто знайома»? Бо тобі потрібна дівчина, яка ніколи не піде до іншого хлопця! Бо вона НЕ ХОДИТЬ!!!

— Що ти верзеш? — аж поблід Артем.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

— Фе, як негарно! — осудливо докинула пані Ядвіга. — І не мудро.

— Звісно-звісно! Куди мені до вас?! Це ж ви тут будете навчати каліку танцям! Ото сміху буде! Бажаю успіху! — заверещала Карина. — Ось тобі чемпіонська медаль!

І просто на груди Ярині впало розмокле морозиво — шоколадна пляма розповзлася по білій футболці. Ярина оторопіла від несподіванки. Пані Ядвіга хутко дістала з сумочки хусточку і почала відтирати пляму, та їй це не вдалося — шоколад розповзвся брудною плямою. Тоді вона скинула із себе легку мережану кофтину й надягла на дівчинку, а сама лишилася в бузковому топі.

— Інцидент вичерпано!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Усно опиши внутрішній стан Ярини після аварії.
2. Прокоментуй слова санітарки: *«Живі повинні жити»*. Чому Ярина повірила цій жінці?
3. Чому Яринині рідні були *«поглинуті мороком безпорадності»*? Який би ти вихід знайшов/знайшла із цієї ситуації?
4. Чи віриш ти, що світ не без добрих людей? Наведи приклади з власного життя.
5. Чому Ярина була незадоволена тим, що відвідала свято села Вербки?
6. Опиши зовнішність і поведінку пані Ядвіги. Чому для місцевих бабусь вона була як марсіанка?
7. Поясни слова пані Ядвіги: *«Кожному з нас у чомусь щастить, у чомусь — ні. Якщо весь час сподіватися тільки на випадок... Це нерозумно. Треба й самій докладати зусиль»*.
8. Схарактеризуй поведінку Карини. Як ти ставишся до її слів і вчинків?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Виразно прочитай розділ. Перекажи його зміст.
2. Склади інтелектуальну карту-пояснення, яку відповідальність несе учень/учениця, що скоює боулінг.
3. Передбач, як можуть розгортатися події. Прочитай наступну частину повісті й перевір свої здогади.

Розділ 13

[...] Удома нікого не було. Дядько в рейсі, тітка повернеться пізніше. Є час подумати.

На плечах — кофтина пані Ядвіги, футболка брудна... Напевне, вже не відпереться. Але дивно — немає на серці ні страху, ні гіркоти. Якби щось подібне трапилося ще місяць тому, біль скував

би всі її суглоби, і тоді «швидка», знеболювальні, візити лікарів... Все по колу. А нині вона, звичайно, стомлена, але немає передчуття нападу.

Повернення Артема... Знайомство з тренером... Черговий вибрик Карини... Не відчувала до неї злості — навіть шкодувала. Це ж треба стільки виплекати в собі ненависті, стільки зверхності... І так прилюдно її виказати!

А Артем... Він все ще сподівався віднайти в Карині хоч дрібку сумління. Побіг за нею, вимагав вибачення. Тітка це чула. А їй, Яринці, вибачення не потрібне. Навіщо слова, які мало що змінять?

Від таких думок дівчина посмутніла. Десь пропав настрій, підсилений сподіванням на... На що? Артем і тренер — вони допоможуть чутиися сильною. Якщо вона витримає тренування.

Тим часом повернулася тітка Наталя:

— Як почувашся? Стомилася? Ну, звісно! Я вже шкодувала, що дозволила тобі піти на свято. Сашко і Санько — не дуже надійні, десь завіялися? Бачила, що ти була трохи сама, потім Артем прийшов...

— Нам з пані Ядвігою так сподобалися ваші школярики! Навіть коли збилися, підсакували й раділи! — мовила Ярина, аби тітка не згадувала Артема.

— З ними треба більше займатися, — погодилася тітка, — що зробиш за кілька репетицій? Розкажи мені про пані Ядвігу — як вона опинилася у Вербках?

— Гостює у Кожедубів. А взагалі вона — тренер з бальних танців. Навчала Артема в Польщі. Така класна! Вона вже немолода, як і ви. Ой, вибачте, я не хотіла сказати, що ви стара... Просто вона — доросла...

— Доросла? Так не кажуть про жінок, — засміялася тітка.

— Ну, не знаю, як сказати... Вона не боїться бути такою... такою... такою, як хочеться. І не зважає, хто як на неї дивиться і що думає.

— Хіба це добре, не зважати на думку інших? — здивувалася тітка Наталя.

— Як пояснити? Коли на тебе весь час дивляться, навіть не дивляться, а витріщаються, то чуєшся не у своїй тарілці. Хочеться кудись сховатися. А пані Ядвіга не боїться витріщених очей, вона поводить, ніби нічого не трапилось... Ой, я, певно, не зможу...

— Та я зрозуміла, — усміхнулася жінка, — тобі давно бракувало такого знайомства. А Артем? Він тобі подобається?

— Подобається. Ми ж друзі, — зашарілася дівчина.

— Я бачу... — важко видихнула тітка. — Авжеж, друзі. А може, вам не треба дружити?

— Чому?

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

— Скоро вересень. Повернемося в місто. Почнеться навчання. Він хлопчик зайнятий, на змагання їздить. Не матиме часу, а ти сумуватимеш.

— Тьотю, ви хочете сказати інше: він танцює, а я навіть не ходжу. Яка може бути дружба? Правда ж?

Ярина проказала це і навіть очима не кліпнула — наче вистрілила на ураження.

Жінка мало не до крові прикусила губу. Що відповісти?

— Дівчинко моя... Ви зовсім різні. Навіть якщо ти навчишся танцю, різниця нікуди не подінеться.

— А хіба різні люди не можуть дружити? Чи я така потворна?

— Та що ти кажеш?! Потворна? Ти гарненька, звичайна гарненька дівчинка. Хіба не бачиш себе у дзеркалі?

— Бачу... візок...

Ті сльози, які стільки часу збиралися на дні її серця, потекли ручаями.

— Я бачу візок, — схлипнула Ярина.

— Дитино, візок — неживий. А ти жива, ти мислиш, ти зичлива до людей, ти цікавишся всім на світі! Візок — то засіб для пересування, два колеса і каркас. А в тебе є душа, і вона прекрасна...

— Але чому саме мені треба пересуватися, а не ходити і бігати? Чому в аварії вижила я — не тато й не мама, не Ілля? Навіщо таке життя, коли я всім — важкий тягар?! Не хочу так... Не хочу...

Рвучкий вітер шпурнув на вікно пригорщі колючих краплин, аж котрісь із них проковзнули крізь підгнилі дерев'яні рами й сійнулися підвіконням.

— Коли народився мій хлопчик — Ілля, він був схожим на маленького ангелика, — заговорила тітка Наталя. — Мав такі густі кучерики. Рочків до трьох. Дуже любив бовтатися у воді. Коли я його купала у ванночці, він здіймав стільки бризок... і повторював: ма-ма... Сміявся. Я сміялася разом з ним. Того дня, коли ми його ховали... нічого не бачила... Бачила сина, такого маленького, в мокрих кучериках... Якби він лишився живим... Я б доглядала його. І мені було би боляче бачити його у візку... Але він був би живий. І мій біль був би не таким гірким, як зараз, коли я ходжу на могилу... Щомиті болить.

Тітка сказала і замовкла. Чути було тільки тихий шерех дощу.

— Я... я не подумала, — схлипнула Ярина. — Простіть мені... Простіть...

— Та що ти — я розумію... Ти питаєш, чому зосталася жити? Не знаю. І ніхто не скаже. Може, й тому, щоб сподіватися: колись біль вщухне — і веселіше засвітить сонце. Може, й тому...

Ярині стало соромно за свою малодушність — хай на хвилину, але вона втратила контроль і вразила тітку в саме серце. За що? За те, що вона не віддала її в сиротинець, а взяла за доньку?

— Ви не гніваєтеся на мене? — подивилася заплаканими очима.

— Ні. Ти в мене розумниця. Ти не будеш нехтувати життям, правда ж? А про візок не думай. Прийде така пора, коли встанеш з нього. Ми тут з дядьком Павлом написали в ще одну клініку — в австрійську. Побачимо... І нікого не слухай — дружи собі з Артемом на здоров'я.

На ранок розпогодилося. Новий спекотний серпневий день починався з чистого неба. Після дощу світ наповнився духом вологої землі, гіркуватої перезрілої трави й витонченими пахощами квітів та майже достиглих яблук на яблуні перед верандою.

Павло Градовий збирав у відро падалицю, аби вона не принаджувала ос та мух. З відром у правиці нипав дядько попід розлогою кроною, аж тут перед ним, як з-під землі, вигулькнув Артем.

— Доброго ранку!

— Здоров! Чого тобі?

— Я до Ярини. Вона вже прокинулась?

Нічого не кажучи, Градовий повільно поставив на землю відро, підійшов до хлопця і аж надто по-дружньому (Артем не встиг цього руху зрозуміти) обійняв його за плечі, розвертаючи від ганку, й мовчки спровадив до хвіртки. Вже там демонстративно відчинив її та підштовхнув у плечі:

— Гуляйте з нашої хати!

Артем піддався інерції і ступив крок на вулицю, але враз різко повернувся:

— Чому?

— Я ще маю тобі пояснювати?!

— Та я ж не до вас прийшов!

— Побалакай-но, мудрагелю! Вікину, як щеня!

— Викиньте! Та поясніть чому!

— Зелений ще мене допитувати!

— То нікуди не піду!

Артем прослизнув повз Градового у двір.

— Ану, стій! Ноги щоб твоєї тут не було! І про Ярину забудь — вона тобі не забавка! І шуруй до своєї матусі!

— А що таке?

— Нічого! Я їй обіцяв, що тебе тут не буде!

— Вона приходила до вас?

— Приходила!

Хлопець став, ніби в нього влучила блискавка. Навіть похитнувся з несподіванки.

— І... і щось наговорила?

— Знав би що!

— Вибачте, — прошепотів самими губами після недовгої мовчанки.

Винувато похиливши голову, Артем вийшов за ворота.

— Ти, той, на матір зла не тримай, — порадив дядько Павло. — І на мене теж. Малі ви ще з Яриною, аби все зрозуміти. Не ходи сюди! Чув? [...]

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

— Отже, запам'ятай перше і головне правило танцю: ти маєш бути впевненою! Бадуже, чи ти стоїш, чи сидиш, чи можеш довершено виконувати танцювальні рухи, чи не можеш! Рівна спина, підняте підборіддя і впевнений погляд!

Невеличкий майданчик перед ґанком правив за паркет танцювального класу. Дядько під наглядом пані Ядвіги розчистив його від споришу і добре втоптав поліном, аби було рівно-рівно. І ось тренерка вперше стоїть навпроти своєї учениці. Вона говорить про танець як про вияв людських почуттів: радощів чи смутку, перемоги чи поразки, співчуття чи зневаги. І як рухи «промовляють» це глядачам, як створюють образ, що «прочитується» — сприймається глядачами.

На перший погляд, квола дівчинка, яка щодня не без зусиль обертала колеса візка, виявила неабияку наполегливість. Вона робила третю-четверту спробу, якщо не вдавалося з першої-другої, і при цьому не впадала в розпач, а тільки міцніше трималася за колеса. Де їй поділася сором'язливість — Ярину ніби підмінили.

Тітка Наталя спостерігала з вікна веранди і не пізнавала дівчину. Наповнені радісним блиском очі, розпашілі щоки, розтріпане волосся, що не втрималося в слабко заплетених косах.

Хто б міг подумати, що Ярину захопить не якесь спокійне заняття на кшталт настільної гри, а танці, які вимагатимуть від неї м'язевої напруги і вправності рук?

— Навіть не знаю, як вам дякувати, — казала тітка, пригощаючи пані Ядвігу прохолодним компотом з домашнім печивом.

— Це вам треба дякувати, — відповіла тренер. — Таку талановиту дитину виховали. Ви знаєте, я була готова до якогось дрібного результату. Але бачу — помилилася.

— Ніколи від неї не чула про танці. Навіть натяку не було.

— Дещо трапляється зненацька.

— Аби ж це «дещо» було добрим...

— Артем казав мені, що це аварія.

— Он як? Вона йому розповіла? Дивно. Ярина уникає таких розмов. Не хоче, щоб її жаліли.

— Напевно, у них склалися довірливі взаємини.

— Мабуть. Мабуть, так і є.

— Ярина казала, що їй може допомогти операція, та бракує грошей.

— Вона так сказала? — сплеснула руками тітка. — Та що ж це робиться?! То слова з неї не витягнеш, то вона нічого не втаїть.

— Дівчинка просто відчула приязне ставлення, повірила, — сказала пані Ядвіга. — То яка там сума?

— П'ятдесят тисяч євро.

— Маєте, де роздобути?

— Ні, на жаль, — сумно промовила тітка. — Ще й син вскочив у халепу. Треба борги віддавати. Безвихідь.

— Не кажіть так — завжди є шанс. Треба тільки знайти й скористатися.

— Дякую вам. Ми впораємося. Головне — Яринку розворушити.

— Ну, я маю план — не сумнівайтесь!

...Упродовж наступного тижня тренер щодня приходила до Градових. Ярина зустрічала її усмішкою. І вмикала вальс... Плавні рухи руками, головою, повіками...

— Я бачу тебе на сцені! В тоненькій сукні. Зачіска. Макіяж. Я все це бачу!

— На сцені? Що ви? Ні, я ніколи не наважуся вийти на сцену! Всі будуть дивитися... і насміхатися, — розхвилювалася дівчина.

— А для чого тоді ми навчаємося танцям? Щоб отак покрутитися перед ганком?

— Не знаю. Хотілося. Я не думала.

Що мала казати? Що просто хотіла бути ближчою Артемові? Щоб розмовляти про танці, які він так любить? Авжеж! От тільки чому він за цілий тиждень ні разу не прийшов, не навідався, не поцікавився. Він взагалі про неї забув! Хоча б вітання переказав через пані Ядвігу. Чи він поїхав у місто?

Образа нестерпно пекла груди, а треба було посміхатися і танцювати.

— Слухай, дівчинко, коли ти купуєш одяг, то вішаєш його у шафу і не носиш?

— Ні. Ношу.

— Звідки ти дізналася про танці на візках?

— З інтернету.

— Люди, що танцюють на візках, виступають на сцені чи ні?

— Виступають...

— Так в чому річ?

— Боюся... Я можу не впоратися.

— Ти будеш не сама — ти будеш з партнером.

— З ким?

— Ще не знаю. З партнером.

Ярина тільки кліпала, намагаючись здогадатися, що замислила тренер.

— Але я не хочу ні з ким танцювати, — зі сльозами в голосі сказала дівчина.

— Чому?

— А хто захоче танцювати зі мною? Хіба що з жалю...

— Я знаю одного хлопця, який пристане на цю пропозицію зовсім з іншої причини.

— Хто він?

— Мій учень. Артем. Зараз я задзвоню, — узялася за телефон пані Ядвіга.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

— Ні, тільки не Артем! Не дзвоніть йому! Він не захоче. І я не хочу! Не треба! — скрикнула дівчина. — Не хочу! Не буду!

Пані Ядвіга поклатала телефон.

— Гарзд. Тоді припиняємо тренування. Сиди у візку. Плач у закутку. Нещасна. Ображена на світ. Прошу дуже!

— Я не нещасна, — буркнула похнюплена Ярина. — Вам здалося.

— Отже, я помилилася, — визнала пані Ядвіга. — Мені здалося, що я можу тобі допомогти. А ти цього не потребуєш. Ти сама можеш дати раду. Принаймні ти так вважаєш.

— Ні, я так не вважаю... Я просто боюся! Я соромлюся... Мені страшно! Ви ніколи не боялися?

— Боялася. Тільки одного разу, коли мені було особливо страшно, я сіла, зосередилася і подумала: чи я й далі боятимуся, чи чогось досягну в житті? І яке рішення я прийняла?

Звісно, Ярина здогадалася. Тільки як їй дорівнятися до цієї самодостатньої жінки? Вона ніколи не була неповносправною, немічною, залежною...

— А раптом у мене нічого не вийде?

— Як ти можеш про це дізнатися, якщо не спробуєш?

Дівчина відчувала, що не може заперечити цій запізнілій логіці.

— Я готова спробувати... Готова!

— Молодець! Кличемо Артема. Якщо ви станцюєтеся, я розповім, що буде далі!

Розділ 15

[...]

— Куди ви пхаєтеся з візком? Це громадський транспорт! Для нормальних людей!

Перекривлене злістю обличчя кондукторки нависло над Яриною, а кістляве тіло перегородило вхід до тролейбуса.

— Хіба ж ми не люди? — огризнулася тітка Наталя.

— Тут нема місць для інвалідів!

— Нам не треба місць — ми й так доїдемо. Пропустіть до салону!

— Беріть собі таксі! Впхаєтеся сюди — люди як ходитимуть? Перелітатимуть через вас, чи що?

— Ми ж не вперше їдемо! — тітка Наталя намагалася вмовити кондукторку. — Ніколи нікому не заважали. Станемо збоку...

— Ставайте збоку на зупинці! Тролейбус рушає! Заберіть свою інвалідку!

— Та як не соромно? Розверещалася тут! Це твій приватний тролейбус? — гримнув на кондукторку чоловік невисокого зросту, протиснувшись до входу. — Давайте допоможу вам...

— То що — їдемо? — спитав водій. — Усі сіли?

— Їдь уже, — роздратовано кинула кондукторка.

Ярина не піднімала очей. Знову це приниження... інвалідка... Не треба ні танців, ні сукні, яку замовили на виступ. Як хочеться ходити, бігати, танцювати, впевнено ставати на східці тролейбуса, щоб ніхто й ніколи не кинув просто в обличчя: це для нормальних людей! [...]

— ...Не тисне? Не тягне?

Дівчина отямилася: це пані Ядвіга питається про концертну сукню. Вона поглянула в дзеркало. Рожево-бузково-срібляста тканина сповила її до самих ніг і перетворила на квітку — тендітну, як перший цвіт, і вишукану, мовби коштовність. Навіть візок не видався таким потворним! [...]

— Вітайте на цій сцені відважну і прекрасну Ярину Градову та її партнера — чемпіона України з бальних танців Артема Кожедуба. [...]

Танцівники вийшли на початкову точку на середині сцени. З моніторів полилася музика. Музика їхнього вальсу. І ось прийшов час рухатися — так, як вчила пані Ядвіга. Але дівчина враз відчула, що нічого не пам'ятає. Нічого! Хтось ніби gumкою стер усе, залишивши цілковиту порожнечу. Вона забула, як почати танець!

Серце загупотіло в грудях, а потім у скронях. І раптом, зовсім інтуїтивно, ніби за якимось внутрішнім поштовхом, Ярина граційно схилила голову, злегка крутнула колесо візка, аби він трішки повернувся до Артема, а рука дівчини наосліп злетіла назустріч його правиці. Є! Вчасно! Далі все склалося в той малюнок танцю, який і замислювала тренер.

Розділ 4. Як можна протистояти негативним обставинам?

Три хвилини та кільканадцять секунд, скільки тривала мелодія, тривав танець. Ярина не контролювала своїх рухів, все відбувалося легко, без надзусиль і напруження. [...]

Мелодія стихла. Танець завершився поклоном Кілька нескінченно довгих секунд тиші... А потім — загриміли оплески, хтось вигукував «браво!» — чи не пані Ядвіга, хтось просто кричав «молодці!» — чи не Сашко із Саньком, вони ж приїхали. Всі глядачі піднялися з місць, а на сцену вийшли учасники благодійного концерту.

Артем із Яриною опинилися в колі друзів — вірних друзів, що завжди поряд, в radoщах і біді. А перед ними було ще море людей, які теж віднині стали друзями. І серед них стояли й аплодували тітка Наталя з дядьком Павлом, найдорожчі, найрідніші... [...]

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чому Ярина уникає згадок про Артема?
2. Як би ти відповів/відповіла на запитання тітки Наталі: «Хіба це добре, не зважати на думку інших?»
3. Виразно прочитай діалог тітки Наталі та Ярини. Як він розкриває їхні життєві позиції?
4. Прокоментуй слова тітки Наталі: «...візок — неживий. А ти жива, ти мислиш, ти зичлива до людей, ти цікавишся всім на світі! Візок — то засіб для пересування, два колеса і каркас. А в тебе є душа, і вона прекрасна...»
5. Як Ярина втілює свою мрію в життя? Які риси при цьому вона демонструє?
6. Чому Ярина не хоче, щоб її жаліли?
7. Які емоції викликає в Ярини згадка про Артема? Чому?

Восьмиразова чемпіонка світу та абсолютна чемпіонка Європи з танців на візках киянка Ілона Слуговіна з партнером

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Виразно прочитай розділи. Перекажи їх зміст.
2. Склади інтелектуальну карту-пояснення, яку відповідальність несе учень/учениця, що скоює боулінг. Уяви себе спочатку захисником (адвокатом), а потім — звинувачувачем (прокурором).
3. Проаналізуй епізод у громадському транспорті. Представ аналіз поведінки кондукторки так, щоб суддя захотів її виправдати/звинуватити у булінгу.
4. Передбач, як можуть розгортатися події. Перейди за посиланням у QR-код і прочитай наступну частину. Виконай завдання до неї.

Прочитай

<https://vse.ee/ceqp>

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Книга О. Радущинської — банальна історія зі щасливим фіналом чи оповідь про важливе соціальне явище? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с. 73.)?

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Підготуй оповідь про О. Радущинську. Ознайом із нею однокласників/однокласниць. Почни зі слів авторки: «Разом з головною героїнею я знову пережила розчарування, сльози, образу, біль від того, що тебе жаліють. Адже цей жаль не зігріває, а пече. Разом з Яриною я змогла ту кригу, яка ще залишалася в мені, здолати, щоб стати метеликом».

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився четвертий розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: як можна протистояти негативним обставинам?
2. Узагальни знання, накресли «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-код. У робочому зошиті накресли таблицю за зразком і заповни її. Постав + напроти правильного твердження.
4. Перейди за посиланням у QR-код і виконай завдання в тестовій формі. **Кожна правильна відповідь — 2 бали.**

vse.ee/ceqh

vse.ee/cequ

РОЗДІЛ 5

ЧИ МОЖЕ ДИТИНСТВО БУТИ «ШКОЛОЮ» ПІЗНАННЯ СВІТУ Й ЛЮДЕЙ?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ А. Дімаров «На коні і під конем»
 - ◆ Г. Тютюнник «Климко»
 - ◆ Н. Малетич «Щоденник Ельфа»
(розділ «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»)
- ◆ автобіографічний твір
 - ◆ щоденник як жанр

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті намалювали таблицю **ЗХД**. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про твори, у яких ідеться про дитинство. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчительки/вчителя.

НА КОНІ І ПІД КОНЕМ

(Уривки)

Які на смак жабенята

Навчався разом зі мною син лісника — Василь Кологойда, і не було в нашому класі хлопця, який би потай не заздрив йому.

Змалечку ріс Василь у лісі, і все, що там бігало, літало, стрибало і повзало, знаходило з ним спільну мову. Він знав звички усієї звіроти і птахів, не боявся навіть отруйних гадюк: спритно хапав їх за голови та й ганяв нас по лісу.

У себе вдома тримав Василь їжака, зайця, лисицю, а на ланцюгові у нього замість собаки сиділо вовчєня, спіймане під час облави мисливцями з міста. Іще мав Василь великого приятеля — вужа Микитку, що вже не один рік жив у їхньому погребі і виповзав на його голос. Кілька разів, на наше прохання, приносив його Василь до школи: вуж спав собі за пазухою, хоч би тобі що, і тільки на голос господаря виставляв із манишки гостреньку голівку, показував роздвоєного язика.

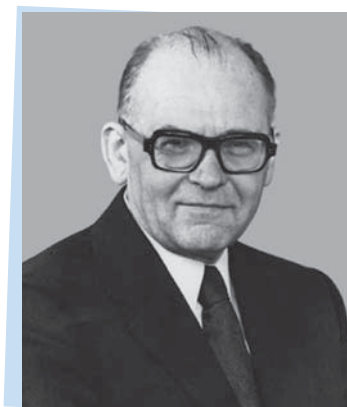
Якось наша вчителька, Тамара Оксентіївна, викликала Кологойду до дошки. Помітила підозрілий валок, що оддимає сорочку, підійшла поближче, спитала:

— Що там у тебе?

— Микитка.

Учителька розтулила рота, збираючись, мабуть, запитати, що то за Микитка такий, як вуж, почувши своє ім'я, сам виставив до неї цікаву голівку.

Ми навіть не могли уявити, що жінка, а тим більше вчителька, отак може вищати. Хлопці, які бували в місті, потім казали, що так вищатимуть пожежні машини, коли мчать на пожежу.

Анатолій Дімаров
(1922–2014)

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

Тамара Оксентіївна так і не довела уроку до кінця: пішла в учительську, мабуть, пити воду, і то не раніше, аніж відправила Василя разом із Микиткою додому:

— Йди і не приходь без батька!

Василеві добре нагоріло од тата, а ми щиро журилися за Микиткою, що його Василів тато заніс у ліс.

Тоді, щоб хоч трохи нас втішити, добра душа — Василь приніс повну торбину живих жабенят та й ну лякати ними під час перерви дівчат! Посадить двоє-трое в рота, підійде, розтулить губи, мовби хоче щось сказати, а жабенята — стриб! — у саме обличчя!

Того ж дня, повертаючись із школи, Ванько поцікавився:

— Слухай, а ти взяв би жабу до рота?

— Пхі, ще б не взяти! — відповів я хвалькувато, хоч, признатися, не був дуже впевнений у цьому. — Мені це як раз плюнути!

— А я нізащо не взяв би! — зітхнув сумовито Ванько.

— Чому?

— Бо від жаби — бородавки. От усипле язик бородавками — що будеш робити?

— Дам полизати собаці. Собака як полиже — всі до одної бородавки поцезають!

— Добре, як буде лизати... А то візьме та й одкусить! Хамкне разок — тільки його й бачили, твого язика!

Бісів Ванько завжди отак: тільки зберешся зробити добру справу, як він і підкотиться із своїми сумнівами!

Я, можливо, й не заходжувався б коло тих жабенят, якби Ванько, гордий за товариша, другого дня та не похвастався перед хлопцями:

— А Толька теж може в роті жаби тримати!

Хлопці до тієї новини поставилися скептично.

— Бреше твій Толька!

— От і не бреше!

— А не бреше, тоді хай покаже!

Що мені лишалось після цього робити?

— Сьогодні в мене жаби немає... Хай завтра упіймаю та й покажу...

— Покажеш?

— Покажу!

— Хлопці, гей, хлопці! Тільки завтра у роті жаби носитиме!

Повернувшись із школи, я відразу ж подався на луки.

Вирішив почати із пуголовків: у них все ж дві ноги, а не чотири, — не так шпарко стрибатимуть у роті. Знайшов невелике озерце, наловив пуголовків, вибрав найменшого, сполоснув добре у воді і, набравши якомога більше у груди повітря, обережно поклав пуголовка на висолопленого язика. Точнісінько так, як клав гіркі жовті пілюлі од малярії.

Пуголовок попався ручний та смирний: не стрибав, не рвався з рота, а тільки ворухив хвостиком.

Їй-богу можна тримати!

За якусь годину жабенята вільно гуляли в мене по язичі, весело стрибали у воду.

— Де це ти пропадав? — сердито запитала мама.

— Гуляв.

Мама почала сварити мене за те, що я біс його зна де тиняюся, «а уроки хто за тебе вчитиме?», але навіть це не могло зіпсувати мого святкового настрою. Коли б мама знала, чого я сьогодні навчився, то в неї не вистачило б, певне, духу мені докоряти!

Але в мене вистачило розуму змовчати. З гіркого досвіду знав, що дорослі мають свої, відмінні од наших, погляди на речі, і те, що нам здається нормальним та бажаним, часто-густо викликає у них роздратування.

Незрозумілі вони, оці дорослі! Так, наче забули, як самі колись ходили до школи.

Хоча й люблять раз по раз нагадувати про це.

— Коли я була маленька, учителі не могли мною нахвалитися.

— Ні, у мій час таких, як ти, дітей не було! Були діти, як діти, а не такі шибеники, як ти! Хоч на ланцюг тебе припинай!

А Ваньків тато, так той не забуває ніколи додати:

— Бо на нас батьки лози не жаліли! От ми й повиростали людьми!

Хоч за моїм глибоким переконанням і зараз лози переводять не менше, аніж колись.

На другий день я підхопився до схід сонця та й подався бігцем до ставка. Спіймав трьох жабенят і гайда до школи.

Хлопці вже виглядали мене.

— Приніс?

— Приніс.

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

— Ану покажи!

Я розгорнув ганчірочку, пильнуючи, щоб жабенята не повискакували на дорогу.

— І посадиш до рота? — хтось недовіжливо.

— Посадю! От хай тільки дівчата надійдуть!

Ми вишикувались біля шкільних воріт, виглядаючи дівчат.

Пройшла одна зграйка учениць, пройшла і друга.

— Давай же! — квапили мене нетерплячі.

Та я все ще не розгортав ганчірочки: чекав на Олю.

Бо перед ким же, як не перед нею, похвастатись своїм досягненням!

Ось нарешті і вона. Іде з Сонькою, розмахує сумкою.

Я розгорнув ганчірочку, вихопив жабеня та швиденько до рота. Притиснув до піднебіння язиком, ще й зціпив зуби, щоб не вистрибнуло передчасно.

Стою, жду, поки Оля підійде поближче.

— Доброго ранку, діти!

Павло Степанович! Підійшов з іншого боку так, що ми й не помітили, стоїть, жде, поки ми привітаємось.

Хлопці відповідають йому невпопад, а я тільки вирячую очі.

— А ти чого не вітаєшся? — дивується Павло Степанович.

У мене, мабуть, дуже вже незвичний вигляд, бо Павло Степанович кладе мені на чоло долоню:

— Що це з тобою? Ти не захворів? — Я заперечливо трясую головою.

— Так чого ж ти мовчиш?

Язык мій, втративши пружність, згорнувся ганчірочкою, і жабеня, мов шалапутне, застрибало по роті. З усіх сил намагаюся притримати язиком жабеня і — ковтаю його разом із слиною, що наповнила рот...

Ух!

Очі мої лізуть на лоба: я відчуваю, як жабеня, пірнувши в живіт, починає веселий свій танок десь аж біля пупа...

На кілька днів я стаю героєм усієї школи. Слава сяє довкола моєї голови, і навіть семикласники, ці неймовірні в наших очах істоти, які от-от попрощаються із школою... навіть вони проявляли посиленний інтерес до моєї скромної особи. Зупиняли посеред шкільного подвір'я чи в коридорі, недовіжливо допитувались:

— Це ти живі жаби ковтаєш?

Я, сяючи, кивав головою.

— І велику ковтнеш?

— Ковтне! — запевняли горді мною однокласники. — Він і вола проковтне!

Я ж скромно відмовчувався. Не хотів заперечувати, щоб не розчаровувати своїх друзів. І нізащо не зізнався б, що часто просинаюся посеред ночі та прислухаюся: чи не вистрибує оте жабеня у мене в животі?

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чому однокласники й однокласниці заздрили сину лісника Василю Кологойді?
2. Яке твоє ставлення до вчинків Василя в школі?
3. У розділі немає портрета головного героя. Яким ти його уявляєш?
4. Чим викликаний святковий настрій Толика? Чому він не відмовився від пропозиції Ванька?
5. Поясни, як розумієш таку думку: *«З гіркого досвіду знав, що дорослі мають свої, відмінні од наших, погляди на речі, і те, що нам здається нормальним та бажаним, часто-густо викликає у них роздратування. Незрозумілі вони, оці дорослі! Так, наче забули, як самі колись ходили до школи. Хоча й люблять раз по раз нагадувати про це».*
6. Чому Толик потрапив у халепу? Чи варто здійснювати необдумані вчинки заради дівчини, яка подобається? Яка роль випадку в житті людини?
7. Чим тобі близька ситуація, у яку потрапив Толик? Як ти ставишся до його вчинків і поведінки?
8. Хто є оповідачем у творі? Чи можна його ототожнювати з автором? Зверни увагу на імена оповідача та автора.
9. Чи притаманне почуття гумору оповідачеві? Доведи свою думку цитатами.
10. Як ти розумієш вираз *«лагідний гумор»*? Наведи приклади з розділу.
11. Як ти розумієш слова А. Дімарова: *«Люди, які вміють щиро, смак поспіятися, менше хворіють і довше живуть»*?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Виразно прочитай розділ. Перекажи його зміст.
2. Перейди за посиланням у QR-коді, прочитай продовження повісті та виконай завдання.
3. Від імені героя твору напиши лист собі у майбутнє (уявному шістдесятип'ятирічному Толику). Що б ти хотів сказати собі дорослому?

Прочитай

vse.ee/ceqc

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

АВТОБІОГРАФІЧНА ПРОЗА / АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ТВІР

Літературний твір, наповнений фактами із життя письменника / письменниці чи заснований на його / її життєписі, називають **автобіографічним**. Тобто головним героєм / головною героїнею такого

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

твору є сам автор / сама авторка. Зазвичай він / вона з висоти прожитих літ розповідає про події, згадуючи їх, оцінюючи, наповнюючи настроями і відчуттям епохи, коли ці події відбувалися, що не виключає і польоту вигадки, фантазії, адже йдеться про художній твір. Так читач / читачка дізнається про історичний час, його реалії, про джерела формування майбутнього письменника / письменниці, його / її родину, відтак — ширше — і про життя рідної країни.

Наприклад, автобіографічна повість А. Дімарова «На коні і під конем» — **тетралогія**, тобто книга, яка складається з чотирьох частин. У першій частині — «Через місточок» — йдеться про ранні роки Толика та його молодшого брата Сергійка. До речі, у ній згадано, що оповідачеві (він же й автор) виповнилося 5 років, а з біографії А. Дімарова ми знаємо рік народження письменника — 1922, отже, хронологічно твір починається із 1927 року. Друга частина під назвою «Блакитна дитина» присвячена шкільним будням оповідача. У третій — «Маскуліnum, фемініnum, нойтруm» — йдеться про навчання головного героя у старшій школі. У той час обов'язковою була семирічна середня освіта, а потім — іспити до восьмого класу, які склали ті, хто мріяв далі навчатися. Закінчується ця частина епізодами призову до армії Толика. Четверта частина — «Ать-два!» — найдраматичніша, бо про 1941 рік — Другу світову війну на теренах України.

Як тобі вже відомо, оповідь у повісті автор веде від імені Толика, образ якого зливається з його образом. За іронічністю оповіді, за оцінюванням подій та людей угадується доросла людина (адже свою тетралогію А. Дімаров створював протягом 1957–1968 років), яка має великий життєвий досвід, своє бачення і розуміння того, що відбулося не лише в її долі, а й у долі країни. Проте на першому плані — оповідь про доброго й чуйного, наділеного незвичайною фантазією мрійника, але збитошного хлопця, якому вчителі «урочисто проголошували», ким він не буде: ні математиком, ні географом, ні літератором, ні істориком, ні інженером. Іронічний висновок оповідача такий (ми ж знаємо, що з цього шибайголови виріс талановитий письменник): «Якщо їм вірити, то мені не світила жодна професія, якої тільки прагне нормальна людина... Не знали лише, ким я стану...» Отож, комічними є і роздуми та оцінки оповідача, і ситуації, у які він потрапляє, але освітлені вони теплотою і щирістю, з якими кожен згадує про щасливу країну дитинства, навіть незважаючи на матеріальні труднощі в родині, безбатьківство, складний історичний час тоталітаризму.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Які риси — позитивні чи негативні — переважають у характері Толика? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с. 73.)

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

1. Підготуй оповідь про дитячі роки А. Дімарова. Ознайом із ним однокласників/однокласниць.
2. Напиши оповідання про один епізод із власного дитинства. Який факт ти використаєш — веселий чи сумний? Поясни на початку оповіді свій вибір.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

Проаналізуй мову оповідача в повісті А. Дімарова «На коні і під конем» за таким планом:

1. Особливості лексики (просторічні слова, діалектизми).
2. Художні засоби. З якою метою їх використано?

КЛИМКО

(Скорочено)

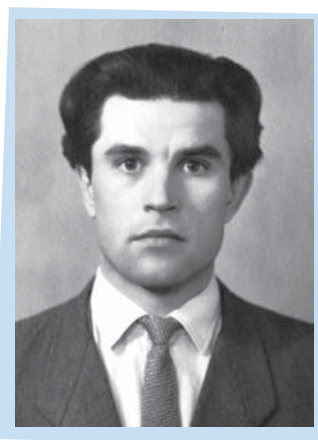
Розділ I

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, — без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче розгорнув солому напроти очей. Він спав під скиртою.

Сонце, мабуть, тільки що зійшло, бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тінь у сизій росі, солодко пахло втоптанним у землю набубнявілим житом, що вже вкинулося у ключечки, та сухими мишачими гніздами. Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишкав на них сердито — аж доки й заснув.

Уночі йому снилася велика згряя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш. А то була не згряя і не химера опівнічна — то був вихор з великого кленового та дрібного вишневого листя, що знявся над висілком, коли Климко вийшов у степ за станцію і востаннє оглянувся назад. Та листяна згряя стовпом стала у піднебесся, вище й вище, а там здрібніла, розсипалася і зникла геть з очей.

Де те листя потім сіло? Чи, може, воно ще й досі кружляє?..

Григор Тютюнник
(1931–1980)

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі.

«Нічого, — подумав. — Пробіжуся з гори — зогріюся». [...]

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ», і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощі, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину.

Климко жив удвох з дядьком Кирилом, відколи осиротів. [...]

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила, його помічників, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і кочегара Славка-гармоніста. Дрезину оточили з усіх боків чергові обходчики, змажчики, стрілочники, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

— Пустіть мене!

Його впізнали і розступилися... Климко побачив лише сиву дядькову чуприну з-під брезенту, вчепився за борт кузова, щоб злізти нагору, але хтось придержав його за плечі й сказав:

— Зараз, синок, зараз подивишся зблизька. Знімемо — і подивишся.

— Пряме влучення... — квапливо розказував хтось. — У тендер, їх вугіллям побило...

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. [...]

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину — він умів і сам. Давно вже вмів. [...]

Розділ II

Климко йшов уже восьму добу.

Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги, в кишенях дядькової діжурки лежало шість великих сухарів з білого хліба і чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки ящірки шастають поміж травою та теплим камінням на голих пагорбках. [...]

Розділ III

[...] Климко переніс із гуртового барачного погребя ті запаси, що вони мали з дядьком про осінь: шестеро відер дрібної картоплі-розовки, два кусники сала, старого, жовтого зверху, та з десяток цибулин — і зажив у ваговій сам-один. А втім, він рідко коли залишався наодинці у закіптюжених стінах, бо в нього частенько, — бувало, що й до ночі, — засиджувалося шкільне хлоп'яче товариство — бідові непосидючі висілкові хлоп'яки. А Зульфат Гареев, онук дідуся Гареева з хлібопекарні, той і ночувати мало не щодня зоставався. Хлопцям до вподоби було в низенькій кам'яній Климковій хижі серед глухих штибових кучугур на одшибі від висілка — ніби на Робінзоновому острові... Повсідаються долі, сплівши ноги по-турецьки, і гомонять — без світла, серед червоних райдуг від напаленої до вишневого кольору чавунної «буржуйки». Або ж умовкнуть нараз усі не змовляючись і слухають, слухають далекий гуркіт нічного бою.

Але то було вже потім. А перші два дні Климкові жилося у ваговій так незатишно, так самотньо, що аж. [...]

А через пів місяця — сталося те зранку — після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. [...]

Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше: костюми і пальта, сукні й сувійчики матерії, черевики й «кіровські» годинники на вузеньких ремінцях... І все те не продавалося, а мінялося хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...»

Якось, покружлявши навколо хлібопекарні, де ще недавно з жовтих дерев'яних лотків горнувся, мов з рукава, гарячий хліб і де ще й досі пахло хлібним духом, Климко з Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди — надивилися вже на змучених голодом людей з якоюсь дитячою жалібною надією в очах, — якби там не зчинився ґвалт.

Біля старих дерев'яних прилавків, побачили вони, стояла підвода, її оточили з обох боків і кричали, піднімаючи над головою у кого що було:

— Візьми в мене! Новісіньке, подивися!..

— Бери костюм. Шевйотовий, не надіваний і разу...

— Черевики хромові треба?..

— Драп на пальто... Попробуй, який важкий. Вічне буде пальто.

На возі, запряженім парою коней, стояв здоровецький борода-тий дядько і гув примирливо, перемацуючи очима товари:

— Тихо, тихо... Що мені треба — все візьму. Сам виберу. Тільки тихо, граждани! Ша! Ану одійди, не мацай мішків, бо так батогом

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

і встюжу. Мацає воно... Ти, з драпом, давай. Що тобі? Боршно є, кукурудза, сіль біла, слов'янська...

Натовп ізнову загув, заколихався. [...]

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. [...]

Наталя Миколаївна стояла осторонь від натовпу, що затулив підводу, і, маленька, бліда, дивилася на бороданя широко розплющеними очима. В них не було ні презирства, ні гніву, а лише зляканий подив. Одна її брова, поторкана золотом од ранкового сонця, напружено піднялася вгору і дрібно-дрібно тремтіла. Климко з Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного:

— Добрий день, Наталю Миколаївно...

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко з Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

— Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали... — І осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах, і холодної неживої пекарні за сірим дощаним парканом; що ось зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок. [...]

Вони відійшли вже далеченько від базару... [...]

— А можна, ми подивимося на вашого маленького?

— Маленьку... — на щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди, — її звати Оля. — Вона трохи підняла косинчик бузкової сповивачки, і Климко з Зульфатом разом, зіткнувшись лобами, заглянули під той косинчик. Вони побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригалися від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинові, невинно ворушилися, наче шукали щось.

— Зараз, зараз... — промовила до личка Наталя Миколаївна.

Хлопці не зрозуміли, що означало те «зараз», лиш усміхалися: «Олю, О-олю!» — і причмокували губами.

— Де ти живеш тепер, Климку? — Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. — Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

— Ми зараз удвох із Зульфатом, — сказав Климко. — Додому до нього, правда, навідуємося щодня — води наносимо, вугілля на-

вибираємо під териконом... Там тепер усі гребуться. І знову до мене. У ваговій живемо, на сортувальні. Де штибові кучугури, знаєте? Італійці туди ні разу й носа не поткнули! У нас там гарно, тепло, грубка є залізна, картопля... — Климко презирнувся з Зульфатом. Той на мить заплющився, тоді швидко закивав головою. — Наталю Миколаївно... — Климко зупинився і подав учительці її трояндову сукню, яку досі ніс під полою дядькової діжурки. — Не треба вам нічого промінювати, а переходьте — це ми вас із Зульфатом удвох просимо, — переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо...

— Все помагать будем! — вигукнув Зульфат, зблиснувши на Наталю Миколаївну гарячими відданими очима. — А Олі я колиску принесу. У нас є. Залізна! Батько сам у депо зробив, як я оттакенький був. У кузні гнув, електрозваркою варив!

Наталя Миколаївна всміхнулась і опустила очі.

Їй справді ніде було жити. Коли італійські солдати отаборилися в школі і вчинили там галасливий курячий бенкет (вони ламали парти, розкладали в шкільному саду вогнища і смалили над ними курей, з реготами й співами), Наталя Миколаївна з дитиною і чемоданом, у якому були одяг та дециця сухарів, тихцем пішла із своєї кімнати у виселок і назад уже не повернулася, бо кімнату було пограбовано й затоптано брудними черевиками. Та й уся школа стала схожа на казарму, а в класах стояв нудотний дух курячої смалятини. Не те що жити — моторошно й жаль дивитися було на стареньку приземкувату школу з чорними, як синяки, вибитими вікнами...

— Спасибі, — тихо мовила Наталя Миколаївна до хлопців і додала ще тихіше: — Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива...

Климко і Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книги, розкидані по підлозі, етажерку, постіль (подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я). Зостався тільки великий вазон у дерев'яній діжечці — розлога, з шовковим листям троянда. Хлопцям стало шкода кидати її саму, і вони вже смерком, щоб ніхто не бачив, обнявши бочонок з обох боків, спотикаючись і сапаючи, стаючи раз по раз перепочити, перенесли до вагової і троянду.

Вже геть спочіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову. [...]

— Знаєш, що я придумав, Зульф, — збуджено сказав Климко. — Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

— Куди?

— У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла»? [...]

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

— Сам не підеш, — уперто сказав Зульфат. — Я теж з тобою.

— А по молоко в Лобовку? А дома, з малими, хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому...

— Не пустять, — погодився Зульфат.

На прощання він сказав:

— Завтра?

— Вдосвіта, поки ще спатимуть, — сказав Климко. — А ти потім розповіси Наталі Миколаївні, куди я подався. [...]

Він прокинувся дуже рано. Між кучугурами ще тільки-но почало сіріти. Наталя Миколаївна спала, згорнувшись клубочком.

Біля неї тулилася Оля. Вона майже цілу ніч поплакувала, а тепер спала міцно, і щоби їй узялися ледь помітним сонним рум'янцем.

Климко тихо підсипав у «буржуйку» вугілля (він і вночі вставав підсипати, як звук те робити, ще живучи в бараці з дядьком Кириллом), узяв чистий зошит, олівець і написав:

«Наталю Миколаївно! Я пішов. Зульфат вам усе розкаже. Я скоро вернуся. Клим». [...]

...Над баштаном і куренем стояв молочний надщерблений місяць. Була вже північ. Климко ворушився в соломі і кашляв до сліз, що заливали й холодили йому щоби.

Він утирався, сонний, і знову засипав. І знову кашляв.

А на баштанищі то тут, то там блищали холодною рососою кавунчата. Тої ночі кінчився вересень і почався жовтень.

Розділ IV

Він устав разом із сонцем. Довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі і туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою. Тіло йому охопила гаряча млюсть, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося, що й надворі теж жовто.

«Ще захворію», — подумав Климко. І злякався: що тоді? Були б оце сірники або хоч кресало, розпалив би солом'яне вогнище, зогрівся, картоплі напик. Може, після гарячого й полегшало б. Хоч їсти йому не хотілося.

Дістав з торби галети, подержав у руках — просто так, аби знати, що вони є, — і поклав назад. «Хай, пригодяться». І знову тяжко закашлявся.

В очах бриніли сльози, бриніла сиза роса на бур'янах та кавунячому огудинні, а руки так трусилися, що він міцно сплів їх пальцями і затис між коліними.

«Треба швидше йти. Там хоч люди». [...]

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка

сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чайлася добра лагідна усмішка. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки — великі, й малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

— Здалеку йдеш чи тутешній? — спитав.

— З Донбасу я, — сказав Климко.

— А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув.

— А що ж у тебе на сіль?

— Торбинка осьо, — Климко зняв з плеча торбу.

— Ні, — усміхнувся швець, і кожна його зморшка теж усміхнулася. — Я питаю, на що міняєш чи купуєш. Одежа якась путня є чи, може, марки?

— Такого нема, — зітхнув Климко, розглядаючи тапочки («Чи не спробувати вимінять?»). — Гроші довоєнні є, так за них нічого не продають. Треба йти в гори, туди, — він махнув рукою, — там я й даром наберу. Так же?

— А чого ж босий?

— Щоб легше на ноги... — Климко ледь скривив губи, пробуючи усміхнутись.

— Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли взувачку на неї? Дрібнувата, правда...

— Візьми приміряй.

Климко привзув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

— Більші бери, щоб онуча влізла, — порадив швець. Климко послухав його, взув більші й заходився розв'язувати торбу.

— Не треба, — сказав швець. — Носи собі, раз уже ти землячок...

Він скрутив цигарку, припалив од саморобної, з патрона, запальнички і сказав, огортаючись димом:

— А сіль ти, синок, проминув. Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов. Сіль — це біла Артемівська. Чув? (Климко чув і навіть бачив це місто здалеку днів три тому). Так ото біля нього станція така є, називається вона Сіль. Там сіль. А тут що — крейда, сода, вода солоня в озерах є, але ж у торбу її не набереш... Проминув ти, брат, сіль.

Климка обсіпало колючим жарком, а ноги потерпли і знемоглися, як після цілоденної ходьби. Він сів на проломлений дощаний ганок і мовчав, стиснувши долонями щоки.

— Що ж... треба вертатися, — насилу вимовив він, похлинувся клубком, що стояв йому в горлі, і закашлявся.

— О, як тебе пробрало. — Швець поклав на плече Климкові велику руку, подзьобану вугільними скалками, наче покроплену синькою. — Нічого, не скисай, щось придумаємо.

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

З-за магазину вихопилося два поліцаї в чорному, з карабінами за плечима і плоскими німецькими багнетами при боці. [...]

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Скирта — великий стіг сіна або соломи, щільно укладений для зберігання просто неба.

Стерня — зрізані біля кореня стебла рослин.

Куций — короткий (про одяг тощо).

Діжурка — тут: верхній одяг, форма залізничника.

Дрезина — невеликий залізничний візок, який приводять у рух вручну.

Тендер — тут: причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива, мастила.

Колошкати — тут: кошлатити.

Путівець — польова дорога.

Цеберчина — від цебро: відро.

Остюк — довгий щетинистий вусик на колосковій лусці в багатьох злаків.

Потеруха — подрібнені тертям часточки чого-небудь.

Бруківка — дорога або вулиця, вимощена камінням.

Лігвисько — від лігво: заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина.

Шевйотовий — виготовлений із шевйоту — дорогого сорту м'якої, легкої, трохи ворсистої вовняної або напіввовняної тканини.

Штиб — дрібне або подрібнене кам'яне вугілля.

Хромовий — виготовлений із хрому — м'якої тонкої шкіри.

Драп — вовняна або напіввовняна тканина, призначена для пошиття верхнього одягу.

Терикон — конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля шахти.

Галета — сухе печиво.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Стисло перекажи події з прочитаних розділів спочатку так, як їх зобразив автор, а потім у хронологічній послідовності. Чому автор переплітає факти з минулого й теперішнього життя Климка?
2. Хто така Наталя Миколаївна? Які емоції вона в тебе викликає і на підставі чого ти робиш такий висновок? Відповідь підтвердь цитатами.
3. Як до своєї вчительки ставляться Климко та Зульфат? Відповідаючи, спирайся на текст твору.
4. Поясни зміст таких художніх деталей, як святкова «*трояндова*» сукня Наталі Миколаївни, Оліні «*губенята, не червоні, а синюваті, ожинові*». До зовнішніх чи до психологічних деталей вони належать?
5. Чи міг Климко не йти до Слов'янська? Що змусило його покинути свою кімнатку у ваговій і вирушити в дорогу? А як би на його місці вчинив би/учинила б ти?
6. Яку роль відіграє записка для розуміння характеру Климка?

7. Коли хлопці запропонували своїй учительці переїхати до них жити, вона сказала: «Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива...» Прокomentуй її слова. Що саме вона мала на увазі?
8. Визнач, яка частина повісті виконує роль експозиції. Перекажи стисло, про що ти з неї дізнаєшся.
9. Про те, що Климко вирушив по сіль до Слов'янська, тобі стало відомо з розділу I. Чому тоді про справжню причину подорожі автор розповідає тільки наприкінці розділу III? Який висновок з цього ти можеш зробити про особливість сюжету повісті?
10. Назви подію, яка в повісті є зав'язкою твору. Свою відповідь обґрунтуй.
11. З описаних подій зроби висновок про життя в Україні під час Другої світової війни.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. У повісті протиставлено добро і зло в період лихоліття. Накресли в робочому зошиті таблицю і запиши в колонку ліворуч усі події, пов'язані з поняттям «добро», праворуч — із поняттям «зло». Усно поясни, чому автор зображає Україну контрастно.
2. Напиши сенкан за змістом прочитаних розділів.
3. Передбач, як можуть розгортатися події. Прочитай наступні розділи повісті й перевір свої здогади.

* * *

[...] Поліцаї, чоловік, може, сорок, вервечкою, на однаковій відстані один від одного швидко йшли понад обома парканами.

— Ловитимуть когось...

В рядах принишкли, і від цієї тиші, що настала враз, одрубом, на майдані зробилося моторошно-похмуро. Климко помітив, що з базару через токовисько спершу поодинці, далі невеликими гурточками почали вишевкуватися люди. Вони йшли неспіхом, ніби вже відбазарувалися, потім швидше, швидше... І раптом біля прилавків надривно, страшно серед тиші закричала жінка: «Ай, що ж це ви робите! Пустіть мою дитину! Пусті-іть!»

Все торжище разом схарапудилося, гойднулось — і люди побігли, збиваючи одне одного, вириваючи з-поміж плечей свої клунки, вузли, торби...

— А-а-а!... — злинуло над базаром, як багатоголосий стогін.

А поміж тими, що товпилися коло тачок, поповзло не знайоме Климкові слово: «Облава!.. Облава!..»

Сіра людська хвиля з розпачливим криком накопилася на паркан. Він прогнувся, мов гумовий, затріщав з краю в край і впав. Але на вулиці щільно, майже один проз один, стояли німецькі мотоцикли і грузовики. Пролунало кілька автоматних черг — видно було, що стріляли вгору, — і натовп знову повернув на базарний майдан, розсипаючись у всі боки. В ньому густо синіли поліцейські шинелі. [...]

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

Посеред майдану з'юрмилися, тулячись одна до одної, душ тридцять дівчат і серед них один-однісінький, високий, на голову вищий за всіх, блідолиций юнак. Звідти було чути плачі. Поліцаї з карабінами напереваги оточили і повели бранців до воріт. Слідом за ними, голосячи, пішло кілька жінок з вузликами і торбами за плечима і сивий, без картуза (картуз він тримав у руці) дідусь на дерев'яній ступці. Він махав нею швидко, і рукою з картузом у лад ході своїй вимахував. — певно, боячись відстати.

— ...Та тут самі старі, ми вже дивилися, — почув Климко і впізнав голос поліцай в кубанці, їх було троє. Вони наближалися, перемащуючи очима кожне обличчя в ряду тачкарів. — Де ж це та пташка з квіточками? Казав, давай зразу брати, так ні.

— Ну да, — заперечив йому другий, у синьому картузі, вигнутому на німецький манер. — А вона б рейвах підняла. Тоді всі розбіглися б.

Дівчина тоненько заплакала і зашепотіла до шевця:

— Спасіть мене, дядю, спасіть...

— Тихо-тихо-тихо, — швидко сказав їй швець. — Не бійся...

А Климко висмикнув з торби надірвану плащ-палатку, розіпнув її в руках так, щоб затулити дівчину, і став роздивлятися, бурмочучи заклопотано перше, що спало йому на думку:

— Якби не надірвана, то була б довша... Так надірвана... — а в голові стукотіло: «Хоч би пройшли, хоч би пройшли!»

— Хах! Ось де вона сховалась!

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконному рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його вгору. Дівчина підняла голову і дивилася на поліцай повнісінькими сліз карими очима.

— Уююй... Вони плачуть!.. Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?

— Не руш дитини, — тихо, але владно сказав швець.

— Ш-шо? — перепитав поліцай, скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі. — Ш-шо ти промекав?!

— Не руш дитини, кажу, — хрипко вимовив швець.

— Ану встань! — випростався поліцай. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. — Вста-ать, кому сказано!!!

— Немає на що стать, — осміхнувся швець. Він не дивився на поліцай, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцай коротко, прямо вдарив його п'ятірнею в обличчя.

Швець похитнувся назад, але не впав — устиг обіпертись на руки.

Він притулив долоню до розсіченої губи, а поліцай одкинув чоботом ковдру і відступився на крок, скрививши рота. Під шевцем був маленький дерев'яний візок на підшипникових коліщатах. Поруч лежали дві дерев'яні підпихачки — дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

— Шмаркач, — незлостиво промовив з-під долоні швець, дивлячись, як і раніше, мимо поліцая. — Я, щоб тобі тепленько жилося, ноги в шахті залишив, а ти мене за це — по зубах...

Поліцай покашляв у стулені до купи пальці, потер ними губи, ніби поправляючи скривлений рот, і знову обернувся до дівчини:

— То тебе що — просить? — сказав крізь зуби, вхопив її за руку і смикнув на себе.

Дівчина зойкнула (хустка випала з-під поли, розіслалася по землі) і звелася навколішки. Климко випустив плац-палатку, вчепився дівчині в другу руку і закричав:

— Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!!

— Та облиш ти цих старців, Стьопа... — сказав третій поліцай, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки і підійшли ближче. — Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

— Н-нух, — зло видихнув той, що в кубанці. — Однак ти далеко не зайдеш. Чула?!

Поліцаї пішли через токовисько до порожніх прилавків і скоро зникли за ворітьми.

— От бачиш — і минулося, — сказав до дівчини швець, утираючи долонею закривавлені губи. [...]

Повз них тягла тачку якась жінка у довгому синьому плаці і в калошах на босоніж.

Швець озвався до неї:

— Ти, молодице, хотіла балетки за сіль. То бери.

— Та хотіла, — сказала жінка і зупинилася з тачкою. — Ви ж бо просили борошенця хоч склянок п'ять. Нема, чоловіче, борошенця, не взяла.

— Нічого, якось обійдуся вже. Давайте за сіль. Тут ось хлопчик, — швець кивнув на Климка, — земляк мій, забився аж із Донбасу. Двісті кілометрів пройшов, щоб солі достати. А де ж її тут зараз знайдеш?

Жінка швидко зиркнула на Климка.

— Роздала ж бо я, хазяїне, сіль. Те просить, те: «Дайте, тітонько, хоч у носовичок, хоч зо жменю». Жалко дивитися. Склянок, мо', з десяток осталося.

«Десять склянок!» — подумав Климко і уявив купку солі, величеньку таку. І зашпортався мерщій у кишені, добуваючи гроші.

— Дома в мене то ще є, та й багатенько. Я солі привезла два мішечки, як війна почалася. А тут — ось, тільки на денці... — Жінка дістала з тачки жовтий сировий клуночок.

— Давайте, скільки є, — сказав швець, — та вибирайте собі взувачку, яка на вас дивиться. — Тоді подумав і додав: — А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому дома вже солі досипали б іще, га?

— Я вам, тітонько, води нанішу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! — Климко похапцем розкрутив дро-

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

тинку на кишені і простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима.

Жінка зажурено подивилася на нього:

— Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з пів пуда, а то й більше, скільки донесеш. — І спитала в шевця з надією в очах: — Що ж воно оце далі буде, хазяїне?

— А що буде, — одказав швець. — Ось вернуться наші, пошию вам усім трьом чобітки на рипах, на скрипці заграю чи на баяні... А ви мені пісні хорошої заспіваете або потанцюєте. Я колись любив потанцювать! — І він посміхнувся. — Отак і буде. А як же інакше?

Всі заусміхалися теж, дивлячись на його веселі зморшки біля очей і по всьому виду, і над похмуро порожнім, усипаним сміттям майданом ніби проясніло. А швець дістав з-під свого візка старий речовий мішок солдатський, поскладав у нього парами тапочки — ті, що zostалися, — ковдру, зав'язав тугенько і накинув лямки на плечі.

— Що ж, рушаймо, одбазарувалися, — сказав він. — Ти, дівчино, паняй за мною, я покажу, де тобі повернути. — Узяв у руки дерев'яні підпихачки, дужо обіперся ними об землю і перший, з мішечком за плечима, покотив до воріт.

Усі рушили за ним.

За ворітьми швець сказав жінці:

— Ви ж підмогніть там хлопчині. Як тебе хоч звати, земляче? Климко? Бувай, Климку, кріпися в дорозі, бо вона ж тобі неблизька. Бувай. — І помахав Климкові дощечкою-підпихачкою.

Він, не оглядаючись, поїхав щербатим цегляним тротуаром по негустому опалому листю: тьох-тьох, тьох-тьох, — озивалися підшипникові коліщата під його візком. А дівчина згорблено, низько опустивши голову, тягла за ним свою тачку на дерев'яних колесах.

— Поїхали й ми, тітонько, — сказав до жінки Климко. — Разом веселіше буде, еге ж?

— А ти бідовенький, — завважила жінка. — Бідовенький же?

— Не знаю, — зніяковів Климко.

Він узявся за холодну залізну ручку в дишлі тітчиної тачки і ще раз, востаннє подивився услід шевцеві, що котив помалу мережаним тротуаром: із тіні в сонце, із тіні в сонце... І все глухіше було чути: тьох-тьох, тьох-тьох...

Розділ V

...Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, — велике, рівно обведене око червоного сонця у вікні (воно світило, мов крізь морок), і став пригадувати, де він. А пригадавши, спитав:

— Тітонько, тьотю Марино... Що воно — ранок чи вечір? Де ви, тітонько? — спитав так тихо, що ледве почув свій голос.

— Тут я, синок, осьо, — тітка Марина схилилася над ним і поторкала теплими губами його чоло. — Слава Богу! — зраділа. — Охо-

лонув лобик. А то ж горів, як жарина. Ранок зараз, дітки, сонечко тільки що зійшло.

— Довго я спав, тьотю? — спитав Климко.

— Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку. Не знали вже, чим і вкривати. Застудився ти дуже...

Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

— Треба йти.

Він хотів підвестися, але ні спина, ні шия, ні руки не скорилися йому — тільки в жар кинуло, і на лобі виступив піт.

— Лежи, лежи, — придержала його тітка Марина. — Куди ж ти підеш отакий-о німічний. Підчинишся трохи, тоді й підеш. Лежи, а я тобі молочка сходжу напитаю. Як їсти схочеш, бери, ось я поклала на стільці, їж. Тільки гляди ж не вставай.

«Три дні!» — Климко відчував, що йому запекло в очах, як тоді, в балці, де він дожував останні крихти від Бочонкових сухарів, і заплющився.

Три дні... Це ж половину дороги пройшов би вже. А мо', й більше ніж половину, бо назад, із сіллю, ішов би швидше. Та й ніг уже не треба було б сідати гріть. Він ішов би так, як тоді, коли вони з тіткою вихопилися за Слов'янськ і Климко побачив і впізнав далеко в полі той курінь, у якому ночував минулої ночі, а ще далі — станцію і чепурний виселок, де він сидів під парканом та ждав, що горобці зіб'ють йому двійко червивих яблук. Отже, він вертався додому!

— А нам з вами, тьотю, ще й по дорозі! — сказав тоді Климко і став тягти так завзято і так легко й широко ступав у нових тапочках, хоч вони трошки і хляпали без онуч, що тітка Марина — так звали жінку — ледве встигала за ним і дивувалася:

— Де в тебе та й силочка береться, он скільки пройшовши голодний і холодний.

Климко-бо із вдячності до неї розказав, звідки, чому і як ішов сюди. А надвечір, уже в тітчиній хаті, його раптом почало так трусити, що й слова не міг вимовити. Він ще встиг помитись у ночвах з літеплом, гуркочучи брусочком мила по худих ребрах, перевдягтися у велику чисту чоловічу сорочку, що пахла, як і дядькові Кирилові сорочки, простим чорним милом, — і тоді його звалило. Далі він чув тільки, як йому давали пити щось гірке, а зуби цокотіли об вінця залізного кухля...

Климко розплющився. Тітки Марини в хаті не було. Він поскидав із себе одну за одною всі вкривачки: теплу ковдру, старе пальто, якісь кофти, діжурку свою — і встав, спустивши ноги додолу. В хаті було чисто і ясно від сонця, веселих вишиваних рушників на стінах та від червоних калачиків і хвастунців, що цвіли на лутках у кожному вікні. На стільці коло ліжка лежала скибка хліба, намазана смальцем і потрушена зверху сірою сіл-

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

лю, та двоє червонобоких яблук. Климко повільно, стримуючи себе, з'їв хліб і одне яблуко. «А те хай, — подумав про друге, — у дорогу візьму». Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одягу, матроску і штани (вилиняли після прання ще дужче, аж побіліли), устав і вдягся. Потім накинув діжурку і вийшов надвір. Сонце різнуло в очі, з них побігли дві сльозини. Климко витер їх пальцем. У повітрі пахло садовим димом. Так пахло восени і в їхньому висілку.

«Листя палають, — подумав Климко. — Треба ж роботу якусь зробити тітці, а то тільки набалакав: і те зроблю, і те...»

Він знайшов у сінях якийсь віник-деркач і промів тічок біля порога та вузеньку між спорихом стежку до хвіртки — так вони замітали щосені і щовесни в шкільному дворі. Тоді обійшов тітчину хату, повисмикував старий цупкий бур'ян попід призьбою — і хата одразу ніби повищала. Обдивився довкола — що б його ще таке зробити? — і помітив за хлівом солом'яний погрібничок, теж зарослий густим бур'яном. Він підійшов до погрібничка, вхопився обома руками за найдебелішу гіллясту бур'янину, щоб її вирвати, і раптом почув приглушене підземельне: «Ко-ко-ко-ко?!» Заджеркотили й кури, але тихіше й не так сердито, як півень, і теж з-під землі. «А-а-а», — здогадався Климко, усміхаючись, і облишив бур'ян: хай, серед нього не всяк одразу й помітить погрібничок. Він пішов у хату, застелив ліжку і сів перепочити, бо втомився. «А як же оце йти, як і од віника вхоркався?» — і заспокоїв себе тим, що добре попоїв, тож сили прибуде.

Незабаром повернулася тітка Марина, весела, рум'янощока, очі сміються. В руках вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни. [...]

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Поліцай — під час Другої світової війни — особа, завербована з місцевого населення тимчасово окупованих фашистами районів на службу в поліції.

Вервечка — ряд людей, що йдуть один за одним.

Одрубом — тут: у ту саму мить.

Токовисько — від тік: розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик.

Вишекуватися — збиратися.

Схарапудитися — налякатися.

Рейвах — безладна біганина, метушня.

Пеняти — рушати; прямувати.

Літепло — про що-небудь тепле; тепло.

Погрібничок — надбудова над погребом.

Дебелий — товстий.

Вхоркатися — стомитися.

Мемо — тут: будемо.

Мо' — може.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Тітка Марина зауважує Климкові: «А ти бідовенький». Поясни, який епізод підтверджує її слова і як в ньому розкривається характер хлопчика.
2. Перекажи епізод, який підтверджує, що Климко — дуже відповідальна людина.
3. Як ти думаєш, як могли б розвинутися події на базарі, якби поліцаї схопили дівчину? Які наслідки для Климка могло мати його заступництво?
4. Поясни, як у творі виявляється характер шевця. Наведи приклади, які підтверджують твої висновки.
5. У народі кажуть, що тяжкі обставини випробовують людину на справжність. Війна стала тією подією, яка виявила сутність кожної людини. Поясни, які спостереження та узагальнення про людей у роки війни робить автор.
6. Перед яким вибором опинився Климко на початку V розділу повісті? Який мотив рухав його вчинками?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Запиши в зошиті автобіографію від імені Климка.
2. Передбач, як можуть розгортатися події. Прочитай наступні розділи повісті й перевір свої здогади.

* * *

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

— Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу.

Вона внесла з хатини склянку і налила в неї молока, густого і тепло-пахучого.

— А півня, тітонько, ви краще заріжте, бо він і курей продасть... — сказав Климко.

Тітка Марина тихо засміялася і подивилася на нього залюбленими очима:

— Хто тебе й викохав отакого... А що, хіба його чуть?

— Як підійдеш близько, чуть, а з двору ні.

— Він у мене й на волі розбишакуватий був та горлатий. Думала, хоч у погребі посмирнішає. От босяцюра! — Тітка зітхнула. — Я не хотіла тобі зразу казати, думала ж, зостанешся... Німці товарний поїзд учора пустили в Донбас, до Єнакієвого чи до Горлівки, точно не знаю. А сьогодні ввечері ще один піде. З нашої станції. — (Климкові стало важко дихати — так стисло в грудях.) — Це мені той чоловік, де я молоко брала, сказав. Він перед війною обходчиком робив, то й зараз погнали, дарма що старий уже. Кажуть, не підеш — корову заберем. Може, він підсобить тобі сісти, як перего-

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

моніти з ним, га? — І сама ж собі відповіла: — Перегомоню. А ти пий молоко та лягай хоч до полудня поспи — здоровіший будеш. Піду я в печі розтоплять.

Климко скуштував ковток молока, ще ковток... У склянці поменшало на третину. Подумав, подумав — і долив її водою з кухля, що стояв на столі. Потім ще надлив і ще раз долив, і ще... Поки стало не молоко, а синя бурдичка.

— Що то ти робиш? — почув він і підняв голову: в хатинних дверях стояла тітка Марина.

— Доливаю... — винувато сказав Климко.

— Водою?!

Климко опустив очі й кивнув.

— Мені, тітонько Марино, якби хоч пляшечку з собою взяти, додому, — сказав тихо. — Може, доведу...

— То й візьмеш! Спарю — і візьмеш! Сміливо пий, я ще дістану. — Вона вернулася в хатину і голосно зітхнула там.

А Климко випив ще стакан молока, вже чистого, тихенько роздягся й ліг. Він дивився у вікно й ждав полудня, аж доки й заснув.

Було вже поночі. На станції ані вогника, ані голосу людського. Тільки паровоз, видно, старенький уже, хрипко дише та кидає негусті іскри в захмарене небо.

«Вугілля в топку закидають», — подумав Климко, — інакше іскри не летіли б». Вони вилітають з труби лише на ходу і коли «шурують» топку, щоб підняти пару. Климко знав це ще змалечку від дядька Кирила. В паровозній будці тим часом погасли червоні відблиски, — дверці закрились, — перестала шурхати об вугілля лопата. Климко захвилювався: скоро відправлятимуть. Він сидів під якоюсь будкою біля клунка, а тітка Марина пішла шукати обходчика.

З кінця ешелону почулося тоненьке видзвонювання молоточка. Воно ближчало. А коли порівнялося з будкою, де сидів Климко, стихло, зарипіла черепашка під ногами, і Климко почув шепіт тітки Марини:

— А порожні вагони є, Гнатовичу?

— Вони всі порожні, — одказав їй хрипкий старечий голос. — Веди свого пасажира до другого з кінця, там уже є люди. Та й чисто: з-під лісу вагон. Тільки двері тихо одчиняйте.

Климко побачив маленьку чорну тінь обходчика з довгоносою мастильницею в руці — і знову задзвенів по колесах молоточок.

Підійшла тітка Марина, теж як тінь, з ночі виринула, зашепотіла:

— Ходімо, синочку. Повезло нам, дякувати добрих людей.

Вона легко закинула клунок на плечі і взяла Климка за руку.

— Осюдою, поза вокзальчиком ходімо, бо ще наскочимо на того виродка... Начальник станції тут об'явився новий.

Біля передостаннього вагона вони постояли прислухаючись, потім тітка Марина легенько постукала в двері і сказала неголосно:

— Свої, не бійтеся...

Двері тихо відкотилися, утворивши чорну щілину.

— Може, підсобити? — озвався зсередини чоловічий голос, і простяглася рука.

Тітка Марина подала клунок, заплакала тихо, поцілувала Климка, зросивши слізьми йому щоки, і зашепотіла гаряче:

— Прощай, синочку... Так хотілося мені тебе zostавити в себе, такий ти мені любий став, як ішли тоді з города, як хворів, — серця б тобі увірвала... Приїжджай... Пішки не йди — далеко... А приїжджай...

— Я не забуду вас, тьотю Марино, — надломленим голосом сказав Климко. — Я... спасибі вам... я приїду... Чесне слово! — Паровоз тоненько свиснув. Тітка ще раз поцілувала Климка, шепочучи щось сама собі, і поїзд, брякнувши буферами, рушив.

У вагоні пахло старою сосною стружкою, на стрілках він погойдувався і рипів, а коли поїзд набрав швидкість, його стало метляти з боку в бік, і він уже не рипів, а стогнав.

Чоловік, — мабуть, той, що брав Климків клунок, — довго черкав сірником, а коли спалахнув вогник, Климко побачив купу стружок у кутку і під ними душ п'ять жінок з якимись пожитками в мішках і кошиках. Жінки дивилися на вогник тьмяно-блискучими сміливими очима.

«Наші, — подумав Климко, — донбасівські». І йому стало легко, тепло й затишно у цьому рипучому вагоні.

А чоловік прикурив цигарку і сказав Климкові уже в п'яті:

— Візьми підмости собі стружок під боки, то подрімаєш у дорозі.

— Нічого, я і сидячи вмю спати, — бадьоро одказав Климко.

Він сів біля дверей, притулився спиною до стіни вагона, що ходила сюди-туди, мовби приколихувала, і дивився в прочинені двері на небо. Низькі чорні хмари, здавалося, стояли нерухомо, але по тому, як вони час від часу засмолювали негусті дрібні зорі і як ті зорі знову ненадовго з'являлися, Климко здогадався, що хмари біжать.

Поїзд ішов нерівно: то смикався і набирав шаленої швидкості, то гальмував так само різко, як і розганявся, то зупинявся просто посеред степу і довго стояв, а від переднього вагона біля паровоза було чути німецьке гелґекання. Тоді в кутку, де сиділи жінки, нишкли, а чоловік гасив цигарку. Він курило часто, і в спалахах сірника було видно стареньке зморшкувате лице з кустратими бровами.

І знову поїзд рушає, помалу, навпомацки долаючи ніч та повистуючи тоненько хтозна й до кого. Дядьків ФД так не їздив. Він

пролітав станцію, як ураган. І Климко, зачувши його потужний лицарський гудок ще за семафором, ледве встигав вискочити з барака, щоб помахати дядькові Кирилові і побачити, як він усміхається йому і махає рукою, а білява хвиляста чуприна в'ється на вітрі. То був веселий і мудрий паровоз... Він міг мчатися, по-молодецьки жбурляючи шапки сивого диму під вагонні колеса, а міг нищечком, як довга чорна щука, підкрастися під самісінький барак, поставити на землю дядька Кирила із залізною скринькою в руці, потім гучно зачакати трубою, мовби зареготівши, і задки швидко покотитися на станцію.

Та було інколи й так, що ФД зникав кудись на цілу добу чи й дві, а дядько лишався вдома. Найчастіше це траплялося у свято, коли депо, шахта, станція, клуб і школа сяяли вночі червоно-синьо-жовто-зеленими гірляндами, що гасли аж по тому, як сходило сонце, а з вікон у висілку грали патефони, і в бараці крізь тонкі стіни було чути з кімнати в кімнату святковий гомін. Дядько Кирило, в білих напрасованих брюках, білих парусинових черевиках і блакитній сорочці, легко перехоплений у стані шовковим поясом, одягав Климка в матроський костюм з безкозиркою, в нові рипучі сандалі, брав його за руку, і вони йшли до магазинів по морозиво та цукерки — смугасту «Ракову шийку»... Вітер грався стрічками безкозирки і лоскотав ними тоненьку Климкову шию. Климко напихав кишеньки цукерками, лизав кругле морозиво, а дядько присідав біля нього навпочіпки і казав:

— Біжи тепер додому, а я ще побуду з товаришами.

Очі в нього були усміхнено-печальні — він ніколи не усміхався ними весело, — а біляве хвилясте волосся світилося на сонці шовком.

«Посадимо із Зульфатом вишню над ним, — думав Климко, уткнувшись головою в коліна. — Весною вона біло цвістиме, влітку ягідьми блищатиме, шпаки налітатимуть... А восени встелятиме могилу червоним листям з усіх боків...»

Вагон розгойдувало дужче й дужче, а стрічки від безкозирки лоскотали і лоскотали Климкові шию — так м'яко, так ніжно...

Він прокинувся від гучного гуркоту дверей. І не зразу розгледів на тлі сірого дощового неба німця у вагоні, що стояв простоволосий, без зброї, у довгих по самі лікті шкіряних рукавицях. Німець обвів ліхтариком усі кутки, помовчав, розставивши ноги і згасивши ліхтарик, і раптом крикнув, як вистрілив:

— Гераус!!!¹

Першим пішов до дверей дядько, що все куриє. В руках у нього був кошик і невеличкий вузлик. Німець ждав його, стежачи за ним зосереджено, спідлоба. Коли дядько підійшов близько, німець відкинувся плечима назад, обкрутнувся на одній нозі, а другою

¹ Геть (нім.).

з усього маху вдарив старого вище колін. Дядько охнув і сторчма випав з вагона. Німець знову став у попередню позу і ждав жінок. Климко поспробував одчинити свої двері, але вони не подавалися, видно, намокли за ніч під дощем. Зойкнула жінка, закричала друга, третя... Німець бив їх так само, як і старого, — мовчки, із усього маху. Климко на превелику силу встає з клоунком за плечима і пішов до дверей. Він помітив, що німець б'є лише правою ногою, і хотів проскочити зліва від нього. Німець скоса стежив за Климком, Климко теж не зводив з нього очей. Не дійшовши до дверей кроків три, він зігнувся калачиком, аж клунок посунувся на голову, подався ще трохи вліво од німця і разом з клунком полетів з вагона, перекинувся в повітрі й посунувся сторч головою по крутому мокрому насипу просто в калюжу, а клунок боляче придавив шию. Німець таки достав його вже на льоту кулаком у груди... Климко спробував підвестися, але в грудях і в коліні так заболіло, що він застогнав і поповзом, ковзаючи ліктем по грязюці й тягнучи за собою клунок, вибрався з калюжі. Біля переднього пасажирського вагона стояв гурт німців. Вони курили й реготалися. Коли до них підійшов той, що викидав, гурт обступив його і зареготав ще дужче.

Скоро поїзд рушив.

Климко розтер груди й коліно. «Добре, що тітонька Марина дала штани, хоч були вони й великі, а то живого місця на ногах не зосталося б», — подумав він, підвівся і видерся на насип. Недалеко, кілометрів за три, він побачив станцію і впізнав її: то було Дебальцеве!

Тепер йому лишалося пройти кілометрів шістдесят. Климко повернув за акацієву посадку і побачив неподалік у степу старого з кошиком та жінок з мішками за плечима. Вони посувалися помалу і дуже горбилися. Климко пішов слідом за ними.

А мокрий степ гірко пах полином і тихо шумів од вітру. Низько над ним сунули хмари.

Розділ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорка, малиново яскріло у кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею.

Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилась, як упав з вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі.

В дощ він не зупинявся, щоб десь його переждати, а йшов і йшов, напнувшись надірваною плащ-палаткою, доки несли ноги.

Йшов він помалу ще й тому, що не треба вже було поспішати: он він, виселок, мріє крізь безлисту посадку, а он лежить за іржавими

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

коліями великий залізний бак зваленої водокачки, звиваються димки по німому териконові — порода горить. У висілку теж деінде курять негусті дими з димарів і тануть над посадкою.

Дома, дома!.. Уже дома.

Він не піде висілком, ні. На переїзді він зверне ліворуч і колією, мимо станції, депо, печища на місці барака і хлібопекарні дістанеться до вагової. Постукає тихенько в двері... «Хто там? — спитає Наталя Миколаївна. — Заходьте, будь ласка...» Климко усміхнувся і, сам того не помічаючи, пішов швидше.

Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. «Невже знову італійці?» — подумав Климко.

Вони й тоді, як прийшли, зчинили таку стрілянину по курях, наче у висілку точився бій. Так де ж ті кури зараз, як їх витропили до одної?

Знову бухнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік — босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками і в гімнастерці без реміняки.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному.

Один з них припав на коліно і вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

— Туди, дядю, біжіть! — закричав він, показуючи рукою праворуч від себе.

— Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

— Климка-а-а! Кли-и-мка-а! — почув Климко з гарячої пітьми і нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Бурда — каламутна, несмачна рідка страва або напій.

Куштратий — кудлатий.

Нишкнутти — замовкати, затихати, заспокоюватися.

Патефон — музичний апарат, який відтворює звуки, записані на особливі пластинки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи стисло епізод, коли Климко розбавляє молоко водою. Прокоментуй цей вчинок і поясни, як він характеризує героя.
2. Як Климко подякував тітці Марині за її добре ставлення до нього? Про які душевні риси хлопчика це свідчить?
3. Чи виправданий учинок Климка, коли він указав шлях порятунку для полоненого солдата? Чому?
4. Наведи **не менше трьох** прикладів на підтвердження тези: *війна не може зробити черствими душі справжніх людей*.
5. Назви подію, яка є кульмінацією повісті.
6. Поясни, у чому полягає трагізм ситуації, зображеної у творі.
7. Наприкінці повісті автор пише: «А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...» Поясни, якого значення надає письменник цій художній деталі. Чому автор в кінці цього речення поставив три крапки?
8. Усі події повісті об'єднує мотив дороги. Яку роль відіграє цей прийом у композиції твору? Свою відповідь обґрунтуй.
9. Поясни, чому автор саме так назвав повість. Чи можеш ти запропонувати інші варіанти заголовка?
10. Поясни, яким є ставлення автора до Климка. У чому воно виражене? Наведи докази на підтвердження своєї думки, цитуючи уривки з твору.
11. А як до Климка ставишся ти? Які риси характеру хлопчика тобі найбільше імпонують? Поясни, чим саме.
12. Розкажи, що в повісті вразило тебе найбільше і чому.
13. Визнач тему та ідею твору.
14. Назви найголовніші проблеми, які порушує автор у повісті.
15. Доведи, що твір «Климко» — повість.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Чи варто брати на себе моральні зобов'язання перед іншими людьми? Може, краще жити для себе? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с. 73.)

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Скопіюй карту Донеччини. Спираючись на текст твору, проклади маршрут, яким Климко мандрував за сіллю.
2. Намалюй гроно слів, пов'язаних із темою та ідеєю повісті.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

В «Автобіографії» Гр. Тютюнник писав, що він найбільше любив народну казку «Котигорошко». У Климка, як і в Котигорошка, не було дитинства. Обом героям доля послала змалку місію — рятувати своїх рідних і близьких від біди. Уяви, що ці герої зустрілися. Що вони могли б сказати один одному? Запиши в зошит їхній діалог, намагаючись якнайповніше розкрити характери героїв.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

1. Розглянь картину Б. Чілікіної, створену під час повномасштабного російського вторгнення. Ця неспровокована агресія змінила життя мільйонів українців та українок, дорослих і дітей. Усно опиши зображення, його символічний зміст. Які почуття вона у тебе викликала? Напиши (за бажанням) есей «Війна очима підлітка/юнки».

Знайди в інтернеті зображення картини Богдани Чілікіної «Тут люди» або скористайся QR-кодом.

vse.ee/citb

2. Переглянь художній фільм «Климко» режисера М. Вінграновського. Створи відеоролик, у якому наведи три аргументи, які переконують твоїх друзів подивитися цю кінострічку/не дивитися її.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

1. Підготуй сценарій для мовистави, головний герой якої — Климко. Разом з однокласниками/однокласницями здійсни її постановку для учнів/учениць школи (класу).
2. Климка можна зарахувати до категорії дітей, які не мають дитинства. Досліди, використовуючи інтернет-джерела, розповіді членів родини, власні спостереження, як російсько-українська війна позбавила дітей дитинства. Разом із творчою групою однокласників/однокласниць розроби проект, який пропонуватиме допомогу таким дітям у вашому місті, селі, громаді.

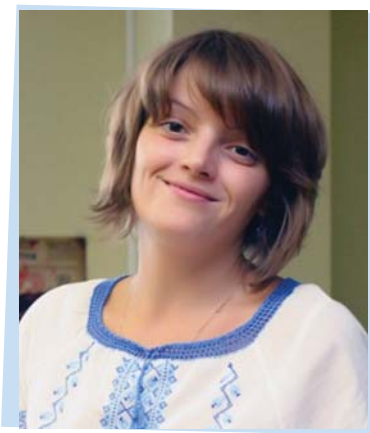
ЩОДЕННИК ЕЛЬФА

(Уривок)

Усе шкереберть. І в цьому є сенс

1

«Коли усе летить шкереберть, у цьому насправді є сенс. Навіть якщо відразу ти його не бачиш, не розумієш чи не хочеш прийняти. Улітку я в цьому переконався. У червні я мав поїхати у літній англomовний табір поблизу Лондона — вже були готові всі документи і сформована група зі школярів нашого міста. Я тішився, бо мій друг Сергій і дівчина з паралельного класу, що подобалась мені, Злата, також мали бути зі мною в таборі.

Наталка Малетич
(нар. 1979 р.)

Однак за день до нашого виїзду мій тато впав з риштування — він реставратор і працював над відновленням розписів у соборі — та дуже серйозно травмувався.

Мама сказала, що тато не зможе сідати і ходити, можливо, й все літо. З лікарні його выпишуть не швидше ніж за місяць.

— Не знаю, Андріане, чи тепер ти зможеш поїхати, дитино. Адже лікування дорожезне, і тепер з пів року доведеться на моїй зарплаті протриматися, — сумно сказала мама, втираючи сльози.

Ми сиділи в кухні і пили чай — мама щойно прийшла з лікарні від тата. Я, звісно, був розчарований. Прощавай, поїздко. І Злата...

— А може, мені в якусь піцерію влаштуватися, підзароблю трохи? — запропонував я, щоб не показати мамі, що мене ця новина просто вбила.

— Та що ти, сину! Адже літо — відпочивай. Ще встигнеш напрацюватися після школи. Он тата в лікарні провідуватимеш, коли я на роботі — і вже йому веселіше. Знаєш, табір буде й наступного року — дасть Бог, таки потрапиш, — втішала мене мама, покуйовдивши чуба.

Я відсахнувся — невже мамі досі не зрозуміло, що я вже не мале хлоп'ятко? Та відразу ж і пошкодував — адже їй і так важко! Я обійняв маму, і вона плакала в мене на плечі»*.

2

«Наступного дня я провів у мандри Сергія та Злату, які пообіцяли мені писати в чаті. Довго дивлячись услід автобусу, я думав, що усе летить шкереберть. На душі було так маркітно, що я ледь не забув — маю ж провідати тата.

Ех, не люблю лікарень. Та й нема, певно, таких людей, що їх люблять. Чомусь мені видається, що час там застиг, як комаха в бурштині, і що всі хворі лежать там місяцями й ніколи не одужують.

Глибоко вдихнувши, я прочинив двері в палату.

У ній було чотири ліжка, та наразі тато був єдиним пацієнтом. Тато був дуже блідий. Його зламана нога на витяжці, загіпсовані руки та комірць на шиї не давали можливості рухатися. Однак тато всміхнувся, побачивши мене.

— Як добре, що ти прийшов, Андріане!

— Мама бульйону смачного зварила, — я став розкручувати термос, бо розумів, що питати, як тато почувається, просто немає сенсу.

Мені довелося погодувати тата з ложки — і то вперше в житті я когось так годував. Було трохи ніяково — адже звук з дитинства, що батьки — сильні і що це вони завжди допомагають мені...

* Наталка Малетич. Щоденник ельфа.

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

— Я от видужаю — поїдеш у табір наступного року, не жури-ся, — пообіцяв тато між двома ложками.

— Та я не журюся, головне, щоб ти одужав.

У наступні дні я також навідувався до тата — годував маминими смаколикками й навіть зголив йому відрослу бороду! І виносив судно. Тато ніяковів — він ненавидів безсилля, вдома навіть з грипом ніколи більше двох днів не лежав у ліжку. А тут...

Невдовзі в тата з'явилися сусіди — новоприбулі з усілякими переломами. Тепер він мав більше нагоди побалакати, бо раніше слухав зазвичай радіо на плеєрі.

Так минали дні. Удома я трохи бавився фотошопом, скачував і дивився фільми, сидів у «Фейсбуку» і щодня навідувався у басейн — маю абонемент. Тішили хіба повідомлення від Сергія і Злати, однак невдовзі я перестав відписувати другові, хіба в кількох словах.

Це сталося після одної нашої розмови в чаті... Навіть не знаю, чи тепер про це згадувати. Але тоді мені здалося, що насправді все полетіло шкереберть — адже друг написав, що закохався у Злату. І навіть їй освідчився. І вона теж любить його... «Радий за вас». А що ще я мав відписати?! Я ж не казав йому, ЯК мені вона подобається... І їй не встиг... Аж тепер я знаю, що й у цьому був сенс*.

3

«Коли тато повернувся з лікарні, я також доглядав його удома, проте одного дня, після дзвінка бабці, тато сказав:

— Андріане, бабусі теж треба допомогти. Коли сінокіс — я завжди їжджу до неї, ти знаєш. Але цього року...

— Я не вмю косити, тату.

— Не кажи «не вмю», а кажи «навчуся», — пожартував тато. — Ти ж знаєш, не святі горшки ліплять.

Перспектива поїхати на кілька тижнів у село мене не тішила — я бував там хіба на Різдво і Великдень, коли ми гостювали в бабусі, а в усіх інших випадках уникав таких поїздок, як тільки міг. Хоча дошкільням майже по пів року жив у бабусі — від середини весни до середини осені. «Дитина асфальту», — зітхала мама, коли я вкотре викручувався, аби не їхати з ними до бабці на вихідні.

— Бабця там не впорається без підмоги. Ти хлопець дужий, можеш і обертати траву — а то треба робити по декілька разів, щоб як слід підсохла, — вивів мене з задуми тато. — А косити сусід допоможе.

— Терпіти не можу туди їздити, — буркнув я.

— Квасолька залишиться без сіна. А бабця — без молока, — до-рікнув тато.

— Та поїду я, поїду, — буркнув я і пішов складати наплічник.

* Наталка Малетич. Щоденник ельфа.

Кажу ж, коли вже шкереберть — то таки все відразу. У табір не поїхав, тато хворий, Злату в мене з-під носа найкращий друг поцупив. А тепер іще село край світу...»*

4

«Насправді село у нас дуже мальовниче — адже в Карпатах не може бути негарно. Щоправда, мобільник там із перебоями працює та й інтернету в бабці нема. Проте усе це видалось мені не надто важливим, коли я вийшов з автобуса і подався ґрунтовою дорогою поміж шелестких ялин, а тоді — через поле з різнотрав'ям — до дерев'яної бабусиної хати. Вона так зраділа! Я навіть не міг пригадати, коли ще бачив її такою втішеною.

— Боже ж, а виріс як! — все примовляла вона, наливаючи мені у смішне горнятко «з носиком» тепле молоко. — Пригадуєш, ти з нього ще маленьким пив — я досі думаю, як так час пролетів — як одна мить!

— Дякую, бабцю. Я тепер не дуже люблю молоко, — скривився, однак ковтнув кілька разів, аби бабусю не образити.

— Нічого, хоч потрохи пий, сили набирайся. У Квасольки — найсолодше в світі молоко.

Цілий вечір бабця розпитувала мене про тата і маму, а я, сидячи на ґанку, розповідав, не зводячи очей з багряного сонячного диска, що поволі зменшувався, а тоді — пірнув за гору. Небо ще трохи палало, а потім якось різко, майже вмить, стемніло, і на землю опустилася ніч. Де-не-де в розкиданих на пагорбах хатах світилися латки вікон — село невелике, молоді небагато, а старші люди вкладаються з курми, як каже бабця, та встають із сонцем.

* Наталка Малетич. Щоденник ельфа.

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

Ніч була неймовірно зоряна і духмяна — запах скошеної трави став сильнішим, коли впала роса. Впали роси на покоси, думав я, засинаючи, і чомусь не міг пригадати ані слова більше з почутої колись від бабці пісні»*.

5

«— Агов, герою, обгориш на сонці! — задержувато гукнув хтось у мене за спиною.

Я озирнувся, опершись на граблі, якими обертав сіно. Засмагла чорнява дівчина, спортивна і струнка — в панамці, обрізаних джинсових шортах і легкій жовтогарячій сорочці з ледь підкоченими рукавами, насмішувато зиркала на мене з сусідського поля, войовничо вимахуючи граблями. Схоже, вона була ліпший спец з обертання сіна, ніж я...

— Не згорю, — буркнув я.

Але футболку одягнув. Поглядаючи крадькома на дівчину, я не знав, як із нею заговорити. Не гукатиму ж отак, щоб пів села слухало. Вона теж більш не озивалася, а згодом подалася до хати»*.

6

«По обіді, насмалившись на сонці і пообертавши все сіно двічі, я вирішив податися до річки. Шкода, в мене тут нема велосипеда, а то б швидше заїхав, а так довелося хвилин двадцять плентатися під палючим сонцем, поки поміж ялин і ліщини показався каменистий білий берег та блискітки ріки.

Річка Стрий тече з гір, звиваючись і часто змінюючи русло. Якщо спостерігати за нею з траси, можна її бачити то по праву руку, то ліворуч. Як я був малим, тато щоразу, коли ми мандрували до бабусі, розповідав мені легенду про річку, досить таки моторошну.

Над витоком річки височіє гора Явірник, названа так, бо на ній росте багато яворів. Колись у давнину люди ходили через ту гору в Тухлю, Славське і Лавочне ярмаркувати. Якось один чоловік, прикупивши солі, повертався додому і, натомившись, сів собі відпочити в підніжжі гори. Неповдалік пас худобу його небіж та й запитав: «Що несете, стрийку?»

А той візьми й пожартуй: «Золото, синку». Хлопець узяв то за чисту монету і, зазіхнувши на неіснуюче золото, убив стрийка. А коли розв'язав торбу, побачив сіль. Наляканий, він викопав могилу і поховав чоловіка. Ще не встиг як слід засипати землю, як з могили почало бити джерело. От його й назвали Стриєм. А з роками струмок став справжньою річкою.

Страшнувата така легенда, але річка — гарна: часом буває тихою і спокійною, а буває бурхливою та каламутною — після

* Наталка Малетич. Щоденник ельфа.

дощів. Зараз вода жебоніла в ній лінкувато, ніби її також зморилася спека.

Скинувши одяг, я зайшов у воду, яка за два десятки кроків сягнула мені грудей. Була прохолодна, але в таку спеку — то просто супер. Вирішив перепливти річку впоперек і вивчити проти-лежний берег.

Виявилось, що річка не така вже й сумирна, як видається на перший погляд з берега. Я гріб з усіх сил, та відчував, що течія потрохи відносить мене вниз. Я вийшов на берег метрів на сімдесят нижче від того рівня, де лежали мої речі. Нічого, потім повернусь по них. Я приліг на березі, хоч і було мультко та пекло в плечі розжарене на сонці каміння.

— Знову засмагаєш, Андріане?! — гукнув мене хтось невдовзі.

Я розплющив очі (задрімав, виявляється) і побачив на проти-лежному березі... сусідку. Звідки вона знає, як мене звати? Певне, у бабці спитала. Поки я собі розмірковував, дівчина скинула одежу і, сьайнувши засмагою та червоним спортивним купальником, пірнула у воду. Потім випірнула і стала пливти. Невже теж на цей берег? Смілива...

Плавчиня з неї була не надто вправна чи просто сили бракувало. Я зауважив, що течія, яка раптом видалась мені значно бурхливішою, зносить її все далі. Якоїсь миті голова дівчини зникла під водою. Тоді показалася. Знову зникла. Не схоже, що вона пірнає. Я кинувся у річку і поплив.

— Тримайся! — гукнув, коли побачив, як судомно і перелякано вона б'є руками по воді.

У цьому місці явно було глибше, принаймні, годі було сягнути ногами дна. «Пам'ятайте, той, хто тоне, може схопити вас за руки чи за шию, а цього не можна допускати», — раптом пригадалися мені слова тренера з плавання. Тож я підплив до дівчини зі спини і обхопив її однією рукою попід пахву. Вона відкашлювала воду і важко дихала, поки я тягнув її до берега, гребучи другою рукою. Врешті ми на березі знесилено попадали на каміння. Дівчина тремтіла і досі кашляла. Я, не маючи чим її зігріти, просто... обійняв.

— Дякую, — тихо мовила. — Судомна схопила...

— Нащо було лізти на глибочінь? — буркнув я, відводячи погляд від гарного обличчя.

— Я хотіла перепливти до тебе, ми ж дружили маленькими, не пам'ятаєш?

— Маринка?!

— Ну, впізнав нарешті, — усміхнулась вона.

Ех, як я міг упізнати у цій мокрій русалці з блискучим волоссям до талії колишню малявку з вічною булькою під носом і смішненькими кучими хвостиками?»*.

* Наталка Малетич. Щоденник ельфа.

«Літо буває прекрасним. Без інтернету й англomовного табору. Без Сергія і Злати. Без телика, компа і басейну. І хоч удома татові доводиться вчитися ходити заново, він таки одужує. Тато, як і мама, тішиться, що я захотів залишитися в бабці аж до осені. Бабця щаслива, що я п'ю молоко.

А я... Ну, не знаю, як і сказати, бо коли розповідаєш про такі речі, то вони чомусь видаються смішними. І банальними...

Ми з Маринкою ходили нині до лісу по чорниці, або, як кажуть тут, у горах, яфини. Вона збирала в пластикове відерце, а я — в долоно, з якої потім годував Маринку, як пташа.

У нас були сині від яфин руки, лиця, зуби і язика. У нас був яфиновий перший поцілунок, такий, коли забуваєш ти, що вмієш дихати...

Я лежу в росянистому духмяному сні просто неба і шукаю поміж зірками Чумацький шлях.

*Коли до губ лишається пів подиху,
Коли до губ твоїх лишається пів кроку,
Зіниці твої виткані із подиву,
В очах у тебе синьо і широко... —*

лунає в моїх навушниках пісня Чубая.

Це так дивовижно, що все може скластися неймовірно чудово, хоч спершу думаєш, що все летить шкереберть...»*

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Маркітно — невесело, ніяково.
Стрийко — дядько по батькові.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Чи книги про підлітків допомагають батькам краще зрозуміти свою дитину? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с. 73.)

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Як ти розумієш фразу «Усе шкереберть. І в цьому є сенс».
2. Які події розчарували Андріана? Чому? Як би ти вчинив/вчинила на його місці в подібній ситуації?
3. Які взаємини в Андріана з батьками? Як пояснити його реакцію на скуповдженого мамою чуба?
4. Склади кілька повідомлень для чату від Сергія та Злати про їхні лондонські враження.

* Наталка Малетич. Щоденник ельфа.

5. Як Андріан доглядає за хворим батьком? Як це його характеризує?
6. Прокоментуй думку Андріана: «...звук з дитинства, що батьки — сильні і що це вони завжди допомагають мені...»
7. Які несподіванки протягом канікул трапляються з Андріаном? Як він на них реагує? Розкажи про це від його імені.
8. Вислови свої здогади, чому Андріан-підліток уникав поїздки до бабусі в село.
9. Як ти оцінюєш стосунки бабусі й онука? Бабуся Андріана нагадує поведінку твоєї бабусі? Чим? Про що це свідчить?
10. Чому Андріан називає легенду про річку Стрий «страшнуватою»? У чому мораль цієї легенди? Перекажи **одну-дві** легенди про місцевість, у якій ти мешкаєш.
11. Пригадай, у якому вивченому творі дія відбувалася в Тухлі? Чим тобі цей твір запам'ятався?
12. Як розвивалися взаємини Андріана й Марини? У чому їх загадка?
13. Знайди і послухай в інтернеті пісню Грицька Чубая «Коли до губ твоїх лишається пів подиху...». Чому її слухає Андріан?
14. Придумай продовження історії Андріана та Марини.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Напиши есей на тему «Не кажи “не вмію”, а кажи “навчуся”...».
2. Напиши від імені Андріана лист вдячності батькам.
3. Напиши sms-листування Андріана зі Злотою.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

ЩОДЕННИК ЯК ЖАНР

Щоденник — це жанр, у якому зафіксовано побачене і пережите у формі записів — щоденних або за якийсь певний період часу. Це може бути згадка про захопливі події, роздуми з їх приводу, оцінювання пережитого, аналізування власних емоційних станів.

Зазвичай оповідь у цьому жанрі фрагментарна, уривчаста, але «цементує» її сам автор / авторка щоденника. Саме особа автора / авторки, його / її світовідчуття і визначає зміст і тональність записів: це може бути сухий перелік фактів, подій, імен або ж фіксація власних думок, міркувань, переживань, викликаних життєвими

Розділ 5. Чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?

реаліями. Щоденник часто містить такі думки і враження, які ніби оголюють душу його автора / авторки, це своєрідний самоаналіз, який не призначений для широкого загалу.

Є щоденники, написані спеціально для публікації, тож у них порушують численні суспільні проблеми, характеризують певну добу.

Є й письменницькі щоденники, у яких їх автор / авторка записує цікаві історії, влучні вислови, портретні деталі тощо, щоб потім використати цей матеріал у своїй творчості.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

1. Створи сенкан про перше кохання. За бажанням прочитай рідним і друзям.
2. Вибери тип щоденника, який тобі більше до вподоби: для публікації чи для себе. Окресли його хронологічні межі: наприклад, до кінця навчального року. Почни робити записи.

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився п'ятий розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: чи може дитинство бути «школою» пізнання світу й людей?
2. Узагальни знання — накресли «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-коді. У робочому зошиті накресли таблицю за зразком і заповни її. Постав + напроти правильного твердження.
4. Перейди за посиланням у QR-коді й виконай завдання в тестовій

vse.ee/ceqi

формі. Кожна правильна відповідь — 2 бали.

vse.ee/ceqv

РОЗДІЛ

6

ЧИМ ПРИВАБЛЮЮТЬ ЧИТАЧІВ І ЧИТАЧОК ДЕТЕКТИВИ?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ А. Кокотюха «Гімназист і Чорна Рука»
- ◆ К. Штанко «Драconi, вперед!»
- ◆ інтрига детективного твору
- ◆ особливості композиції детективного твору

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті накресли таблицю **ЗХД**. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про детективи. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчительки / вчителя.

ГІМНАЗИСТ І ЧОРНА РУКА

(Скорочено)

Розділ перший

Тут київський гімназист іде назустріч небажаній пригоді

Андрій Кокотюха
(нар. 1971 р.)

«Чорний слід від долоні з розчепіреними пальцями відбився на весь аркуш.

А вільне місце згори займав зроблений друкованими літерами напис, без розділових знаків:

**ЗАВТРА 5 ГОДИНА
СПАЛЕНИЙ ДІМ НА ПОДОЛІ
ТИ ЗНАЄШ ПРИНОСИШ
1 ТИСЯЧУ АБО БУДЕ БІДА
ЗАЛИШ У ВЕЛИКІЙ КІМНАТІ МОВЧИ**

— Не вийде мовчати, — сказав собі Юрко Туряниця, учень восьмого класу Першої зразкової київської гімназії.

Хлопча знав, про що казав. Таку записку раніше отримували інші учні. Якби кожен послухався й справді тримав язика за зубами, у Чорної Руки нічого б не вийшло вже з першою жертвою, Колею Моховим. Той [...] відправив послання, як каже Валик Зубко, у бан, тобто — забанив. А вже наступного дня сталася біда. Ну, не аж таке горе — ніхто не загинув і не скалічився, слава Богу. Але батьки байдужого до попереджень гімназиста дізналися, куди їхній син насправді ходив замість додаткових занять із французької мови.

Ох, і було Моховому вдома! [...]

— Теж мені — щастя! — розпинався він потім перед Юрком та іншими однокласниками на перерві. — Нічого не можна, не подуй, не плюнь! Вся наука — самі понти!

Хтось із Моховим погоджувався. Хтось — ні. Частині гімназистів з числа зануд справді подобалося вчитися там, де все за правилами й залізна дисципліна. Але непорядки в їхній гімназії неприйнятні. В іншому справа, хіба не ясно.

Чорна Рука погрозу виконав.

Чи — виконала. Чорт його знає, що воно таке: хлопець чи дівчина, чоловік чи жінка. Справжній лиходій із коміксів, явно грається.

Однак лиха завдає справжнього. Моховий потім зізнався — з нього п'ять сотень гривень вимагали. Міг би знайти ці гроші, дати й забути. А так втратив усе, що мав. Зате отримав потужний, зовсім не бажаний для дванадцятирічного хлопця батьківський контроль. Добре, хоч директор гімназії не дізнався — тато мудро вирішив тримати все від нього в таємниці. Бо порядки справді жорсткі й обов'язкові для всіх.

Нема першого попередження, останнього теж. Воно завжди єдине: порушив правила Першої зразкової — вибачення не приймається, терміну випробування не дають. Кругом! Кругом руш у звичайну школу.

Юрко, може, й хотів би. Наприклад, у ту, що недалеко від дому, лиш оминути Ботанічний сад — і прийшов. Можна довше поспати, хай на пів години, та все ж таки.

Коли читаєш під ковдрою з ліхтариком комікси чи детективи, забуваєш про час, засинаєш пізніше, ніж треба хлопчикові його віку, потім важко розліпити повіки: цілу ніч сняться гонитви й бійки. Щоразу Юрко в таких снах був за крок від перемоги. Або зависав над прірвою, внизу кипить водоспад, над ним — гидкий лиходій, що ось-ось заволодіє світом. Аж раптом дзвонить будильник, потім вмикається мама: «Вставай, вставай!» Ще б пів години, ну добре — хвилинок з п'ятнадцять, і дізнався б Юрко, чим усе скінчиться, коли і як він перемаже. Та доводилося виповзати зі сну, потім — із ліжка й понуро плентатися у ванну, яку вже звільнив тато.

Перша зразкова далеченько, вглибині Печерська. Поряд не було зручного виходу з метро, не зупинявся наземний транспорт. Вважалося: якщо тут навчатимуться діти з заможних родин, батьки возитимуть їх автівками. А учні з родин не дуже багатих по добру науку ходитимуть навіть пішки. В цьому керівництво Першої зразкової бачило відголоски давніх українських міських освітянських традицій.

Юрко опинився в дивній ситуації. Його тато, інженер Туряниця, працював у міжнародній компанії, вільно володів трьома мовами — англійською, французькою та польською, — тож їхня родина вважалася заможною. Проте тут підтримували всі давні українські традиції. Тому інженер Туряниця був категорично проти, аби сина возити машиною, ось і долав Юрко шлях до гімназії пішки.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

Тато підвозив до «Університету», найближчої від них станції метро. Учнівський квиток давав право їздити безкоштовно. А там до «Печерської» — і далі — сам, за будь-якої погоди. Перші класи ще мама водила за руку, потім — сам, бо мама працювала з татом на тій самій фірмі бухгалтером, та ще й не простим — старшим, тому не могла довго засиджуватись удома.

Поки Юрко Туряниця був малий, йому не надто подобалися такі довгі прогулянки. Та щойно почав дорослішати, зрозумів усі переваги. Особливо, коли повертався з гімназії додому. Батьки завжди приходили пізно, сина після школи не контролювали, лиш дзвонили на мобільний, питали, де він. Відповідь могла бути, якою завгодно. Юркові вірили, бо вчився непогано.

Спробував би інакше: за незадовільні табелі з Першої зразкової теж просили на раз-два. Нема чого псувати загальну картину успішності. Може, Юрко й хотів би зібрати віночок із поганих оцінок, щоб перейти до звичайної школи, та, по-перше, підведе батьків, котрі покладають на Першу зразкову надії. А по-друге, уже переконався: чим ближче від дому місце навчання, тим менше волі і більше батьківського контролю.

Ось і тепер, отримавши погрозу від лиховісної Чорної Руки, гімназист Туряниця міг, нікому не звітуючи, піти в призначений час у призначене місце.

Вирішить неприємну справу — й по всьому.

Хоч зараз Юркові було за себе трошки соромно. Навіть не трошки — дуже. Йшов у бік Подолу і увесь час думав, навіть тихенько бурчав собі під ніс:

— Теж мені — герой. У снах так б'ється, опирається, хоча б щось робить. Різні там ігри, спортивний табір пройшов. А тут злякався. Сказали принести гроші невідомо кому й не знати за що. Ще й цілу тисячу. І ти нічого не робиш. Береш свої заощадження, киваєш як баран, і слухняно несеш. Йдеш, як ягня на бійню. Хто ти після цього, Турянице...

Пригнічений невеселими думками, Юрко дістався до «Печерської», пересів на «Палаці спорту». Минаючи пересадкову станцію, побачив двох поліцейських — молодого й старшого. Чоловіки стежили за людськими потоками й про щось тихо перемовлялися. Майнуло — підійти до них, показати записку з погрозою, розповісти все, хай ловлять злочинця-вимагача. Навіть кілька кроків ступив до них, пішовши проти людської течії.

Молодший помітив хлопчину.

Кивнув запитально.

Юрко похитав головою, розвернувся і пішов до переходу. Думав — поліцейський дивиться на нього, знайшов момент, повернувся, озирнувся. Де там! Забув офіцер, утратив інтерес, знову зайнятий своєю справою.

Кликати на допомогу можна й треба, коли знаєш: тобі особисто це не вилізе боком. Юрко ж навіть не уявляв, що на нього має Чорна Рука. Чим притисне в разі відмови нести викуп. А так почнеться розбірка, щось неприємне спливе, тоді — прощавай, Перша зразкова.

А разом з нею — батьківські надії.

Тож Юрко вийшов на потрібній станції, поправив сумку на плечі, роззирнувся, визначивши напрямом, який раніше перевірів по карті з мобільного.

І рушив назустріч пригоді.

Не та, про яку читав у книжках. Не така снилася. Цю треба якнайшвидше відбутися й забути. Бо соромно отак іти на капітуляцію. Ще й невідомо перед ким»*.

У спаленому будинку на Подолі Юрко бачить убитого невідомого чоловіка, зустрічає кумедного сірого песика бульдога, знайомиться з приватним детективом, колишнім міліціонером, капітаном у відставці Назаром Захаровичем Шпигом.

Розділ шостий

*Тут родина гімназиста дізнається,
як звати її нового несподіваного члена*

«Знав Юрко, як зустрінуть удома його нового друга.

Тож не здивувався, коли мама трохи театральню сплеснула руками й запитала, чи воно не голодне, а тато попередив, аби пес не гриз його черевиків, інакше бульдосик вилетить разом із попсованими черевиками на смітник. Потім зсунув окуляри на ніс, глянувши на прибульця з-під скелець, і запитав найголовніше:

— Його ж якось звуть?

* Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

Юрко вкотре за день розгубився. Придумав цілу історію про свою зустріч з бульдогом. Ішов додому вгору Андріївським узвозом, бо в метро з собакою не пустять, навіть якби був на повідку і з намордником. Спинявся кілька разів, переводячи подих і закріплюючи вигадане в пам'яті. Все передбачив, окрім такого простого. Тож, вибитий батьком з колії, не сказав — мекнув тихенько:

— Не-е знаю...

— Тоді як ми будемо його кликати? Жива істота мусить мати ім'я, — мовив Іван Станіславович, упираючись плечем в одвірок.

— Дружок, — посміхнулася мама. — Або Шарик.

— Не смішно, — огризнувся Юрко.

— Отут ти маєш рацію, — охоче погодився тато, кивком запрошуючи маму в свідки. — Скажіть, Раїсо Лук'янівно.

— І скажу, — мама так само здивувала, бо не часто погоджувалася з чоловіком. Хоча після тривалих суперечок, які велися надто голосно, лишала таки за ним право останнього слова. — Голодний пес, тим більше породистий, та ще й невідомо, як кликати, — це справді невесело.

— О! — Іван Станіславович клацнув тонкими пальцями, він часто так робив, коли наближався, на його думку, до самої суті справи. — Дуже правильні спостереження, Раїсо. Наш гість найперше — породистий. У Києві зараз повно бродячих собак, усі газети про це пишуть. Я навіть склав пожертву товариству, яке рятує їх на вулицях від гицлів. Але ж, Юрію, — тато називав сина на повне ім'я відтоді, як той пішов у перший клас гімназії, — бульдоги, якщо не помиляюся, англійські, просто так вулицями не вештаються. У нього є хазяїн.

— А нашійника нема, — додала мама.

Увесь цей час бульдосик сидів на задніх лапах і крутив короткою шиєю, щоразу переводячи погляд на того, хто говорив про нього.

— Тим більше, — тато кивнув, погоджуючись із мамою. — Все це, дорога моя родино, наводить на не надто втішні висновки. Собака не втік від господарів. Бо нашійник він мав, це видно за смужкою на загривку. Але ж сам він не міг його зняти.

— Лапи закороткі, — пожартувала мама.

— Не смішно, кажу, — знову буркнув Юрко.

— Печально, — погодився тато. — Те, що пес без нашійника, нашттовхує на ще сумніші роздуми. Нашійники не крадуть, хіба що вони оздоблені коштовностями. Отже, викинув його той, хто викинув собаку з дому на вулицю. Щоб не знайшли господаря. Ось чому нема в цій пригоді нічого смішного, — і аж тепер не стримався: — Не пожаліла якась скотиняка такого пса!

Інженер Туряниця не завжди давав волю словам у присутності всієї родини. І стало ясно: голову сімейства те, що трапалося, справді обурило. Юрко побачив у цьому добрий знак: батько може дозволити лишити бульдога. Адже гімназистові давно кортіло мати

собаку, проте все впиралося в татову до них неприязнь. Але батько, мовби прочитавши його думки, перекреслив усі сподівання.

— У нас бульдог жити все одно не зможе. Ви ж знаєте, що я не собачник і всі вони на мене гавкають.

Пес, напевне, розумів людську мову. Бо як інакше пояснити, що він підняв кругленький куцохвостий зад, став на чотири кривенькі лапи, подріботів до господаря дому і тицьнувся носом йому в ногу. Інженер здригнувся, зойкнув і трохи відскочив. Та бульдог не посунув за ним і не виявляв ніякої агресії. Навіть не загарчав і не гавкнув. Знову сів, але в усіх на виду, й терпляче почав чекати вирішення своєї долі.

— Тату! — вигукнув Юрко.

— Що — тату? — буркнув той. — Та добре, добре, нехай лишасться, куди ж його дівати...

— Тату! — Юрко вже не приховував радості.

— Спокійно, кажу. Житиме в нас, доки не знайду його справжнього хазяїна.

Наперед виступила мама.

— Іване, отут ти не правий! Сам щойно назвав його скотинякою.

— Кого?

— Хазяїна цього симпатичного песика!

— Не плутай мене, Раїсо, — інженер Туряниця помахав пальцем перед собою. — Той, хто викинув породистого собаку на вулицю, може й не бути його справжнім хазяїном. Англійський джентльмен лишиться тут, поки...

Раптом він замовк, а всі інші завмерли. Бо бульдог стрепенувся, знову став на рівні ноги, глянув на тата і вже впевненіше, ніж раніше, посунув до нього. Не ластився, не намагався сподобатись. А спокійно, сповнений власної гідності, як справжній британський аристократ, примостився поруч, навіть гавкнув, що цілком могло означати спосіб привітання.

— Чого це він? — здивувався хлопець. — Тату, а він тебе за свого визнав.

— Нічого не розумію, — розвів руками батько, зиркнувши на бульдога з висоти свого зросту, притримуючи окуляри. — Приблуда наче все життя мене знає.

І тут нарешті Юрка осяяло.

— Тату, ти назвав його на ім'я! Він почув — тому й визнав.

— Та нічого я такого не казав! — вигукнув інженер Туряниця. — Ні про Бобика, ні про Дружка, ні про Шарика.

— Та ні! — тупнув ногою Юрко. — Де ти бачив джентльмена на ім'я Бобик?

Після цих слів бульдог подріботів через увесь передпокій до нього, ткнувся пласкою мордою в черевик, присів поруч, остаточно визнаючи ще одного друга.

— Джентльмен! — крикнув Юрко.

— Гав-гав! — озвався пес.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

- Джентльмен! — сплеснула в долоні мама.
- Гав! — познайомився бульдог і з нею.
- Ти ба! Справжній джентльмен! — підхопив Юрко.
- Гав-гав-гав! — вкотре відрекомендувався бульдог.

Інженер Туряниця із задоволеним виглядом схрестив руки на грудях.

— Уже краще. Нашого гостя, Раїсо, таки слід нагодувати. Але це нічого не змінює. Знайдеться хазяїн — доведеться прощатися. Ми ж не крадемо чужих собак, Юрію.

Хлопець слухняно мовчав, лише киваючи у відповідь. А тато, ідучи до свого кабінету, кинув на ходу:

— Тим паче — справжніх англійських джентльменів*.

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Гицель — особа, що займається відловлюванням безпритульних тварин: кішок, собак. Слово має негативне значення, оскільки професія гицеля непопулярна в народі.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Які думки й емоції викликали в тебе перші абзаци прочитаного?
2. Чи має рацію Моховий, однокласник Юрка, коли, виправдовуючи свій негідний учинок, звинувачує інших у певних гріхах? Про що це свідчить? Свою позицію аргументуй.
3. Що ти думаєш про правила в Першій зразковій гімназії?
4. Чи доводилося тобі, як Юркові, читати під ковдрою книги? Які його улюблені жанри? Про що це говорить? А які книги любиш читати ти?
5. Як ти розумієш вираз «*давні українські міські освітні традиції*»? Знайди за потребою інформацію про це в інтернеті.
6. Чи довірливі в тебе стосунки з рідними? Чи контролюють вони кожен твій крок? Якими ти хотів би/хотіла б бачити ваші стосунки?
7. Чи правильне рішення ухвалив Юрко щодо викупу? Як би ти вчинив/учинила на його місці?
8. Як ти розумієш слова: «*Голодний пес, тим більше породистий, та ще й невідомо, як кликати, — це справді невесело*»?
9. Чи поділяєш ти гнів тата Юрка? Чому він не стримався?
10. На яких умовах залишили бульдога у квартирі Туряниць? Поясни позицію Івана Станіславовича.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, що ти дізнався/дізналася з перших розділів повісті. Прочитай розділи сьомий і восьмий.
2. Намалюй «хмарку слів», які характеризуватимуть головного героя твору.
3. Напиши сенкан за змістом прочитаних розділів.
4. Підготуй завдання для літературного диктанту за змістом твору.

* Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука.

Розділ сьомий

*Тут дізнаємося, чий бульдог,
але від того нікому не стане легше*

«[...] Тато цього дня працював удома, і коли Юрко повернувся, він покликав сина до себе й мовчки простяг роздруковане на принтері оголошення. Знайшов в інтернеті, в соціальних мережах. Його поширили багато разів, і воно відразу кидалося в очі. Не могло не кинутись: поряд із закликом знайти зниклого пса і повернути його за винагороду, автор помістив фото, з якого дивився зниклий бульдог. Шукали саме англійського бульдога, що відгукується на кличку Джентльмен.

Тато міг би нічого не казати — оголошення відповідало на всі запитання. Юрко забув, коли востаннє плакав. Але тут ледь стримував сльози. Ще й Джентльмен, не розуміючи, що сталося, тицяв пласким писком у ногу, вимагаючи прогулянки — мама, як і обіцяла, принесла нашийник та ретязь. Батько все зрозумів, поклав газету на комод оголошенням донизу, поплескав по аркушу долонею:

— Нікуди хазяїн від нас не дінеться. Не знаю, скільки він терпів, але до неділі з його улюбленцем нічого не станеться.

— До неділі? — перепитав Юрко.

— Сьогодні п'ятниця. Вільним я буду лише в неділю, підемо разом. Їхній будинок — на Липках, і я не дивуюся. Абихто англійського бульдога собі не дозволить. Не здивуюся, якщо там живе якась дуже важлива персона, державна. Але поки Джентльмен у нас — ідіть гуляти.

Зітхнув Юрко — що тут поробиш. Уявив себе на місці хазяїна. Шукає пса, докладає всіх зусиль, а хтось знайшов собаку і вирішив не повертати. Справді, скільки прокльонів можна отримати на свою голову. Юрко був трохи забобонний, тож вирішив не гнівити долю, не брати чужого...

На Липську поїхали після сніданку.

Цілу дорогу Джентльмен поводився незвично для себе: сидів тихо, ніби розумів — його везуть назавжди, погостював недовго. Та щойно інженер Туряниця зупинив машину біля потрібного будинку й знайшов на домофоні номер зазначеної в оголошенні квартири, бульдог пожвавився. Навіть почав скавчати й нетерпляче підстрибувати.

— Ясно, — сказав Юрко, понуро дивлячись на собаку. — Впізнав свій будинок. Назад йому хочеться, домом запахло, — і, розуміючи, що каже зараз не те, все одно вичавив із себе повне образи слово: — Зрадник ти, ось так.

Джентльмен покрутив головою, ніби перетравлював почуте. Проте висновків не зробив — далі рвавсь з повідка. Коли гостей запросили пройти, і вони рушили сходами на другий поверх, пес так смикнувся, що ледь не звалив Юрка, який міцно тримав за ретязь.

Щойно двері відчинилися, бульдог дав волю почуттям. Він повів носом, відчув знайомий запах, радісно гавкнув і шаснув усе-

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

редину. А там уже була дівчинка десь одного з ним віку, як устиг помітити Юрко. Він навіть десь її бачив, тільки не міг пригадати де й коли. Розчесане гладенько світле волосся було перехоплене рожевою стрічкою і сягало плечей. Не дивлячись ні на кого, крім собаки, дівчина, розкривши обійми, кинулася до нього.

— Дженка! Мій Джентльменчик! Ти повернувся! — заверещала вона радісно.

Юркові від того аж у вухах задзвеніло. Не любив дівчачого гала-су і вереску. І чому ці панночки не можуть поводитися тихо?

І як це погано звучить: Дженка!.. [...]

Тим часом з'явився ще один учасник подій. Високий, не так худий, як стрункий чоловік, та все одно схожий Юркові на того, хто ковтнув жердину і змушений тримати її всередині себе. Через те мовби не може зігнутися чи й навіть порухатися вільно. Як і батько гімназиста, господар був одягнений у дорогий костюм і на ходу поправляв під коміром щойно пов'язану краватку.

Напевне, господар збирався кудись із офіційним візитом, дарма, що сьогодні неділя.

А ще високий чоловік був лисий. Зовсім голомозий. Немов коліно. Густі чорні брови робили його не грізним — кумедним.

З появою лисого ніхто не пожвавився. Навпаки, дівчинка дозволила строгій дамі відвести її за руку від пса, Джентльмен завмер, бо теж знав про господаря щось, чого ще не встигли дізнатися візитери. Сухоребра пані виструнчилася, наче солдат на плацу. Навіть тато мимоволі обсмикнув свій замшевий піджак зі шкіряними латками на ліктях, пробігшись пальцями по гудзиках, перевіряючи, чи всі застебнуті. Юрко теж припишк: тут стало якось прохолодно.

— То ви, значить, знайшли втікача? — мовив лисий, і в голосі його не чулося радості. — З ким маю честь?

— Туряниця, Іван Станіславович, — відрекомендувався тато, простяг заготовану наперед візитівку.

— Раєвський, Аркадій Львович, — лисий простяг інженерові руку, але Юрко відзначив: не потиснув, як належить чоловікам, а лиш на коротку мить потримав у своїй, пустив, узяв візитку, заховав у кишеню, навіть не глянувши, і озирнувся до дівчинки: — Лізо, йди до себе. Собака може бути з тобою. Марто Ернестівно, простежте, будь ласка, щоб нам не заважали.

Дівчинка, уникаючи прямого погляду лисого, поквапилася залишити передпокій. Джентльмен задріботів за нею. Суха дама гордо розвернулася й так само забралася, лишивши Раєвського та його гостей самих. Аж тепер господар звернув увагу на присутність Юрка.

— Де ти вчишся?

Питання було несподіваним — яке лисому діло?

Проте Туряниця-молодший чемно відповів:

— Перша зразкова, — і тут же додав: — Восьмий клас. «Б».

— А з Лізою ти хіба не знайомий?.. Ну, звісно, ні! — Раєвський картинно постукав себе зігнутих пальцем по лобі. — Ми ж перевелися туди щойно цього року. Ліза вчиться в «А» класі. І в вас, напевно, різне коло друзів та коло інтересів.

Тепер Юрко згадав — мигцем бачив хазяйку бульдога в коридорі. Нічого особливого. Він і до дівчат зі свого класу не надто ще придивлявся.

— Місце, де навчається мій син, має якесь значення? — поцікавився тато, і Юрко відзначив ледь помітні зміни його тону.

— Для мене — ні. Я вже отримав освіту. Ви теж, зрозуміло. Ми з вами знайшли себе в житті, бо змалку розуміли, що таке дисципліна, закон та чинний суспільний лад. Тому мене влаштовують порядки Першої зразкової. Отже, ми, як кажуть тепер, з вами на одній хвилі. Тож спільну мову знайдемо. Мене чекають у мерії на прийнятті, зустріч із іноземними інвесторами. Та все ж дозволю собі затриматись. Треба дещо з'ясувати і прояснити. Прошу вас.

Раєвський жестом показав на двері, які напевно вели до його кабінету. А коли Юрко машинально посунув за татом, його зупинив холодний погляд.

— Юначе, вам пристойніше побути тут. Багато часу наша розмова не займе.

Гімназист — нічого робити — лишився.

А інженер Туряниця пройшов до кімнати. За ним ступив Раєвський.

Двері зачинилися*.

Розділ восьмий

Тут гімназист чує, як бреше його тато

«[...] Принишк Юрко біля дверей. Нашорошив вуха. А потім зважився на ризикований крок: узявся за ручку, обережно потяг на себе, роблячи щілину. Пощастило гімназистові, не рипнуло, легко ходили двері — мабуть, петлі добре змащували. Не те, що в них удома — рип та рип.

Чути стало краще, хоч для певності Юрко щільніше притулив вухо до щілини. Судячи з почутого, розмова щойно почалася, і говорив Раєвський. Знав хлопець такі голоси. Їхні власники не люблять, коли перебивають. Упевнені у вазі й важливості кожного свого слова, вони вбивають їх, мов цвяхи, міцно й наглухо. Вчитися мовчки слухати таких — ціла наука, яку не всякий осягне й опанує. Схоже, в інженера Туряниці виходило.

— ...не давав цього оголошення, — говорив Раєвський тим часом. — Моя вихованка вчинила так без мого дозволу, за що буде покарана. Їй узагалі заборонено користуватися соціальними мережами. Там ховається багато збоченців, пишуть різну дурню, і це взагалі забирає час. Інтернет — даність, але в нашому домі для Лізи він лише для навчання.

* Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

— Сподіваюся, ви покараєте її не суворо, — вставив тато, і його голос звучав спокійно та рівно. — Не маю права влізати у ваші особисті родинні справи. Хоч, виховуючи своїх дітей, покарань не практикую.

— Під карою кожен розуміє, що хоче, — гостро сказав Раєвський. — Відповідати за скоєну провину люди мають вчитися змалку. І в моєму розумінні обмеження в деяких правах чи привілеях вдарить винного досить сильно. Інакше відповідальності не навчиш.

— Ваша донька...

— Вихованка, — перервав Раєвський. — Я взяв на себе зобов'язання перед дружиною дати пристойне виховання і належну освіту її доньці. Знаєте, я людина старої формації. Називайте консерватором, як хочете. Але на консерваторах тримається світовий порядок. Лізу виховую строго. Стежу, щоб навчалася лише того, що повинні знати підлітки її віку. Їй навантажую рівно стільки, аби вона не мала часу та змоги займатися різними дурницями.

— Цікаво, якими саме дурницями, на вашу думку, шановний пане Раєвський, може займатися така чудова дівчинка?

— Різними, — відкарбував той, пропустивши комплімент повз вуха, і Юрко знову зрозумів: це — відповідь, іншої не буде. — Наприклад, пес. Я мав із матір'ю Лізи серйозну розмову після того, як дівчинка отримала цей дарунок на іменини від свого хрещеного батька. І ми погодилися, що дарунок недоречний.

— Слід розуміти, ви причетні до зникнення собаки?

— Хіба я схожий на того, хто зловить тварину, запахає в мішок, прив'яже камінь і викине її з мосту в Дніпро?

— Я зовсім нічого такого не мав на увазі!

І Юрко з прикрістю почув: тато виправдовується.

— Я заплатив Романові, своєму водієві. Коли Ліза в гімназії, з псом змушена гуляти моя тітка, ви її бачили. Вона живе з нами й дбає про дівчину. Мені цікаво, де ви знайшли собаку. Роман, бач, не впорався з обов'язком.

— Вашого бульдога привів мій син. З його слів, пес тікав від ватаги босяків недалеко від Ботанічного саду. Юрій любить собак. І я не заборонив. Але попередив: породисту тварину напевне шукатимуть. Припустити не міг, що англійського бульдога викинули на вулицю.

— Ніхто його не викинув, сказали ж вам, — кинув роздратовано Раєвський. — На цьому розмову вважаю вичерпаною. Я пояснив усе це вам, пане інженере, для того, аби ви мене не розчарували.

— Тобто?

— Скільки ви хочете, щоб забрати бульдога?

За дверима запала тиша. Завмер і Юрко, заляк на місці. Він не чекав такого повороту.

Нарешті тато прокашлявся.

— Як накажете розуміти вас, пане Раєвський?

— Назвіть суму. В межах пристойного, звісно. Тисячу доларів за позбавлення мене від противного пса не пропоную. Але п'ять сотень, думаю, досить. Вважайте це премією, обіцяною за знайденого собаку. І приймайте рішення зараз, пане інженере. Зробіть приємне синові.

— Синові?

— Слухайте, я ж не сліпий! Бачу, як світяться його очі! Він хоче цього бульдога, я — ні.

— Але ж він належав вашій вихованці.

— Їй належить лиш те, що куплене за мої гроші для її потреб. Сукенки, білизна, взуття! Ви хіба не зрозуміли, пане інженере? Тут, у цьому домі, все вирішую я! Дивно, що маю пояснювати такі елементарні речі освіченій з виду людині! Ось, нате!

Судячи з усього, Раєвський простягав татові обіцяні гроші.

Юрко закусив губу.

Цього разу тиша тривала не так довго.

— Заберіть, — мовив інженер Туряниця, і Юрко впізнав цей голос: так батько говорить, коли його розриває від гніву, та він не має права давати волю почуттям, стримуючись із усієї сили. — Заберіть, пане Раєвський.

— Чому? Це — гроші, шановний.

— Матимете час — гляньте в мою візитівку. Побачите: я працюю на фірмі, де платять пристойно. Тим паче, що гроші мені не потрібні, ваша пропозиція збігається з моїм бажанням.

— Тобто?

Тепер Юрко пожвавився: татові вдалося збити пихатого чиновника з пантелику.

— Я дуже люблю собак. Мав намір подарувати своєму Юрієві чотирилапого друга. Та бачите, все складається. Наші бажання збігаються, пане раднику міністра.

Щоки гімназиста палали.

Ніколи не міг уявити рідного батька таким завзятим, запеклим і переконливим брехуном. Це ж треба — собак він любить!

Та не соромно було гімназистові через те. Щоки пашіли від гордості за тата. А тато тим часом підсумував:

— Ви хочете позбутися бульдога. Я хочу мати собаку. Ви зараз позбавили мене зайвих клопотів. Хоча дружина моя буде проти собаки.

Знову неправда! Юрко аж закрив долонею рота, щоб не зойкнути. Нічого, він збереже цю таємницю. Не розбавкає мамі, як тато її щойно оббрехав для користі справи.

— Мене думка моєї дружини в подібних питаннях ніколи не цікавить, — відрізав Раєвський. — І, як я розумію, ви прагнете бути чесним і не брати грошей за задоволення.

Відповіді гімназист не почув.

Тихо прочинилися ще одні двері, і звідти не вийшла — впливля невисока миловидна жінка, вдягнена для виходу.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

Вона зупинила погляд на гімназистові, котрий підслуховував під кабінетом. Побачила, що той аж присів з переляку. Приклала пальця до вуст. Чи підморгнула, чи здалося, не так важливо: почувши наближення кроків зсередини, Юрко зайцем відстрибнув туди, де мав би зараз стояти. А жінка опустила руку, знову стала серйозною, суворою. Кивнула, вітаючись із гостем, — чоловіки саме вийшли.

— Моя дружина, Лізіна мама. Любов Гнатівна, — сухо відрекомендував її Раєвський і тут-таки запитав, наче не цікавлячись, а вимагаючи звіту: — Ти готова? Ми вже їдемо.

— Саме хотіла спитати, чи скінчив ти свої справи.

— Усе склалося на добре, Любо. Будь ласка, гукни сюди Лізу. І хай візьме свого пса.

Жінка вийшла, і на її повернення чекали мовчки. Лізу вона привела за руку, і дівчинка, ніби розуміючи, що бульдога забиратимуть, дивилася куди завгодно, лише не в бік вітчима та прибулих. Бульдог, наче нічого й не сталося, підбіг до Юрка, ткнувся носом йому в ногу і дружньо гавкнув.

— Бачу, тут панує гармонія, — на лиці Раєвського не ворухнувся жоден м'яз, він повернувся до Лізи, однак говорив, дивлячись на її матір: — Дівчина дала оголошення в інтернет. Вона порушила правила. Але результат цих дій — пропажа знайшлася.

— Джентльмен залишиться? — тихо цвірінькнула Ліза.

— За інших обставин я погодився б. Але тепер мушу накласти обмеження. Без кишенькових грошей моя підопічна бути не може. Тому вона залишиться без собаки.

— Як...

Раєвський завбачливо підняв руку, даючи знак: це ще не все.

— Ми з новими господарями домовилися, що пес житиме в них удома. Але ти матимеш змогу гуляти з ним тоді, коли ось цей хлопчик... — він клацнув пальцями у бік гімназиста.

— Юрій, — нагадав Туряниця.

— ...хлопчик Юрій буде вигулювати тварину. Звісно, в присутності твоєї тітки. Нехай ваша дружина телефонує моїй. Жінки швидше узгодять такі речі, як спільна прогулянка дітей. Гадаю, таке рішення — справедливе. Все ж таки собаку Лізі подарував хрещений. І дівчинка теж має право гратися з ним.

Цим радник міністра Раєвський дав зрозуміти: тему для себе і всіх присутніх закритим назавжди.

А Юрко з Лізою обмінялися колючими поглядами.

Доведеться ділити собаку на двох. От же ж халепа!»*

БУДЬ УВАЖНИМ / УВАЖНОЮ ДО СЛОВА

Ретязь — ланцюг.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яка несподіванка чекала на Юрка вдома? Як він на неї відреагував?
2. Чому Юрко називає Джентльмена зрадником?
3. Як виглядають в очах Юрка Ліза, високий чоловік-господар, вересклива сухоребра дама? Які деталі в їхній зовнішності він підкреслює? Чому?
4. Яке враження справив на тебе Аркадій Львович Раєвський? Як автор змалював його? Чому вітчим Лізи не сподобався Юркові?
5. Продовж думку: «*Порядна родина — це...*» (шість-вісім речень).
6. Чи ти погоджуєшся/не погоджуєшся з думкою Раєвського: «*Її взагалі заборонено користуватися соціальними мережами. Там ховається багато збоченців, пишуть різну дурню, і це взагалі забирає час. Інтернет — даність, але в нашому домі для Лізи він лише для навчання*». Свою відповідь обґрунтуй.
7. Що означає «*строге виховання*» Раєвського? Як це його характеризує? Чи розуміє він дітей?
8. Як вітчим Лізи намагається відкупитися від бульдога? Як він це пояснює?
9. Чому Юрко гордий за тата? Хіба Івана Станіславовича можна назвати брехуном? Як ти розумієш вирази «*брехня на благо*», «*брехня на спасіння*»?
10. Чи не варто дібрати іншу назву до восьмого розділу? Який ти запропонував би/запропонувала б варіант?
11. Чи правильно зробила Ліза, розмістивши в інтернеті оголошення про зникнення собаки? Як до цього поставився вітчим? Як це його характеризує?
12. Чому автор вжив як синонім до слова «говорити» — «цвірінькати»: Ліза «*тихо цвірінькнула*»? Як це розкриває її внутрішній стан?
13. Перейди за посиланням у QR-кодi. Прочитай розділи чотирнадцятий і дев'ятнадцятий та виконай завдання до них.

Прочитай

vse.ee/ceqd

* Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй репортаж про один з епізодів твору.
2. Намалюй «хмарку слів», які характеризуватимуть головного героя твору.
3. Напиши сенкан за змістом прочитаних розділів.
4. Напиши інше закінчення твору.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

1. Напиши інтерв'ю з Юрієм Івановичем Туряницею як із юним детективом. Продумай запитання, які ти йому поставиш (**не менше п'яти**), і відповіді на них. Опублікуй його в чаті класу.
2. За бажанням прочитай продовження пригод гімназиста Юрка Туряниці — повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Вогняний Змій» та «Гімназист і Біла Ворона». Створи відеоролик, у якому ти рекомендуєш/не рекомендуєш їх читати. Наведи **не менше чотирьох** аргументів.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

ІНТРИГА В ДЕТЕКТИВНОМУ ТВОРІ. ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЇ ДЕТЕКТИВУ

Слово «інтрига» в перекладі з латини означає «заплутувати». Це сюжетний елемент, обов'язковий для жанру детективу. Тобто йдеться про *сукупність гострих і несподіваних сюжетних ходів, які порушують плавність у розвитку дії — незвичні ситуації, нові загадкові персонажі, що можуть круто змінити долю героїв.*

Наприклад, у детективній повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука» переплітається кілька інтриг: рекет у школі, інспірований загадковою Чорною Рукою; зникнення щоденника, який розповідає про героя Крут і допомагає перейменувати одну з київських вулиць; історія незаконно ув'язненого бійця АТО; зрив міжнародної зустрічі через статуетку китайського бовдура. Інтрига тримає читача / читачку в напрузі, а також сприяє загадковості, таємничості у творі.

Як відомо, детектив позначений особливою композицією. В її центрі, а отже, і в центрі сюжету, лежить розкриття-розплутування

злочину, конфлікт добра і зла з перемогою добра у фіналі. Побудова детективу примітна тим, що всі сюжетні лінії мають зійтися у фіналі в одній точці — в одній розв'язці. Основними в цьому жанрі є дві сюжетні лінії: конфлікт злочинця і жертви, а також конфлікт злочинця і слідчого / слідчої. Спочатку автор розповідає про скоєння злочину, а потім повідомляє про процес його розслідування. Так поступово вимальовується картина злочину, яка закінчується виявленням злочинця.

Для детективу обов'язкова таємниця, загадка, яку має розплутати нишпорка. А оскільки розслідувач / розслідувачка завжди наділений / наділена розумом, кмітливістю, то у творах цього жанру звучить гімн людському розуму, його здатності аналізувати явища і вчинки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Створи асоціативний куц з опорним словом «детектив».

ДРАКОНИ, ВПЕРЕД!

(Скорочено)

ЧАСТИНА 1 ЗРОСТИТИ ЧУДОВИСЬКО

Михась Вербицький — знавець рослин на прізвисько Ботанік — посадив удома в найбільший горщик насінину драконячого дерева.

7. Хо! Хо! Хо!

«І тут Михась нарешті дещо збагнув. Він знову сів на підлогу і втупився в дивовижне драконяче дерево. Рослина мала вже сантиметрів сімдесят заввишки. Незвичне деревце щось йому нагадувало. Але що?»

Михась замислився: чи випадково останнім часом щоночі йому сниться один і той самий сон? Неначе щось незрозуміле ширяє над головою, обвіваючи гарячим вітерцем, і пахкає, неначе маленький паротяг, — хо! хо! хо! хо! хо!

Катерина Штанко
(нар. 1951)

Михась ще раз оглянув синю рослину і здивувався. І як це він раніше не здогадався?! Хіба ж це стеблина? Це ж справжнісінький хвіст устромлено в землю! Оці міцненькі малі листочки — це лапки, світла пляма — пузо, а дві бруньки згори...

— Досить прикидатися, вилазь! — запропонував Михась.

Бруньки миттю кліпнули. Враз розплющилися двоє хитрих карих оченят, а трохи нижче розпливлася вдоволена усмішка. Драконеня висмикнуло хвоста із землі, змахнуло крилами і злинуло в повітря. Адже оті два більші листочки, звісно ж, були крильми.

Маленьке сине чудовисько зробило коло під стелею, зухвало

хукнуло: «Хо! хо! хо!» — і з його оранжевої пащечки одна за одною вихопилися три вогняні кульки, пролетіли з півтора метра і згасли.

«Ой лихо, а що, як станеться пожежа?!» — збентежився Михась.

— Ну, ти не дуже хокай, — сказав він уголос, — бо якщо ти підпалиш мамині фіранки, вона тобі цього не подарує!

Зненацька дракон спікірував і ляпнувся просто хлопцеві на плече, страшенно його налякавши.

Михась замружився й завмер, чекаючи чогось жахливого, але мале чудовисько натомість лизнуло його щоку гарячим шорстким язиком, потерлося об скроню головою і згорнулося клубком, наче кицька.

Хлопець обережно зняв його з плеча, погладив теплу лускату спину і замислився:

«Що скажуть батьки, як побачать у власному домі дракона? Чим годувати таке незвичайне створіння? Де його сховати?»

Дракон потягся й позіхнув на всю свою ясно-оранжеву пащечку з довгими гострими іклами.

— Ну й зубки в тебе, друзяко! — спантеличено пробурмотів Михась. — Цікаво, що вони захочуть гризти?

— Це грушевий підвид. Фруктові дракони належать до вегетаріанців¹, вони харчуються фруктами та овочами, — неголосно промовив скрипучий старечий голос.

¹ ...належить до вегетаріанців — походить від латинського слова «рости». Отже, так звуться ті, хто харчується лише рослинною їжею. Ми, вегетаріанці, — великі гуманісти, бо не споживаємо тварин. (Щоправда, в рослин з цього приводу інша думка.)

Михась озирнувся і побачив волохатого дідка, що сидів у порожньому горщику з-під драконячого дерева.

Це був той самий волохатий старий, якого хлопчик недавно бачив у маминому кошику.

Дідок грізно дивився на хлопчика з-під кущів сивих брів.

— Ой, як добре, що ви завітали! — зрадів Михась. — Мені давно треба з вами поговорити!

— Я не завітав. Я тут мешкаю. Я опікуюся родиною Вербицьких з 1632 року. Я ваш фамільний домовик Домінус Верба, — похмуро пробуркотів дід. Його колючі очка так і пропікали наскрізь, а гострі кінці довгих сивих вусів сердито рогатилися вгору.

— Ви на мене гніваєтесь?

— Авжеж. Ось ти притяг додому фруктового дракона, а знаєш, як це окошиться на вашій родині?

Хлопчик поглянув на свого вихованця. Дракон наче пустотливе кошеня завзято стрибав по ковдрі, хапаючи лапами пір'їнку. Михась мимоволі замилувався: крилатий ящур нагадував велетенську ялинкову прикрасу — він увесь блискотів і мінився спалахами різних відтінків синього кольору, а його лазурові крильця сяяли золотими плямками.

— Мені здається, що з ним можна домовитись. Він все добре розуміє.

— Звісно, розуміє, адже дракони не дурні. Але чи відомо тобі, якого розміру сягає дорослий фруктовий дракон?

— Якого? — хлопець напружився від поганого передчуття.

— Сорок дев'ять метрів, плюс-мінус двадцять сантиметрів, — колючі очка волохатого дідуганчика тріумфально сяйнули, — а у вас лише двокімнатна квартира тридцять два квадратні метри корисної площі.

Хлопчик замислився.

— А як швидко вони стають дорослі?

— За сім років. Щороку він виростатиме на $1/7$ остаточного розміру. Ти ж грамотний, до школи ходиш, от і порахуй, скільки це буде, — старий встав і струсив зі штанців землю.

— Зачекайте, пане Домінусе, — квапливо сказав Михась, — а ви можете пояснити, чому я почав бачити такі дивні речі, як оце... ну, наприклад, вас?

— А що тут дивного? Ти драконячу грушу з'їв? З'їв. Отже, тепер маєш очі й вуха дракона. На відміну від людей дракони мають здатність бачити приховану сутність. Ти тепер лише зовні схожий на хлопця, а насправді ти — дракон, ще й назавжди пов'язаний із цим невихованим ящуром. Ви з ним наче кровні брати. До речі, і твій молодший братик теж, бо ж і він трохи надгриз насіння драконячого дерева. Наламав ти дров, хлопче! Навіть не знаю, що тепер з усім цим робити, — домовик приречено похитав головою і почав злазити з вазона, хапаючись рученятами за виступи візерунка. [...]

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

— Хо? — здивувався дракон.

— Гадаю, що тобі найкраще підійде ім'я Хома. Подобається?

Чудовисько повільно повторило: «Хо-ма», — прислухалося й радо закивало головою.

* * *

Хома оселився під Михасевим ліжком. Він завжди встигав блискучо пірнути туди, коли хтось заходив до кімнати. Хлопець влаштував йому затишне кубло зі своєї старої куртки. Достатньо було трохи підняти край ковдри й покотити під ліжко яблуко або морквину, щоб за мить почути хруп-хруп-хруп-хруп!

Та вночі Хома вільно ширяв кімнатою. Засинаючи, Михась дивився, як у сутінках мале чудовисько погойдується на люстрі, оповитій різнобарвними димами. [...]

Михась утратив сон і апетит, ламаючи голову, що робити з драконом. Віддати в зоопарк? Який зоопарк згодиться тримати дракона такого розміру? А навіть якби й згодився, то хлопчик нізащо не хотів бачити хвостатого веселуна за ґратами. [...]*

З метою конспірації Хома вдає із себе собаку. Дракон із Михасем дізнаються, що в сусідського хлопця Олелька Пихача є справжній дракон-м'ясоїд Спайк. Олелько із батьками вирушає на відпочинок, а Михась змушений підготовувати Спайка. З метою роздобути кошти на харчі для драконів Михась разом із молодшим братиком Котькою та Хомою співають у підземному переході. Проте Хома та Котька зникають. На допомогу в їх пошуках приходить Спайк.

18. Крамниця «Elite»²

«У переході хижак ретельно винюхав те місце, де обривалися сліди драконячих лап, і впевнено потяг Михася праворуч.

Досить швидко вони опинилися на вулиці. Сині зимові сутінки зробили місто святковішим, ніж удень. Миготіли неонові реклами, блискотіли ялинки, блимали крихітні вогники на деревах, привітно світили теплі прямокутники вікон.

Дракон ішов, низько нахиливши важку голову, гострі сталеві пазурі лишали глибокі подряпини на вкритому кригою асфальті. Звісно, він не забував прикидатися, тож перехожі бачили собаку, а не дракона, з осторогою обходили цього здоровезного гладкого ротвейлера з моторошно-червоними очима.

На відміну від гнучкого, легкого Хоми, який чутливо відгукувався на будь-який порух руки господаря, Спайк зовсім не зважав на хлопця, що підтюпцем біг поруч. Михась добре розумів: зупинити чи хоча б пригальмувати цього здоровезного ящюра він навряд чи й подужає.

* Катерина Штанко. Драconi, вперед!

² «ELITE» — з французької перекладається як «найкраще, відбірне, найвитонченіше». Однак те, що вичоряв господар цієї крамниці, називається зовсім іншим словом.

Несподівано чудовисько сіло просто посеред тротуару і — ані з місця.

«Невже він втомився?» — подумав хлопець.

— Ходімо, Спайку, ну, будь ласка! Прошу тебе, вставай! Ми потім відпочинемо, а тепер треба поспішати — вже майже ніч! Ми мусимо їх знайти!

Але Михасеві благання не справили на хижака ніякого враження, він так і заляк, втупившись у вітрину дорогого бутика. Зненацька з пащеки страховиська стиха долинуло люте гарчання.

Хлопець мимоволі кинув погляд у тому ж напрямку і остовпів, приголомшений.

Це була крамниця дорогої шкіргалантереї. Над ними палахкотіла, вибухаючи неоновими зірками, назва «Elite». На вітрині у світлі прожекторів виблискувала надзвичайно елегантна жіноча сумочка. Вона була блакитна, луската, точнісінько, як спина Хоми.

Страшний здогад миттю промайнув у Михасевій голові. Він уважно розглянув інші речі, виставлені у вітрині, й переконався — он та валіза скидалася на спину Спайка. Та й інші сумки, портфелі і саквояжі були зроблені із незвичайної шкіри, не дарма ж коштували шалені гроші — на ярликах купа нулів.

— Це все... це все... — промурмотів хлопець.

— ДР-Р-РАКОНЯЧА ШКІР-Р-РА!!! — заревів хижак. [...]

— СПАЙК ДУМАТИ, — проскреготало чудовисько і заплющило очі.

Підморожувало. Хлопець почав змерзати. Він пробігся туди-сюди уздовж вітрини, тупаючи ногами. Спайк тим часом сидів непорушно, а з його ніздрів здіймалися тоненькі цівки диму.

— Ну що? — не витримав Михась.

— СПАЙК — СИЛЬНО ДУМАТИ. МИХАСЬ — СИЛЬНО ДУМАТИ, — буркнув хижак і знову заплющив очі.

Та хлопцеві не думалося — від жаху всі думки геть зникли. Він подивився на скляні двері з табличкою:

З тваринами вхід заборонено

Отже, Спайкові сюди не можна, але йому, Михасеві, ніхто не забороняє зайти.

Він рішуче смикнув за ручку. Над головою мелодійно проспівав дзвіночок і назустріч впливла нафарбована білявка з чарівною посмішкою на вустах. Однак, побачивши хлопця, який ніяк не міг бути клієнтом, краля миттю сховала свою посмішку і сухо спитала:

— Чого тобі треба?

— Мені треба до вашого директора.

— Тобі? — білявка зміряла Михася зневажливим поглядом. — Ти до pana Амура Галанта? Навіщо?

— Я його племінник, — відчайдушно брехав хлопець.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

Білявка знову подивилася на дешеву куртку і брудні джинси відвідувача. На миловидому обличчі з'явився сумнів, проте, певно, красуня вирішила, що бідні родичі можуть трапитися у будь-кого, навіть у такої розкішної персони, як її начальник. Вона клацнула накривкою дорогого перламутрового мобільника й промуркотіла:

— Пане Галанте! Тут до вас хлопчик прийшов. Каже, що ваш родич.

Двері в глибині крамниці відчинилися, і на порозі постав той самий кучерявий красень. Щоправда, тепер він був без свого фіолетового пальта, в лимонно-жовтій сорочці і вузьких шкіряних штанцях. Здоровезна, як блюдце, пряжка паска мінилася розсипом дрібних діамантів.

— Що ви верзете, Мадлен? Який хлопчик? Який родич? — роздратовано спитав господар крамниці. — В мене зроду не було нія... — але, побачивши Михася, урвався на півслові.

— Ти як мене знайшов?!

— Ви мусите їх повернути, — рішуче сказав хлопець. — Де мій брат і мій дракон?

— Ти про що? Нічого не знаю! — зухвало посміхнувся Амур Галант. — І взагалі я зараз викличу міліцію і скажу, що впіймав тебе на крадіжці.

Красень спритним рухом фокусника засунув Михасеві в кишеню дорогий гаманець із сірої зморшкуватої шкіри.

— Не раджу, — промовив жовтий карлик з кобурою при лівому боці, враз вигулькуючи з-під ліктя свого патрона. — Він неповнолітній і справу будуть розслідувати в присутності батьків, а він їм, звісно, все розповість. Почнуться перевірки, і вам, пане Галанте,

знову доведеться витратити величезні гроші на хабарі. Воно вам треба? Казав же вам: якщо брати, то брати всіх — так спокійніше. Немає людини — немає проблеми.

— Ну, гаразд, Треш, ти мене переконав. Гадаю, зайвих 35 кілограмів якісного корму нам не завадять, — красень зміряв поглядом постать Михася і махнув рукою: — Відведи його в драконарій.

Карлик був однакового зросту з Михасем, але вдвічі ширший і, як виявилось, набагато сильніший. Він затис руку хлопця, ніби в залізних лещатах, і потяг його за собою.

— Пустіть, боляче! — смикнувся хлопець.

— Поки що не боляче, а ось далі буде значно болючіше! — пообіцяв Треш. — Треба ж таке — сам прийшов, дурник.

Михась лише тепер зрозумів, яку дурницю він утнув. Батьки не знають, де його шукати, навіть Спайк навряд чи помітив, як він зайшов до крамниці. [...]

І раптом позаду них щось важезне гучно вгатилося в браму. Треш із Михасем озирнулися. Просто у них на очах металеві листи почали прогинатися, викривлятися, а в деяких місцях їх наскрізь прохромлювали гострі пазурі. Михась миттю зрозумів, що хтось дуже потужний видряпується на браму, і він навіть знав, хто це.

— Що це в біса таке? — здивувався охоронець, бо, попри гучне скреготання пазурів по металу, нікого видно не було.

Але Михась відповісти все одно не міг, бо його рот був міцно зав'язаний. На відміну від карлика, хлопець помітив, як невиразна тінь перевалилася через гострі шпичаки, які під великою вагою загнулися донизу. Примара глухо бухнулася донизу і зачайлася в темному місці, було чути тільки важке дихання. Отже, Олельків дракон вчасно скористався своїм умінням перетворюватись на тінь.

Спочатку хлопець був розчарований, адже чекав, що Спайк одразу кине́ться йому на порятунок, та трохи згодом зрозумів, чому той сховався: треба було дочекатися, поки карлик відчинить кодовий замок, бо як же інакше вони зможуть потрапити в драконарій, щоб порятувати Котьку й Хому?

Підозріло оглядаючись на понівечену браму, охоронець поспіхом набрав код. Сталеве полотно з гучним стогоном повільно від'їхало вбік, і тієї ж миті Михась почав чіплятися за двері, заважаючи їм зачинитися.

Поки Треш відривав його пальці від дверей, повз них всередину щось пропхалося. Проте збагнути, що воно таке, було неможливо, адже коридор здавався цілком порожнім.

Охоронець здригнувся, витяг руку вперед і навмання почав мацати повітря перед собою.

— Що ж це коїться? — недовірливо запитав Треш, проте хлопець лише знизав плечима.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

Карлик розстебнув кобуру, видобув звідти чорний пістолет і приставив його хлопцеві до скроні.

— Май на увазі, щеня, якщо щось не так — одразу тисну на гачок»*.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи цікаві тобі фантастичні істоти?
2. Що ти знаєш про драконів?
3. Який епізод тебе найбільше вразив? Чому? Запиши відповідь у робочий зошит (**чотири-шість** речень).
4. Чому домовик Домінус Верба засуджує вчинок Михася?
5. Поясни, що означає вислів «*бачити приховану сутність*». Запиши пояснення в робочий зошит (**чотири-шість** речень).
6. Схарактеризуй поведінку Хоми. Кого вона нагадує? Як ти ставишся до цього ящера?
7. Про що свідчить табличка на магазині Амура Ґаланта «*З тваринами вхід заборонено*»? Чому його можна вважати представником злочинного браконьєрського бізнесу?
8. Якби ти був/була другом/подругою Михася, як порадив би/порадила б діяти в ситуації небезпеки?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи зміст перших розділів.
2. Намалюй портрет Хоми й усно опиши його.
3. У зошиті намалюй сторінку, що нагадує профіль у мережі «Фейсбук». Заповни її від імені головного героя твору.
4. Перейди за посиланням у QR-коді. Прочитай продовження повісті й виконай завдання.

Прочитай
vse.ee/ceqo

ЧАСТИНА 2. СЯГНУТИ МІСЯЦЯ

З великими пригодами дракони разом із Михасем і Котькою прилітають до Криму на Карабі-Яйлу (велике плато високо в горах). Аспіранти рятують Спайка. З Місяця прибувають Майстер Драконів (дідусь Шпак із Закарпаття, який виготовив незвичний музичний інструмент — вуркіту) і його онука Альфа. У мандрівці до Криму роль Навігатора Драконів виконував Михась.

38. Мінлива Альфа і Кодекс Драконів

«Михась обернувся до дівчинки і... здивувався. Йому здавалося, що після шаленої мандрівки з драконами він нічому більше не дивуватиметься, але... По-перше, вона була гарна, а по-друге, він взагалі не міг збагнути, яка вона насправді!

Дивлячись на будь-яку свою однокласницю, Михась завжди бачив: ця — білява, ця — чорнява, ця — русява, а ота — руда.

* Катерина Штанко. Дракони, вперед!

Дівчинка, яка тепер стояла перед ним, змінювалася щомиті. Ось зараз її довгезне волосся було чорне-чорне, а за хвилику вже палало рудим вогнем. Те саме відбувалося й з очима: на хлопця дивилися то сині, то карі, то смарагдово-зелені очі.

Райдужні хвилі прокочувалися і її сукнею — вона теж постійно змінювала колір. Один тільки інструмент, названий майстром Шпаком чар-торбаном, не мінявся.

— Мою онуку звать Альфа Бетельгейзе. Трохи незвично, так? Справа в тому, що вона постійно змінюється, але ти швидко звикнеш, — зауважив старий.

«Може, колись і звикну, але не швидко», — подумав Михась, бо йому аж в голові паморочилось від цих постійних перетворень.

— Краще не дивися, — запропонувала Альфа. — Я не ображуся. Розумієш, я народилася під мінливою зіркою Бетельгейзе⁴, і можу сама обирати, якою мені бути. Але й досі не можу визначитись. Мене всі сварять за цю мінливість — і батьки, і вчителі, але я весь час хочу чогось іншого, нового.

Котьку Альфа з Михасем відшукали в гурті місцевої дітлашні. Малі драконенята бавилися в «летючки». Малюки ще поганенько трималися в повітрі, тож перемагав той, хто примудрявся пурхнути вище за інших.

Помітивши старшого брата, Котька відчайдушно затріпотів крильцями і примудрявся злинути вгору аж на півтора метра і перемиг. Однак це не сподобалось попередньому переможцю, і завзятий маленький флам намірився кусьнути Котьку за хвоста, проте схибив і кусьнув когось іншого. Вкушений з пронизливим вереском накинувся на маленьку яблучну драконку, що сиділа поряд. За мить уся юрба малих драконів перетворилася на клубок лап, хвостів та гребенів.

Поки дві дорослі драконіці намагалися їх вгамувати, Михасеві пощастило висмикнути брата з бійки.

— Ой, який гарнесенький! — захоплено вигукнула Альфа. — Ти точно вирішив знову перетворити його на людину? З нього може вирости дракон неймовірної краси!

⁴ ...під зіркою Бетельгейзе — найбільша з усіх зірок, червоний надгігант (бета) в сузір'ї Оріона. Постійно змінює свої розміри, що пояснюється пульсацією її зовнішніх шарів. Перебуває на відстані 640 світлових років від Сонця.

Розділ 6. Чим приваблюють читачів і читачок детективи?

— Боюся, наша мама не зможе оцінити його драконячу вроду, — зітхнув Навігатор.

— А-а, тоді зрозуміло. Ну, що ж, тоді я почну, а ти підхоплюй.

Чар-торбан задзвенів і забряжчав у руках Альфи, яка при цьому ще й пританцьовувала в такт. Михасева вуркіта заспівала в унісон. Мелодія цього разу була весела, і Котька, доп'явши, що грають для нього, затанцював, вимахуючи блакитним хвостиком і хляпаючи крильми.

Ніхто з них навіть не встиг помітити, коли крила і хвіст десь поділися, і поряд з ними застрибало мале хлоп'я.

Навігатор опустил вуркіту, і малюк, за своєю звичкою, вхопився за ногу старшого брата, соромливо поглядаючи на Альфу.

Михась похапцем скинув куртку і загорнув у неї Котьку, бо той після перетворення стояв зовсім голий. Малий міг застудитися, адже на Карабі-Яйлі повівав крижаний зимовий вітерець.

«І як я не подумав про його одяг?!» — з прикрістю картав себе Михась.

Альфа враз відірвала чималий клаптик свого мінливого вбрання і склала його вдвоє. У її руках застрекотала якась крихітна машинка — і за кілька хвилин комбінезон був готовий.

— Ну як, мале драконеня, тобі тепло? — спитала вона, зав'язуючи поворозки капюшона під підборіддям малого.

Котька відповів широкою усмішкою.

Тепер найменший з братів Вербицьких блискотів і мінився різними кольорами, як і його рятівниця. До того ж це вбрання не пропустило холоду.

— А як же ти? — спитав Михась, з тривогою приглядаючись до вбрання дівчинки, адже на її сукні мала бути велика дірка.

Проте Альфа лише засміялася і покрутилася на місці. Її сукня широко роздулася й стала нагадувати дзвін, проте на ній не було жодних пошкоджень.

— Ходімо, покажу, що тут у нас є цікавого, — запропонувала онука Майстра Драконів, ховаючи в кишеню свою дивовижну машинку.

До них приєдналися Михасеві підопічні, і далі вони мандрували заповідником усі разом.

Майже на кожному кроці Карабі-Яйли траплялися печери.

З дірки-печери, де була куховарня, линули смачні пахощі. Там сидів ситий і цілком задоволений життям Спайк. Скуштувавши місцевих делікатесів, товариство рушило далі.

І ось перед ними постала велика кам'яна брила, що стриміла сторч і була вкрита якимись письменами.

— Це найголовніший менгір яйли. Саме тут відбуваються всілякі урочистості, бо на скрижалі вирізьблено головні закони драконів, — пояснила Альфа.

Михась вже дещо чув від своїх підопічних про ці закони, але побачив їх уперше. Він підійшов ближче і з цікавістю прочитав:

КОДЕКС ДРАКОНІВ⁵

(людською)

1. Не їж людину.
2. Не чини людині ніякого зла.
3. Рятуй людину від усілякого лиха.
4. Слухайся Навігатора.
5. Живи на Місяці, а Землю залиши людям.
6. Драконе — літай!
6. Дрракóтто — фуррр!
5. Тіррі уль Місяць, а Земліон жбурр смаккóтто.
4. Чуйто Навігаторр.
3. Рратóто смакко бу пóввний гапплік.
2. Фу ца́пко сма́кко ффі́кто лю́ті.
1. Фу хрряп сма́кко.

(гарррчальною)

ДРАКОТТО ПОКОРРІ

Драконяча мова видалася Михасеві трохи кумедною, але він стримав посмішку, бо помітив, що його дракони завмерли у піднесеному зворушенні.

— Як це мудро!

— Як велично!

— Як гарно!

— Як урочисто! — загукали дракони.

Розглядаючи письмена, викарбувані на древньому камені, Навігатор замислився про непрості стосунки між людьми і драконами.

Аж тут хтось легенько торкнувся його рукава. Хлопець озирнувся і зустрів ясний синій погляд Лихоманки. Усі його підопічні дракони теж пильно дивилися на нього.

— Михасю, пробач, що тоді в Олешківських пісках ми наговорили тобі багато прикрого про людство, адже саме ви, люди, тепер нас рятуєте. Ми хочемо тобі подякувати.

— УРРАГАН НАВІГАТОРРО! (Слава Навігатору!) — дружно ревнули крилаті ящури і гучно загупали об землю хвостами, бо саме так аплодують дракони.

Михась зашарівся. А тоді вони всі разом ще трохи позахоплювалися Кодексом Драконів і рушили далі.

— Бачите той будинок? — спитала Альфа Бетельгейзе і показала на крихітний білий будиночок з антенами на даху. — То метеостан-

⁵ Кодекс Драконів (дрракотто покоррі) — з цими законами, здається, все зрозуміло, але хочу зауважити лише от що: дракони завжди читають знизу вгору, бо вважають, ніби так вони злітають до нових знань.

ція⁶. Ми з дідусем зупиняємось там, коли доводиться на кілька днів затриматися в заповіднику.

Михась згадав, що вже бачив його згори, коли вони підлітали до Карабі-Яйли.

— А взагалі де ти живеш? — поцікавився хлопець.

Він уже почав трохи звикати до постійних змін, що відбувалися з дівчинкою, але все ж здригнувся з несподіванки, коли її волосся раптом підстрибнуло й закрутилося в дрібні золоті кучері.

— На Місяці. Ми з батьками й дідусем мешкаємо в Драконовій долині. І Астеріон, дідусів дракон, теж там живе, зовсім поряд з нами, — дівчинка помахала рукою, й до них наблизився той велетенський пурпуровий дракон, на якому вони з Майстром Драконів прибули до заповідника. [...]

— Вчитися? — занепокоївся Хома. — Тут, у заповіднику? Так далеко від дому?

— Ні! Тут, на Карабі-Яйлі, є тільки дитсадок, бо малі драконенята ще надто слабкі, щоб подолати шлях до Місяця. Ви всі будете навчатися в Драконовій долині»*.

39. До Місяця

«— Вчитися на Місяці?! — з жахом зойкнув грушевий дракон і вкрився фіолетовими плямами.

— Ти ж не хочеш залишитися невігласом? — здивувалася Альфа, і волосся її вмить почорніло.

— А Михась? Михась теж піде з нами в Драконову долину? — перелякано пробелькотів Хома.

— Михась повернеться додому.

— Тоді і я ні на який Місяць не полечу.

— Розумієш, твій Михась — людина, і він має жити людським життям, на Землі, а ти — дракон, і ти маєш жити життям драконів, на Місяці. Подумай сам, що буде, як ти виростеш остаточно — де ти подінеш усі свої сорок дев'ять метрів?

Грушевий дракон похнюпився. Михась відчув, що йому теж перехопило подих. Отже, їм доведеться розлучитися?..

Можливо, кілька днів тому він одразу виказав би свій розпач, але тепер він був Навігатором, а тому зумів усміхнутися і підбадьорливо поплескав свого вихованця по спині.

— І ми більше ніколи не побачимось? — якимось не своїм кволим голоском пискнув Хома.

— Чому? — озвалася руда Альфа. — Михась не просто людина, він — Навігатор Драконів. Ви всі тепер назавжди пов'язані з ним міцніше, ніж кровні брати і сестри. Якщо в ніч повного

⁶ Метеостанція — приміщення, де розташовані прилади для вимірювання даних, потрібних для передбачення погоди.

* Катерина Штанко. Дракони, вперед!

Місяця Михась заграє на своїй вуркоті, ви, його дракони, одразу це почуєте. Навіть якщо будете на Місяці. Отже, ви зможете навідати свого ватажка, якщо забажаєте. Усі наші дракони доволі швидко вчаться долати відстань Місяць — Земля. А згодом, думаю, і він нас у Драконовій долині навідає. [...]

Альфа Бетельгейзе уже сиділа у високому візерунчастому сідлі на спині пурпурового дракона, і Астеріон Мудрий громовим голо-сом гукнув:

— ДО МЕНЕ, ДІТИ ДРАКОНІВ! [...]

Дівчинка підняла зелений прапорець і дзвінко гукнула:

— Дракони, вперед!

Михась дивувався, як цей досвідчений Астеріон і дивакувате дівча вправно командують зграєю, і мимоволі відчував ревності, адже це були його дракони.

Вони з Котькою сиділи на камені й дивилися, як один за одним злітають в небо дракони. Ось вони вишикувалися ключем, схожим на журавлиний, і полинули у напрямку блілого вранішнього Місяця.

Навіщось Михась витяг з кишені чар-вуркоту і підніс до вуст. Цього разу навздогін зграї залунав урочистий драконячий марш «Вперед, крилаті!».

А за пів години Навігатор драконів уже міцно спав на задньому сидінні службового автомобіля, який віз братів Вербицьких до аеропорту на ранковий рейс Сімферополь — Київ*.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи варто засуджувати дівчинку Альфу за бажання «чогось іншого, нового»? Чому?
2. Яким ти уявляєш дракона неймовірної краси? Опиши його.
3. Як характеризують Альфу її вчинки?
4. Склади текст до екскурсії Карабі-Яйлою (до десяти речень) і запиши його в робочому зошиті.
5. Прокоментуй Кодекс Драконів. У чому його суть?
6. Чи сподобалася тобі драконяча мова? У чому її оригінальність?
7. Чому Михась-Навігатор задумався про «непрості стосунки між людьми і драконами»?
8. Чи можна назвати фінал твору очікуваним? Яким ти його уявляв/уявляла?
9. З яким із драконів ти хотів би/хотіла б подружитися? Чому?
10. Який епізод тебе найбільше вразив? Чому? Запиши відповідь у робочий зошит (чотири-шість речень).
11. Яка роль казкових епізодів у творі?
12. Прокоментуй думку К. Штанко: «Мене часто дразнили і ображали, і я вигадала собі такого захисника — дракона. Мені здавалося, що я завжди ходжу із невидимим драконом, і, якщо трапиться щось погане, він мене захищатиме».

* Катерина Штанко. Дракони, вперед!

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи другу частину повісті.
2. Продовж речення: «Книга Катерини Штанко вчить...» (запиши в робочий зошит до **десяти** речень).
3. Намалюй гроно слів, пов'язаних із темою та ідеєю повісті.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

1. Прочитай повість К. Штанко в повному обсязі (за бажанням). Напиши есей на тему «Пригодницькі та детективні елементи у творі “Драconi, вперед!”».
2. В інтернеті знайди інформацію про конкурс «Книга року ВВС». У 2012 році в ньому з'явилася категорія «Дитяча книга року ВВС». У 2014 році цю нагороду виборола повість К. Штанко «Драconi, вперед!». Уклади перелік інших книг-переможців цього конкурсу, оприлюдни його в класному чаті, порекомендуй почитати однокласникам/однокласницям.

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився шостий розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: чим приваблюють читачів і читачок детективи?
2. Узагальни знання, накресли «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-коді. У робочому зошиті накресли таблицю й заповни її. Постав + напроти правильного твердження.

vse.ee/ceqj

4. Перейди за посиланням у QR-коді й виконай завдання в тестовій формі. **Кожна правильна відповідь — 2 бали.**

vse.ee/ceqw

НАВІЩО ПИСЬМЕННИКИ ПИШУТЬ ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ В. Нестайко «Тореадори з Васюківки»
- ◆ В. Чемерис «Вітька + Галя, або Повесть про перше кохання»
 - ◆ гумористичний твір
 - ◆ гумористичний роман
 - ◆ гумористична повість

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті накресли таблицю **ЗХД**. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про детективи. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчительки / вчителя.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ*

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША

(яку розповідає Павлуша Завгородній)

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурузо та його вірного друга й однокласника Павлуші Завгороднього в школі, дома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Всеволод Нестайко
(1930–2014)

Розділ I

Метро під свинарником.

Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий!
Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру
маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю
носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважу-
ється подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за
хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану, вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно
не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся,
закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

* Нестайко В. Тореадори з Васюківки: трилогія про пригоди двох друзів. Харків: ВД «ШКОЛА», 2022.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зігхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озиремося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Але Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «волгами» з Києва приїжджають, тільки ахають.

«Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали. [...]

А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені — розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А тоді — р-раз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнуче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі

невідомо. Але факт — пів дня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнючий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почувемо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану заברי свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямивсь я.

— Стривай, — кажу, — годі. Бо замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. Бо ж твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Явинаголові був крилатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч щонебудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналюки», аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Рєви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо.

*Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор...
Там жде тебе-ге-ге-ге любов, там жде тебе-ге тебе любов.*

Ми співали і не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, лїниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через пів години він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче...

Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Йо-яй!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в брудній слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Пів години, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютюки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і залякли ми, присівши, — мов курчата перед шулікою.

— Не бійсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимось і кажемо: «Наплювать!», — але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метро» засипать, ніж один екзамен.

— Здається, діду, все. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку. [...]

Розділ II

«Вермахт!.. Двадцять залізних!..»

[...]

— Це ти гарно придумав! Молодчинка! — мовив Ява і взяв у мене з рук дзвоника (я відчував, що йому було трохи прикро, що то не він придумав, — він звик усе сам придумувати).

— Знаєш що? — стрепенувся він раптом. — Ми його Собакевичу на шию привісимо. Га?

— Здорово! — сказав я. Хоч і не второпаю, для чого це треба. Але я був би останньою свинею, аби не сказав, що це здорово (він же мене хвалив!).

— У тебе нема якоїсь шворки або що? — спитав Ява.

Я кинувсь по кишенях:

— Нема.

— От чорт! І в мене нема. Слухай, а давай пасок.

— Отаке... А штани?

— Тож не назовсім. Рукою подержиш. Якби в мене були на паску, а не на шлейці, я б хіба...

Позаяк я був сьогодні «молодчинка», відмовлятися просто не мав права. Зітхнувши, я зняв паска, і Ява ловко почав прилаштувати дзвоника Собакевичу до шиї.

— Здорово! От здорово ми придумали! — повторював він. [...]

У цей час почувся знайомий заливистий голос шкільного дзвоника. Ми так і зазмерли з роззявленими ротами. Захопившись таємничою розмовою, ми зовсім не помітили, що Собакевич кудись зник. І от... Навкарачках, по-собачому ми швидко подряпалися крізь гущину і вистромили з кущів голови.

Попід вікнами школи, ганяючись за куркою, гасав по подвір'ю Собакевич. Метляючись на шиї в нього, деренчав-заливався дзво-

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

ник. Думаючи, що вже перерва, горохом висипали з класів учні. З вікон, здивовано позираючи на годинника, виглядали вчителі. На ганку з'явилася Галина Сидорівна.

— Хуліганство! Неподобство! Порухення навчального процесу! — загукала вона.

З-за рогу вибігла баба Маруся. Вгледівши Собакевича, вдарила руками об поли, кинулася за ним — одбирати дзвоник. Собакевич — навтіки. І куди ж ви думаєте — до нас, у кущі.

Ми з Явою вмить розвернулись і так само навкарачках чкурнули назад, у гущавину, до сараю. Причому, якщо Ява рачкував нормально, на чотирьох, то я — на трьох, як собача з перебитою лапою, — мені ж доводилось однією рукою піддержувати штани.

Ми притиснулися до стіни сараю — далі тікати було нікуди. Дзвоник все ближче, і от уже Собакевич з розгону ткнувся носом Яві в щоку. Що ж, він був не винен — в кого ж йому шукати захисту, як не в нас — своїх друзів і рятівників.

За якусь мить кущі над нами розчахнулися, і ми побачили розчервонілу бабу Марусю.

— Ага! — переможно вигукнула вона. — От хто це все влаштував!

З-за баби Марусиної голови з'явилась голова Галини Сидорівни. Крижаним голосом Галина Сидорівна говорить, мов сікачем рубає:

— Так!.. Ясно!.. На екскурсію до Києва завтра вони не їдуть!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яка особливість побудови твору «Тореадори з Васюківки»? Чим вона відрізняється від, скажімо, оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»?
2. Хто такі Ява Рень і Павлуша Завгородній? Які «штуки-викаблуки» вони організовують?
3. Як ти розумієш вислів: у Яви «сталь, а не характер»? У чому і як насправді його характер виявляється? Відповідь підтвердь цитатами.
4. Чому хлопці мріяли про славу, геройські вчинки? У яких ситуаціях посправжньому виявилось їхнє благородство, бажання допомогти іншим? Як це їх характеризує?
5. Послухай арію Хозе з опери Ж. Бізе «Кармен». Чи сподобалася вона тобі? Чому про неї згадано в розділі?
6. Поясни думку: «кожному з нас при згадці про екзамен тенькає в животі. Краще двадцять "метро" засипать, ніж один екзамен». Чи можна хлопців уважати хорошими учнями?
7. Як герої ставилися до тварин? Наведи цитати.
8. Які події з прочитаного викликали в тебе сміх? Чому?
9. Оповідь у повісті йде від імені Павлуші. Чи відчуваєш ти, як до хлопців ставиться автор? Чому ти так думаєш? Відповідаючи, спирайся на текст твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади план до розділу I і запиши його в зошиті.
2. Намалюй ілюстрацію до епізоду, коли друзі прокладають метро.
3. Запропонуй Яві та Павлуші «проект», який прославить їх у селі. Запиши його в зошиті.
4. Прочитай розділи XII, XV, XVI.

Розділ XII

«Не зви мене більше — Ява, зви мене — Кукурузо!»

[...] Я пішов до Яви одвести душу. Зустрів його у садку — він до мене якраз намірявся.

— Здоров, Павлушо! — серйозно-серйозно сказав він. — Я до тебе.

— Здоров, а я до тебе!

— Попрощатися йшов, — одвів убік очі Ява.

— Що, посилають кудись? — здивувався я.

— Та-а! — махнув рукою Ява. — Зовсім з дому тікаю.

— Куди?!

— На який-небудь безлюдний острів.

— Тю на тебе, дурний! Мелеш таке, що й купи не держиться.

Де ти візьмеш той острів? Тепер таких островів і не буває.

— Буває. То ти не знаєш.

— Як же ти втечеш?

— У плавні подамся. Скільки там островів...

— Але як же ти там житимеш? Пропадеш же, як руда миша. [...]

— Не пропаду, — впевнено сказав Ява і витяг з-під сорочки книжку. — От жив же чоловік на безлюдному острові — і нічого. Не пропав.

— Що за книжка? — питаю.

— «Пригоди Робінзона Крузо». Читав?

— Не пам'ятаю... Може, й читав. Що це за Кукурузо?

— Крузо, а не Кукурузо, чудило. Дуже інтересна книжка.

— Книжка книжкою, а плавні плавнями. Ти краще подумай.

— Я вже думав. І вирішив остаточно. Ти мене знаєш. Я лише хочу, щоб ти мені трошки допоміг.

Я був обеззброєний. Раз людина звертається до тебе за допомогою, одмовляти їй — свинство.

— І надовго ти збираєшся на той острів?

— Робінзон пробув на безлюдному острові двадцять вісім років, два місяці і дев'ятнадцять днів, — зітхнувши, сказав Ява.

— Ого-го! — аж рота роззявив я. — Це ж скільки тобі буде? Сорок з гаком. Це ми вже всі школу покінчаємо й інститути. Карафолька академіком стане, Гребенючка — агрономом. Я — льотчиком, якщо вийде. А ти...

— Що ж поробиш, — знову зітхнув Ява.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

— Слухай, а хто ж буде за Книшем і Бурмилом стежити? Хто буде їх викривати, виводити на чисту воду? Може ж, вони справді небезпечні шпигуни й злочинці? [...]

Ява враз почервонів, наче я його спіймав на гарячому. Я вже торжествував, думав, що він зараз відмовиться од своєї затії. Але він сказав:

— Ні, нічого я не забув. Та доведеться тобі самому стежити за ними й викривати їх. Ти хлопець сміливий, сам впорашся. І станеш знаменитим. І про тебе в газетах напишуть, і по радіо, й по телевізору... [...]

— А хай би сказився той Кукурузо, що напутив тебе на острів тікати. Так це ми в дитинстві більше й не побачимось? — з відчаєм сказав я. [...]

— Чому це не побачимось? Ти єдиний знатимеш про острів. І приїжджатимеш інколи... Робінзон теж не зовсім один був. Потім він урятував дикуна П'ятницю і удвох з ним жив. Так що...

— Виходить, я буду в тебе за дикуна, — уже веселіше сказав я. — Він, значить, герой... А я, значиться, дикуна. От Кукурузо!

— Та Крузо, а не Кукурузо! Робінзон Крузо.

— То він був Крузо, а ти — Кукурузо. Якраз підходяще для тебе ім'я. Після вчорашнього...

— А що! Може, це ти й непогано придумав. Кукурузо! Звучить! Га? Знаєш що? Так ти не зви мене більше Ява, зви мене Робінзон Кукурузо. Хай так і буде. Домовились?

Так Ява перестав бути Явою, а став Робінзоном Кукурузо. Видно, на роду вже йому було написано носити вигадані імена.

Так що запам'ятайте добренько, далі я зватиму його Кукурузо.

Розділ XV

Перший день на острові імені Перекзаменовки.

*Розділ, розказаний Робінзоном Кукурузо своєму
другу і однокласнику Павлуші*

[...] Стою я і, що робити, не знаю. І поспішати мені не треба, і робити нічого. Хоч стій, хоч через голову перекидайся — все одно. Ніхто не бачить, нікому до цього нема діла.

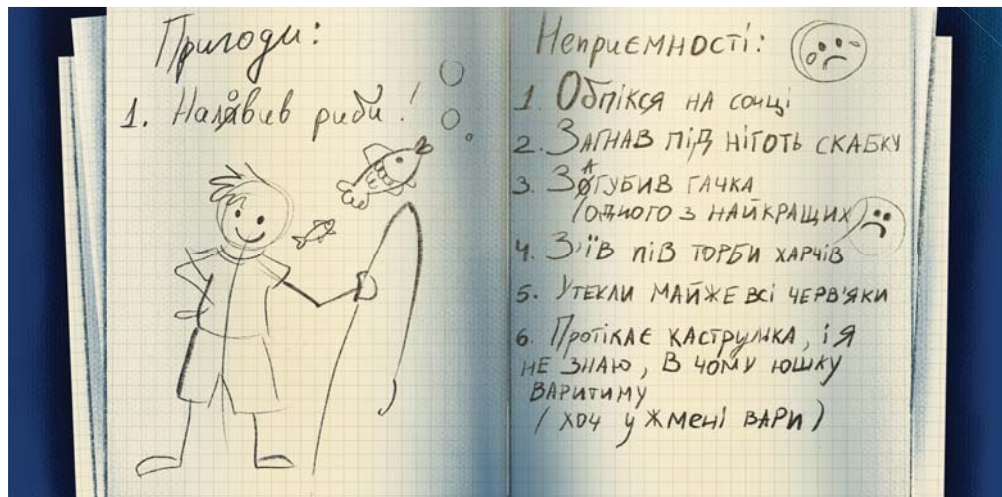
Погано мені було. І головне, ота клята думка, що сам я звідси не виберуся. Хоч кричи, хоч бийся головою об дерево — нічого не допоможе. [...]

...Робінзон Крузо на острові щоденника писав, записував усі події, які з ним траплялись. Що ж, я гірший за нього? Я теж, як і він, на острові. А на острові без щоденника не можна.

Ну, підряд писати, ти ж знаєш, я не можу. Я тобі не письменник. Вирішив я коротенько записувати тільки факти — погані й хороші. Провів у зошиті посередині лінію, розділив таким чином аркуш на дві половини — ліву й праву. У лівій зверху написав «Пригоди» (це хороше, це для мене, ти знаєш, взагалі у житті головне, заради

цього я й на острів висадився, без пригод моє життя — не життя, особливо на острові). У правій половині написав зверху «Неприємності» (що ж поробиш, як трапляються).

Довго я думав, довго гриз олівця і нарешті, написав. От що в мене вийшло.

Як бачиш, пригод одна і та манюня, як той пічкурик.

А неприємностей аж шість, і всі здоровенні, як акули. [...]

Аж раптом тінь упала на плесо: довга-довга, бо якраз проти місяця. З-за очеретів вплив човен — без згуку, без жодного плеску, як мара. І це було найстрашніше (мов уві сні!). У човні на повний зріст стояв хтось високий і довгим веслом нечутно правив. Я закліпав очима — чи не привиділось. Ні! Човен линув прямо до острова. Збільшувався, збільшувався, як на екрані кіно; попід самим берегом звернув і зник за прибережними кущами.

Серце моє забухало в грудях, аж земля здригнулася. Хто то?! Хто то вночі у плавнях? Водяник? Відьмище? Нечиста сила?.. Та що це я? То ж тільки старі баби неосвічені в них вірять. [...]

Я завмер, прислухаючись. Навіть серце, здалося, зупинилось, щоб я краще чув. З-за кущів долинув плюскіт, щось шубовснуло в воду, наче когось з човна скинули. Може, то Гунька привіз когось і втопив? Тепер моя черга. Я не міг більше сидіти на місці. Я схопився, ступив задерев'янілими ногами кілька кроків у темряву до куреня. І раптом — на когось наштовхнувся... Хтось величезний вхопив мене цупкими руками за плечі. Крик жаху застряв у мене в горлі — не вирвався. Я сіпнувся, брикнув ногами, впав. Хтось навалився на мене, дряпонув по обличчю і...

Тут розповідь Робінзона Кукурузо обривається, бо Павлуша в цьому місці ойкнув і почалася розмова, якої читач не зрозуміє, доки не почує про те, що сталося тої ночі з Павлушею Завгороднім.

Розділ XVI

*Павлуша Завгородній знову розказує про те,
що він робив у той день і в ту ніч*

[...] Я лежу і мені не спиться. Я думаю. За вікном темно — хоч в око стрель. На небі ні зірочки — хмарно.

Що робить там, на безлюдному острові, мій друг Кукурузо? Чи спить? Навколо нікого. Догоріло вогнище, і з усіх боків насуваються чорні химерні тіні. А він сам-один, ні з ким слово мовити, лише слухає, як стукає його серце. [...]

Ні, не можу я спокійно спати, коли друг у біді. Не можу. [...]

Я беру ковдру і виходжу з хати. І одразу занурююся у густу й навіть, здається, липучу темряву. Йду майже навпомацки, як сліпий. Щоб ненароком не рипнути хвірткою, прокрадаюся в сад і вже там перелажу через паркан. Іду селом, наче лісом, — темінь і тиша. Аж ось і річка. Тут трохи світліше. Тьмяно виблискує вода. Я сідаю в човен, обережно, щоб не замочить, кладу на ніс ковдру (чого я її взяв — сам не знаю) і вирушаю. [...]

І тим неймовірнішим і фантастичнішим здалося мені те, що я раптом побачив. А побачив я величезну сіру постать на човні попід самим берегом — наче казковий велетень Гулівер вдерся в країну ліліпутів. Я здригнувся від несподіванки. Хто то? Кукурузо? Але ж у нього немає човна. Рибалка якийсь? Але ж рибалки ніколи так далеко не запливають у плавні, та ще вночі. Риба і біля самого села прекрасно ловиться...

Книш? Бурмило? Серце в мене покотилося-покотилося кудись донизу... Тим часом незнайомий човен зник за прибережними очеретами. Мені так хотілося повернутися і чим швидше гайнути назад. Але я стримався. Адже там, на острові, Кукурузо, мій друг, зовсім самотній. Я пливу до нього на допомогу. І, може, саме в цю мить моя допомога найпотрібніша. Адже в мене човен. І якщо незнайомиць, якого я тільки що бачив, дійсно Книш чи Бурмило і хоче заподіяти лихо моему другові, я врятую його — ми втечемо на човні. Швидше, швидше! Я наліг на весло й спрямував човна до берега — звичайно, з іншого боку, ніж незнайомиць. Пристав, виліз і обережно почав прокрадатися вглиб острова. Кукурузо, певно, в курені — може, й спить, бо не чути ні звуку. Кликати його небезпечно — одразу повернеш увагу того типа.

Ох, як темно, які хащі! Нічого не видно. Враз десь там, за очеретами, де був незнайомиць, щось шубовснуло в воду. Серце спинилося в мене. Що це?.. Що?.. Ой! А що, як це... він уже втопив мого друга! Холодний піт вкрив моє чоло. Минула хвилина, друга. Я стояв у цілковитій темряві, витягши вперед руки (так, як ішов) і не міг ворухнутися. І раптом на руки мої хтось напшовхнувся. Величезний, як ведмідь. Руки мої самі собою мимоволі конвульсивно стиснулися, вчепилися в його груди, одпихаючи. Наступної миті я відчув страшний удар по ногах і полетів на землю. Але чомусь не

назад, а вперед, на нього. Мабуть, він підбив мене і кинув на себе. Я зойкнув і шалено замолотив руками й ногами, вириваючись. Дряпнув по чомусь м'якому, здається, по обличчю, щосили рвонувся, скочив на ноги й кинувся навтьоки. Я мчав через хащі, ламаючи гілки, спотикаючись і нашттовхуючись на дерева. Але я не відчував болю ні від подряпин, ні від ударів. З розгону вскочив у човен і, схопивши весло, щодуху почав одгрібати від берега. Я ніколи не гріб так шалено — човен летів, як ракета. Весь час я панічно оглядався — чи не женеться за мною він. Ні! Погоні не було. Опам'ятався я лише тоді, коли пристав до берега біля села. Я весь час тремтів від напруження, від втоми, від переляку. Та, незважаючи на втому, по селу я теж не йшов, а майже весь час біг — у цілковитій безпеці я міг відчути себе тільки у своєму дворі. [...]

Що ж це сталося? Хто це був? Невже Кукурузо загинув? Що робити? Може, збудити батька, все розказати, зібрати людей і — туди... А якщо Кукурузо не загинув? Адже я не певен у цьому. Тоді його таємниця розкриється і вийде, що я зрадник. О ні! Зраджувати друга — це жахливо. Я ніколи не піду на зраду. Все що завгодно, але не це. Що ж робити? Що робити? Довго я мучився над цим питанням, але так нічого й не міг придумати. Нарешті втома і сон знемогли мене, і я заснув.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яке важливе рішення ухвалив Ява?
2. Знайди **дві** відмінності між Робінзоном Крузо і Робінзоном Кукурузо. Чи доречно про героя Д. Дефо згадують хлопці? Як Іван став спочатку Явою, а потім Кукурузо?
3. Чи згоден/згодна ти зі словами Яви: «...без пригод моє життя — не життя...»?
4. Пригадай один зі своїх шкільних днів. Як Ява, у зошиті запиши в одну колонку свої пригоди (приємні моменти), у другу — неприємності. Проаналізуй записане. Що переважає? Чи треба щось виправити?
5. Чому Явині неприємності «здоровенні, як акули»?
6. Зверни увагу, як про ту саму подію розповідали Ява і Павлуша. Що ж насправді з ними відбулося? Перекажи подію так, наче ти сторонній спостерігач/стороння спостерігачка.
7. Чи здогадуєшся ти, на кого наткнулися в темряві Ява й Павлуша? Що робив той персонаж на острові вночі? Вислови свої припущення.
8. Знайди в тексті **два** підтвердження того, що Ява й Павлуша — вірні друзі.
9. Поясни, як ти ставишся до головних персонажів повісті. Свою відповідь обґрунтуй.
10. Наведи докази того, що у творі є несподівані повороти подій, переслідування, ситуації припущення й розгадування.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Пофантазуй і запиши продовження пригод Яви та Павлуші після повернення з острова (**вісім-десять** речень).
2. Напиши сенкан про перебування Яви на острові.
3. Запиши рекламне гасло фільму «Тореадори з Васюківки». Намалюй символ твору та прокоментуй його.
4. Прочитай частини другу і третю.

ЧАСТИНА ДРУГА

(розказана знову-таки Павлушею Завгороднім)
Незнайомец з тринадцятої квартири,
або Злодії шукають потерпілого

Розділ IV

*Пляж. Каруселя. Утопленик.
Незнайомец з тринадцятої квартири*

[...] Бути на київському пляжі і не викупатись міг тільки якийсь хворий, ненормальний. Тим паче в таку спекоту. Ми почали пробиватися до води.

[...] Ми підійшли до самої води і почали роздивлятися, де б його покласти речі, коли роздягнемось. Між іншим, дивлячись на Дніпро, що кишив людьми, я подумав: «От якби хтось тонув, а ми його врятували. Краще б, звичайно, якби якимось дитинча тонуло — легше рятувати...»

То була наша постійна, поки що нездійсненна мрія — когось врятувати і взагалі стати героями. Особливо добре було б отак привселюдно, щоб усі бачили... Чого б оце тому жевжикуватому галалайку не булькнути, наприклад... Ми б його вмиць — раз! — і будь здоров. І у «Вечірньому Києві» на другий день заголовок: «Юні герої з Васюківки».

— З «Вечірнього Києва» якраз цікавилися вчора, — почув я раптом веселий голос. І здригнувся — ніби хтось підслухав мої думки. Поряд з нами розмовляли двоє дядечків. Один, невисокий, кругловидий, стояв по коліна у воді. Другий, широкоплечий, з гачкуватим носом, стояв на піску біля самісінької води. Він був уже одягнений (мабуть, ішов додому), тільки босий, черевики тримав у руці.

— Все розпитували про роль царя, — вів далі кругловидий — Ні, кажу, нема про що говорити. Як буде готово, тоді й приходьте.

— Правильно, — підтримав «гачкуватий». — Ніколи не можна розказувати зарані. Я терпіти не можу, коли ото діляться творчими планами, обіцяють, беруть зобов'язання, а потім... пшик! — і нічого нема. Отож ні пуху ні пера! Я побіжу, бо вже й так запізнююсь на радіо!.. Бувай! Привіт Галинці. Я заскочу днями... Будинок я пам'ятаю... А квартира, якщо не помиляюсь, тринадцята? Так?

— Так, так! Тринадцята! Заходь обов'язково! Бувай! — весело усміхаючись, гукнув кругловидий.

Кругловидий артист рвучко ступив кілька кроків, збираючись пірнути, і раптом спинився, звівши руки догори:

— Ух ти! Годинника забув зняти!

Обернувся, побачив нас:

— Хлопчики, будьте друзями, покладіть отам на сірі штани, щоб мені не вертатися. — І простягнув годинника. Я стояв ближче до нього, я й узяв. А артист одразу — шубовсть у воду і поплив кролем, спінуючи ногами воду, як моторний човен. Здорово плаває!.. Кілька секунд ми дивилися, як він пливе. І раптом десь ліворуч почувся зойк.

— Ой! Утонув! Утонув!.. Утопленика витягли!

— Де?

— Де? — аж підскочили ми. І кинулися туди, куди вже бігли люди.

А що? Коли б при вас кричали «утонув! утонув!», ви б хіба стояли на місці? Ви б, забувши все на світі, теж кинулися туди. Тим паче, коли ви тільки-но думали про те, щоб кого-небудь урятувати! Може ж, ви там ще знадобитесь. [...]

— Ой! Треба ж годинник покласти! — зойкнув я, тільки тепер згадавши, що все ще тримаю його в руці. Кинулися ми з Явою назад. Туди-сюди поткнулися. А де ж сірі штани? Нема сірих штанів. [...] Бігаємо ми туди-сюди, не можемо знайти ні місця того, ні дядька-артиста, ні сірих його штанів. Та й як же його знайдеш, коли всюди і пісок однаковий, і люди однаково голі, ніяких тобі особливих прикмет! [...]

Такий розпач мене охопив — хоч плач. Хороший симпатичний чоловік дав мені годинника. «Будь, — сказав, — другом, поклади, — сказав, — на мої штани, щоб мені не вилазити». А я... друг називається! Забрав годинника і — ф'юїть! — шукай вітра в полі...

— Яво, виходить же, що я вкрав годинника, — сказав я скривившись.

Чесний Ява знизав плечима. [...]

— Знаєш що, — сказав Ява. — Так ми артиста не знайдемо. [...]

— Ми як сюди прийшли? Через міст. А назад люди як ідуть? Теж через міст. Іншої дороги нема. Отак сядемо біля мосту і будемо чекати. Або ми його побачимо, або він нас. А з пляжу він ще не пішов. Точно! Куди він без годинника піде? [...]

Пішли ми на міст. Посідали біля поруччя: Ява — з правого боку, я — з лівого. Сидимо. Темніти почало. Людей все меншає й меншає. А артиста нема.

Кавчить у мене в животі від голоду. Ми ж, крім морозива, не їли нічого. Підійшов до мене Ява:

— Слухай! Ми з тобою два йолопи! Чого ми тут стоїмо? Він артист? То підемо завтра по театрах і знайдемо його. Тим паче, ми знаємо, що він царя грає.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

Тю! І як я сам до цього не додумався! Наче сонце в моїй душі зішло! От Ява! От же молодець! Варить у нього казан все-таки! Метикований хлопець! Авжеж підемо завтра по театрах (в Києві якихось п'ять-шість театрів) і знайдемо нашого артиста, і віддамо йому годинник, і розкажемо все, як було (про утопленика і про все інше).

Як добре живеться на світі, коли знайдено вихід із безвихідного становища! [...]

Розділ XIV

«Увага!.. Почали!.. Мотор!..»

*Годинник знаходить свого хазяїна.
Народження Яви Станіславського
і Павлуші Немировича-Данченка*

[...]

— Отже, так, старики! Кіно, яке ми знімаємо... Вас запрошено взяти участь в одному з епізодів. [...]

— Увага!.. Почали!.. Мотор!. — крикнув режисер.

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший... — крикнув юнак, дощечку під пахву і пригинцем швидше на берег.

А жандарм з Артемом уже зчепилися. Вовтузяться на кладці. Тоді Артем враз вирвав руки, розмахнувся... — бемц! — жандарма в груди. Жандарм — беркиць! Шубовсть! Ого-го! Бризки здійнялися аж до неба — не те, що від мого весла! Мить — і вже з води стирчать тільки жандармові чоботи. А Артема й сліду не стало. Закипіла вода — тиць? — вигулькнула голова жандармова. Кашкета нема, волосся очі заліпило, з носа тече, звідусюди тече, вуса, як у моржа, з рота вода фонтаном, на півтора метра. Ух ти! Гарно грає.

— Та радійте ж, радійте! — почулося враз одчайдушне режисерове. [...]

— Зіпсували мені перший дубль. І жандармові треба перевдягатися. Бачите, що накоїли.

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль п'ятий...

— Стоп!

У жандарма одклеївся один вус...

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль шостий...

Бемц! Беркиць! Шубовсть!

— Га-га! Го-го! Ох-ох-о!.. Хі-хі!. — стараємося ми.

— Стоп! Молодці! Нарешті! Здається, тепер все! Гаразд! — задоволено каже режисер. Ми розпливаємося у радісній усмішці. І раптом він застигає, вирячивши очі.

— Що це?! На руці!

Я не розумію, що це до мене, і якийсь час іще радісно посміхаюся. Будка штовхає мене в бік. Я дивлюсь на свою руку і все розумію...

— Го-годинник... — белькочу я.

— Що-о? Вбивця! Де ти бачив, щоб діти бідняків носили годинники! Ну! Зарубав мені всі дублі. Ну! — якимось плаксивим голосом вигукував режисер, потім підніс до губ рупор і вже звичайним своїм голосом закричав.

— Всі лишаяються на місцях! Перезйомка! Перезйомка! — а тоді знову плаксиво до мене: — Знімай негайно ж годинник і оддай на берег! Негайно!

У мене враз задерев'яніло всередині, я опустил голову і сказав:

— Не оддам!

— Га?! Що?! — не повірив своїм вухам режисер.

— Не оддам... Це не мій годинник... Він уже раз пропадав. А я його сьогодні хазяїнові оддати мушу.

— То що ж ти мені всю зйомку зіпсувати хочеш?!

— Якщо так — я краще не зніматимусь. Я на берег піду.

Мокрий жандарм, що стояв по пояс у воді неподалік і слухав цю розмову, сказав:

— Ну, давай уже мені той нещасний годинник.

— Еге... Які бистрі! — кажу я і ховаю руку з годинником за спину, наче жандарм хоче його силоміць відняти.

— Не довіряєш? — усміхається жандарм.

Я мовчу. І раптом жандарм тихо так, тихо каже:

— А я тобі на пляжі довірив... Не побоявся...

Наче мене батогом по спині вперіцили — тіпнувся я і рота роззявив.

Що-о?

— Не впізнаєш? — усміхається жандарм. Я вдивляюся, вдивляюся, вдивляюся... Ні, не може бути. Не схожий же зовсім. Обернувся я до Яви — він тільки плечима знизує: теж не впізнає.

Озирнувся жандарм навкруги, когось очима шукаючи, зупинився поглядом на Людмилі Василівні у білім халаті, кулаком на неї посварився (його улюблений жест) і крикнув:

— У-у... Розмалювала мене так, що хлопці власного годинника повернути не хочуть.

Бачу — всі кругом сміються: і Людмила Василівна, і режисер, і оператор, і всі-всі, хто біля озера. І Валька, бачу, вже сміється, і Будка, і Ява рота розтягує. Значить, це він-таки, він — наш незнайомиць з тринадцятої квартири. Ну я й собі почав усміхатися, а тоді й кажу:

— А чого ж ви такий... Кажали: «Цар, цар», — а насправді жандарм звичайнісінький. А ми, дурні, по всьому Києву царя шукали.

Ще дужче засміялися всі.

— Все правильно, — сказав жандарм-незнайомиць. — Щодо царя — ніякої з вашого боку помилки немає. Царя я таки граю. У цьому ж самому фільмі. І царя, і жандарма — дві ролі. Це ось Євген Михайлович так задумав. А взагалі вибачте, дорогі, що я стільки

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

клопоту вам завдав своїм годинником. Повірте, зовсім не хотів... Дуже я тоді поспішав... На репетицію... Мені Максим Валер'янович розказав про ваші переживання... Чого ж ви не здогадались зайти у пляжну міліцію?.. Я ж туди спеціально забіг — попередив і адресу свою залишив...

Ну я й собі почав усміхатися...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Де й коли відбуваються події у творі? Виразно прочитай підтвердження своїх висновків у повісті.
2. Із ким Ява й Павлуша розмовляли на пляжі? Що їм стало відомо про цю людину?
3. Перед яким моральним вибором опинилися друзі, коли не знайшли на пляжі незнайомця?
4. За яких обставин хлопці повернули годинника власникові?
5. Які риси характеру друзів проявляються під час пошуку «царя»?
6. Як, по-вашому, до друзів ставиться автор? Відповідаючи, спирайся на текст твору.
7. Що ти дізнався / дізналася про характери Яви й Павлуші? За якими вчинками ти можеш судити про них?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Прочитай уривок із розділу XIV від слів «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший...» до кінця абзацу. «Переклади» враження Павлуші від знімання фільму на розповідь (вісім-десять речень) і запиши її в зошит.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(яку розказав уже Ява Рень)

Таємниця трьох невідомих, або Повість про те, як посварилися Іван Васильович з Павлом Денисовичем і що з того вийшло

Розділ I

Як це все почалося...

Чи знаєте ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав штукакенцію для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде селом, всі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізнобіч, даючи йому дорогу.

Прегарна людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколишніх селах і в районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича!

Боже мій, яка рогатка! Миколай Чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з матириного шльопанця. Рогачик з преміцної горішини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ох ти, Господи, чому в мене нема такої рогатки!

Гарна людина й Іван Васильович, — той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені. Собаки також гавкають, а кури й гуси розлітаються врізнобіч, коли Іван Васильович іде селом.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і може з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морозиво і якось вмаламурич за один раз вісім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

У Івана Васильовича зовсім навпаки, весь ніс і щоки у рудому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, — думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревенять усякі баналюки і подеколи, бува, наплетуть такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. «Прекрасні люди, — каже вона, — незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою».

А як дружили Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, Господи, як дружили! Так можуть дружити тільки великі люди, класики. Один без одного — ні кроку. Один без одного — ні за холодну воду.

І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися — побили горшки. Та як! На дрібнюсінькі черепочки, що й не збереш, і не склейш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде, що Павло Денисович і Іван Васильович проходять вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові. Але це так. Повірте мені на слово.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович — це мій друг, мій вірний і незмінний друга Павлуша, з яким — гай-гай! — скільки різного всякого пережив я за своїх тринадцять років. (Прекрасний письменник Гоголь, і повість його «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» — блискуча повість, але далі писати «під Гоголя» я не можу, не вистачає пороху. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня.)

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку.

Якось на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

— А давай запишемося в гурток малювання.

— Нащо? — питаю я здивовано.

— Як — «нащо»? Малювати будемо. Цікаво ж.

— Може, — кажу, — й цікаво. Хто вміє. А нам чого?

— Ти ж збирався колись стати художником.

— Ну й що!

Справді, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював Курочку Рябу. Але то було випадково. Та Курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів я вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з'ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питають: «Скажи, якого це кольору?» І коли я неправильно кажу, сплескують у долоні: «Ти диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?»

Спершу це мене дратувало, та потім звик. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

— А ти що — відчув у собі талант?

— До чого тут талант?.. Але чого не спробувати... — Павлуша одвернувся й почервонів. — Кажуть, що в мене щось... виходить...

— Ах, кажуть!.. Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж, це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов — ніяк не збагну. Як її нема — хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися — враз міняється просто на очах. Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті — здушеним горловим басом. Мабуть, йому здається, що він дуже дорослий, мужній і принадний... Гидко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже Бога за бороду вхопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенюччиного козака на коні, глузливо питали: «А хто то на собаці їде? Га?» (Це, до речі, я питав, але так воно й було — викапаний собака, а не кінь.)

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: «А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух». Іч, розумниця яка! Нахапалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух, і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І постійно малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки цим портретам усе село знало про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: «Ти гадаєш, що в тебе є талант...» — як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

— Не слухай його, Павлушо! — закричала вона. — Він просто заздрить тобі. От у нього справді жодних здібностей нема. Йому лише різні хуліганські вибрики в голові. Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він хуліган і на тебе погано впливає...

Тут я її перебив і сказав:

— От я тобі зараз дам по портрету, як будеш!..

А вона:

— Від тебе тільки цього й можна чекати, хуліган!

— Мовчи! — сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляща, і тут Павлуша схопив мене за руку:

— Не чіпай!

— Що значить — не чіпай? Вона буде мені таке говорити, а я...

— Говори й ти їй. Вона ж тебе не б'є.

— Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлик ізробив! Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

— Вона не мавпа, а людина! — басом сказав Павлуша.

— Ах, так! — скипів я. — То цілуйся з нею. Тьху! — Я вирвав свою руку, повернувся і пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

— От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати!

Що він на це відповів, я вже не чув.

Розділ XXVI

*Знову троє невідомих. Ти мені друг?
«Нічого не розбереш...» — каже Павлуша*

Поки мені було дуже зле, я не відчував, як минає час. Часу ніби не існувало.

А як мені трохи покращало, отоді я відчув, що то за нудота хворіти. Я ніколи не думав, що години такі довгі, а день такий нескінченний. Раніше мені його завжди не вистачало. Не встигнеш, бува, що-небудь затіяти, започаткувати, як уже й вечір. А тепер до того вечора була ціла вічність. Вона без кінця й краю тяглася, витягуючи з мене жили. До того вечора не можна було просто дочекатися. А заради вечора я тільки й жив на світі. Увечері приходив Павлуша. Правда, він забігав і вранці, і в обід, але то на кілька хвилин. А увечері він приходив години на дві, а то й на три і сидів доти, поки я не помічав, що він уже клює носом від втоми, і тоді я гнав його спати. [...]

І раптом почув, як щось стукнуло об підлогу.

Я підвів голову. На підлозі біля ліжка лежав камінець. До нього був прив'язаний червоною стрічкою якийсь папірчик. Я здивовано глянув, нахилився, підняв. Розв'язав стрічку, розгорнув папірчик. І аж дух мені перехопило — я одразу впізнав той самий почерк: чіткий, з нахилом у лівий бік, і кожна буквочка окремо... Від хвилювання ті буквочки застрибали в мене перед очима, і минуло кілька секунд, поки я зміг прочитати написане.

«Дорогий друже!

Нам усе відомо, що сталося з тобою за останній час. Ми задоволені твоєю поведінкою. Ти поводився, як справжній воїн. Нам дуже приємно, що ми не помилилися в тобі. Тепер ми ще більше впевнені, що ту секретну справу, яку ми маємо доручити тобі, ти виконаєш з честю.

Стихійне лихо і метеорологічні умови унеможливають проведення призначеної операції зараз. Операція відкладається. Сподіваємося, що до того часу ти видужаєш і нам не доведеться шукати іншої кандидатури. Призначена операція секретна, державного військового значення. Розголошення таємниці карається за статтею 253 Кримінального кодексу.

Цього листа треба негайно спалити.

Нагадуємо: умовний сигнал — білий прапорець на щоглі біля школи. В день, коли з'явиться прапорець, треба прийти до доту у Вовчому лісі рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль. У щілині над амбразурою будуть інструкції.

Бажаємо найскорішого видужання.

Г. П. Г.».

Коли я дочитав, у мене пульс був, мабуть, ударів двісті на хвилину. Аж у скронях гупало.

Вони! Знову вони! Троє невідомих!

Якраз сьогодні я згадував про них. Не те, що я забув. Ні. Просто події тої страшної ночі, а потім моя хвороба якось одсунули думки про це, заглушили інтерес, і все воно згадувалося так, ніби то було не зі мною, а десь читане чи бачене в кіно.

І дедалі частіше я думав, що, мабуть, усе щось несерйозне, чийсь жарт, тільки незрозуміло чий і для чого.

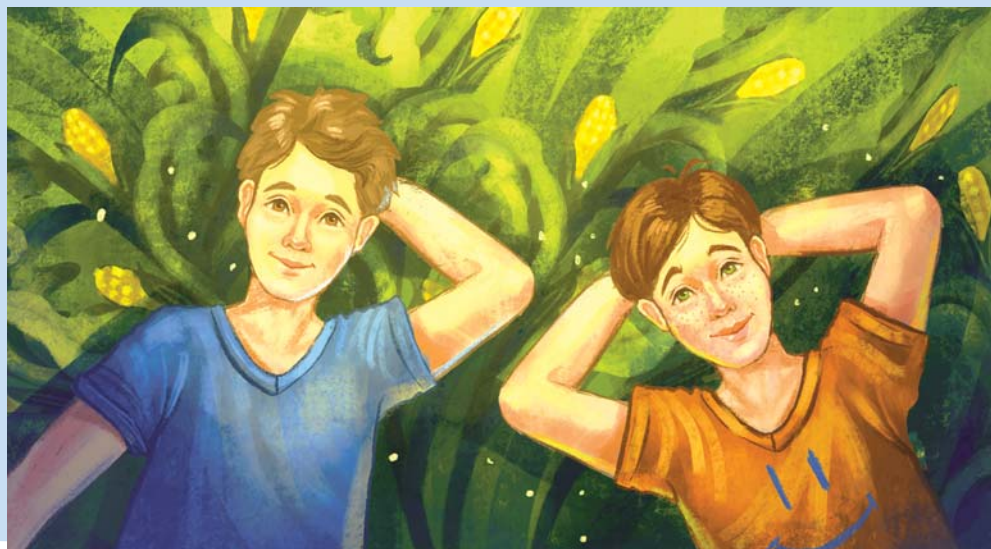
Вже кілька разів я вирішував поговорити нарешті про всю історію з Павлушею, але щоразу в останню мить щось заважало: або Павлуша піднімався, щоб іти, або хтось заходив у хату, або в самого миготіла думка: «А що, як це справді військова таємниця?» І момент минав, і я так і не говорив. До того ж мене бентежило, чого мовчав Павлуша. Я двічі намагався вивідати, куди це він їхав тоді «глеканкою» на велосипеді, але він од відповіді ухилявся. Перший раз він якось ловко звернув розмову на інше, а другий, коли я прямо сказав йому, що бачив, як він виїхав увечері з села і гайнув у бік лісу, він невинно закліпав очима: «Щось не пам'ятаю. Може, в Дідівщину... Не пам'ятаю...». І так він це щиро безпосередньо сказав, що якби я сам не бачив його тоді на власні очі, то повірив би. І ось...

«Розголошення таємниці карається за статтею 253 Кримінального кодексу».

Тепер ясно, чого мовчав Павлуша.

Але... як же я знатиму, коли з'явиться прапорець на щоглі, якщо я лежу?

Ні, я мушу поговорити сьогодні з Павлушею. Врешті друг він мені чи не друг? [...]

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Від чийого імені ведеться оповідь у третій частині трилогії? А хто розповідав про пригоди в перших двох?
2. Що нового ти дізнався/дізналася із прочитаних розділів про Яву та Павлушу?
3. Поясни, яке враження має справити на читача/читачку називання хлопчиків на ім'я по батькові.
4. Проаналізуй, серйозно чи з гумором розповідається про Яву та Павлушу на початку розділу I третьої частини. Чому ти так гадаєш?
5. Що стало приводом для сварки між вірними друзями? Як ти до цього ставишся?
6. Стисло перекажи епізоди повісті, які ілюструють вірну дружбу Яви і Павлуші.
7. Поясни назву твору. Чи гумористична вона? Чому? Чи розкриває назва твору авторське ставлення до героїв?
8. Як характеризують Яву та Павлушу «різні штуки-викаблуки»? Що є визначальним у їхніх удачах?
9. Чи можливі їхні вигадки без знання, наприклад, історії, географії, літератури?
10. Чому у вчинках Яви та Павлуші сусідять благородство, доброта, кмітливість і пустощі, витівки?
11. Доведи, що трилогія «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка — пригодницька повість.
12. Проаналізуй, які важливі проблеми порушує автор у трилогії (на прикладі прочитаних розділів).
13. Передбач, як можуть, на твою думку, далі розвиватися події у творі. Прочитай на дозвіллі наступні розділи й порівняй текст твору зі своїми припущеннями.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (НА ВИБІР)

1. Намалюй два кола, які перетинаються. На місці перетину запиши спільні риси характеру Яви і Павлуші, а ліворуч і праворуч — відмінні.
2. У зошиті намалюй сторінку, що нагадує профіль у мережі «Фейсбук». Заповни її від імені Павлуші.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши листа Яві та Павлуші, у якому повідом про якусь таємницю й попроси її розплутати. Не забудь указати на деталі, які допоможуть розслідувати події. Уклади листа до конверта й підпиши його. У класі обміняйся конвертом із листом з однокласником/однокласницею і склади пригодницький твір за пропонованими в листі деталями. Запиши свій твір у робочий зошит.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Переглянь із друзями фільм «Тореадори з Васюківки» (режисер — С. Зелікін). Яке враження він на тебе справив? Поділися своїми думками в інтернеті або в чаті класу.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

Нині дуже популярні комікси — книжки-картинки, у яких авторського тексту небагато, а подію зображують малюнком. Вибери один-два розділи з твору «Тореадори з Васюківки» та створи на їх основі книжку-картинку. Не забувай свої малюнки супроводжувати найвлучнішими уривками з повісті.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

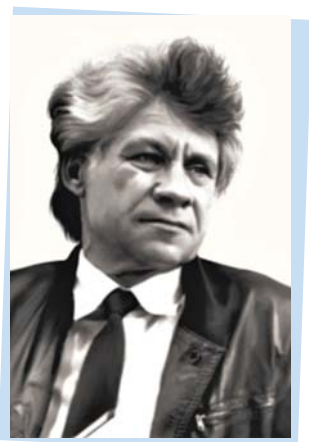
(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

Творчі муки Федька Котигорошка

«Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з другою хворобою, що саме прогресувала? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим? Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоч співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічались. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком),

Валентин Чемерис
(1936–2016)

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книги на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоч часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цій ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька.

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо завжди доношував батькові і завжди вони в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. Авторитетно! Сирою землею і рідною матір'ю, що мовчатиму, як риба. Тьху, тьху, тьху!!! Та щоб мені з місця не встати, та щоб...

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви і сказав з нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав.

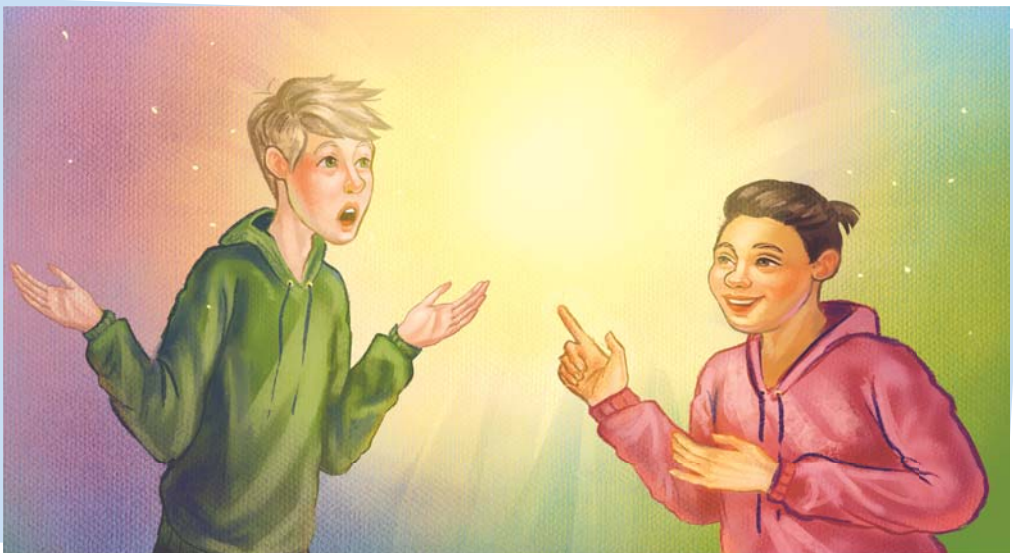
— Хі-і-і!! — аж присів здивований Федько, і його осоружні штани поїхали вниз. — Оце здорово! І насправді?

Вітька похмуро кивнув.

— До могили?

— До могили.

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто живив у розмові вичитані слова.

— Узяв і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — все ще не міг отямитись Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили...

— Як же їй освідчитись? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз. [...]

Коли б автор писав ліричну повість про перше кохання, то він так би закінчив цей розділ: «О, де взяти слів і як тими словами передати ту бурю, той тайфун, що здійнявся в душі Вітьки Горобця! Подумати тільки, Галя Козачок призначила йому перше побачення! Перше побачення першого кохання! О, де взяти слів! О, як тими словами про це на папері розказати? Раз-бо в світі буває перше кохання і перше побачення! Неймовірна подія в чотирнадцятилітньому житті Вітьки Горобця! Невже муки безнадійного кохання зникли так швидко і так швидко з'явиться щастя?.. Та кричати про це треба, на сьоме небо треба дертися пошвидше і звідти переможно оглядати усю матінку Землю:

— А що, бачили? Недарма Федько всю ніч готував свою «бомбу»!..

Кажуть, що на перше побачення закохані мчать з такою радістю, яка по силі вибуху еквівалентна добрій сотні тонн тротилу. Може, й так, а тільки Вітька Горобець більше розгубився й злякався, аніж зрадів. Куди й поділася його хоробрість. Одне діло самому тихенько кохати, а друге, коли вона каже «приходь». Ось тут Вітька й злякався, ніби відчував, що це кохання приведе його до команди: «Вогонь!»*

За порадою великого теоретика кохання Федька Вітька співає серенаду, проте не під вікном Галі. Федько шукає приворотне зілля — теж не спрацьовує, передає Галі записку із запрошенням на побачення.

На Голгофу!

«І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, в руки. Всі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. Одні раніше, другі пізніше, одні сміливо, другі ледве ноги тягнучи. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в других тягнеться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий хлопчику! Що вдієш, вся чоловіча половина роду людсько-

* *Валентин Чемерис.* Вітька + Галя, або Повість про перше кохання.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

го приречена пройти по цій дорозі. Тож будь мужчиною, Вітько, не треба так хвилюватися й губитися! Звичайно, тут ще бабуся надвоє ворожила, не знаєш, що тебе чекає — чи голгофа з хрестом, чи едем з райськими садами...

Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, в цю гамлетівську для тебе хвилину — «бути чи не бути» — за тобою покійно котиться вірний Федько.

Він також намагається підняти твій настрій.

— Ві-і-тько, ну хіба так можна? — докоряє він, йдучи слідом. — У тебе такий вигляд, як у Саливона, коли його з мішком дерті спіймали. А ти ж несеш візит дамі свого серця!..

— Вертайся! — не обертаючись, каже Вітька. — Далі я сам піду. Що буде, те й буде.

— Та я ще хоч трішечки...

— Кажу, вертайся!..

— Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся з щитом або на щиті!

Сів Федько край дороги, підпер голову руками і, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі на свою голгофу чи у свій едем!.. І в Федька аж похололо всередині. «Яка тільки доля нещасна в мужчин, — сумно думає він, — і чого дівчата не йдуть до нас самі?..»

Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки і звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуйовджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала, як недоречно каркають всі ворони на світі.

Вулиця довга, пряма, і там, у кінці, Галина хата з голубими півниками на причілку. Вітька притишує ходу, щоб хоч трохи відтягти вирішальну хвилину, як раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому навстріч.

Ні, немає вже назад путі, тільки вперед!

Хата з голубими півниками наближається все швидше, швидше. Ось уже пропливають кущі бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже плывуть різьблені ворота, ось уже пливе хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь. Дивись, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!..

Та ноги несуть його далі...

Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

— О! Вже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротах — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється од дівочої посмішки.

— Добривечір! — гойдається Галя на воротах. — Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте і які думи оповили ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююсь. Свіжим повітрям дихаю.

— А я й не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу і так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку і все ж залишається рівним і високим. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

— Яка сьогодні гарна була погода, — нарешті каже він.

— Авжеж, гарна, — згоджується дівчина. — Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що в дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки...

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь шепотом питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі і бачить близько себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надibuє традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках з ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці...

Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху і ще чогось невловимого, од чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом — і хлопець мало не задихається... Яка ж вона гарна!.. Куди він раніше дивився, куди?.. О сліпець!.. О великий сліпець!.. І добре, що хоч вчасно прозрів!

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скося дивиться на дівчину. Подіяло чи ні? Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. Тоді Вітька вдруге зітхає, ще натужніше, але Галя, як і раніше, не помічає. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

— Ти, мабуть, вдавився? — сполошилася Галя. — Одразу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині.

І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірниці, полетів немов у космічну глибіню. — Галю...

— Що, хлопчику? — Галя покуйовдила його білявий чубчик. — Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

— Галю... Я... — Вітька наважився і взяв її за руку. — Я... Дівчину ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюньчик.

Так і сказала: Вітюньчик. Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати! Вітька хапає відро і мчить до колодязя.

— Діжечка біля сараю, Вітюньчик! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні з словом «Вітюньчик»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, з жалем подумав: чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає і пошепки запитує:

— Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у діжечку. Так витарабанили і вилили ще п'ятнадцять відер води.

— Я й не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнувши двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір впурхнула Галя і весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..»*

* Валентин Чемерис. Вітька + Галя, або Повість про перше кохання.

Наступного вечора Вітька й Федько рубають дрова у Галі. І бачать дівчину з Петром Білим. Його Вітька викликає на дуель.

Дуель

«25 липня 1964 року.

Сьома година ранку.

Самопали вже заряджені.

Секунданти уточнюють останні деталі дуелі.

Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка і стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків.

Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка. Цього разу агресії на їхні гнізда ніби ніхто не замишляє.

— Увага! — урочисто вигукує Федько і рвучко підсмикує штани. — Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму супернику Петру Білому зробить Вітька Горобець...

— Ти не заговорюйся! — перебиває Вітька свого секунданта. — Він для мене не суперник. Він просто нечесна людина, і все!

— Ще б пак! — закопилює Петро товсту рожеву губу і презирливо спльовує. — Наче я винуватий, що ти гепав кувалдою!

— Замокни! — потрясає Вітька самопалом і від ненависті аж танцює. — Ти зараз одержиш все, що хотів!..

— Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, — заспокоює старший секундant. — Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам в цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

— Пішов ти к чорту з своїм мирінням! — вигукує Вітька. — Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. І якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться од Галі!

— Ніколи в світі! — чвиркає Петро і береться руками в боки.

— Не забувай, що я перший стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

Секунданти роздали супротивникам по коробці сірників.

— Дуелянти-и-и!! — на високій ноті затяг Федько. — До бою приготуйсь!

Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить — і...

— Юрку! — звернувся Федько до Петрового секунданта. — Ану, відійди подалі од Петра, щоб, бува, й тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, й пішов у секунданти тому, що був винен Петру

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико крикнувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було.

— Такий прудкий довго житиме, — похитав головою Федько.

— Стійте! — раптом закричав Петро і теж почав зеленіти. — А хіба ви на-наспра-а-вді?.. Хі-хіба це не гра?

— А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? — пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. — Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..

— Вогонь! — крикнув Федько і, впавши на землю, обхопив голову руками.

Че-е-ерк!..

Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу. Ще секунда — спалахне запал і тоді...

Вітька звів голову, глянув на Петра і... нікого не побачив. Петро нісся до села в хмарі куряви [...].

— Боягуз! — застогнав Вітька і в ту ж секунду відчув, як його руку з силою рвонуло вгору... Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем вдарив Вітьці в обличчя. Щось з силою дзизнуло його по зубах...

Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний од пороху самопал лежав долі і все ще димів. Гостро пахтіло порохом. Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув — і до ніг випав почорнілий од пороху зуб...

— На кий чорт здалася така дуель? — здвигнув він плечима. — Всі повтікали, а я собі зуб вигатив.

— Уже? — схопився з піску Федько. — Тобі голови не відірвало? Ану, покажи... Ой-ой, який же ти чорнющий, як у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову і, переконавшись, що вона на місці, захоплено вигукнув:

— Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.

— Чому самопал розірвало? — накинувся Вітька на свого секунданта.

— Н-не знаю, — почервонів Федько. — Просто так...

— Не бреш! Ти насипав пороху більше, ніж треба.

— Ну, дві мірки всипав, — похнюпився Федько. — Я хотів, щоб ти переміг. А воно...

— А воно так нечесно, — спльовував Вітька і порох, і кров. — Могло ж усі зуби повибивати.

— А де ж Петро? — озирнувся Федько. — Уже в Раю?

— Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвастун заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя його покохала!

— Але ж ми бачили їх разом? — розгублено кліпав Федько.

— Тут щось не те. Галя не могла покохати такого боягуза! — азартно доводив Вітька і відчував, що від цього йому трохи легшає. [...]»*

Місцевий міліціонер Грицько Причена заарештовує Вітька за організацію та участь у забороненій ще за царату дуелі.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Якими є портрети головних героїв? Намалюй їх. Як ти гадаєш, у чому секрет дружби таких різних за характером й уподобаннями підлітків?
2. Яке твоє ставлення до захоплення Федька книгами? Як це позначилося на його мовленні? Наведи приклади.
3. Чому Вітька йшов на побачення, як на страту?
4. Поясни, як ти розумієш вислови: «...не знаєш, що тебе чекає — чи голгофа з хрестом, чи едем з райськими садами...», «гамлетівська хвилина», «повертайся з щитом чи на щиті». За потреби звернися по допомогу до словника крилатих висловів. Придумай по **одному** реченню з кожним висловом. Запиши їх у зошит.
5. Проаналізуй засоби комічного в такому уривку: *«Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки і звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуповджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала, як недоречно каркають всі ворони на світі».*
6. Чому Віті здається, що *«хата з голубими півниками сама починає рухатися йому навстріч»*? Як це характеризує його внутрішній стан?
7. Знайди в тексті, як автор звертається до своїх героїв. Яким є його ставлення до них?
8. Прочитай в особах діалог Вітьки і Галі (від слів *«О! Вже й на нашій вулиці орли літають!..»* до *«Сідай!»*). Які риси характеру героя та героїні розкриваються в ньому?
9. Чи доречним було запитання Віті про погоду? Аргументуй свою думку.
10. Як сприймає Вітя Галину зовнішність? Чи його поведінка є типовою для всіх закоханих?
11. З якою метою автор протиставляє романтичну лінію поведінки Віті практичній Галиній?
12. Чому Вітько називає Петра Білого *«нечесною людиною»*?
13. Прочитай у ролях розмову Вітька, Федька та Петра перед дуеллю. Звідки в хлопців такі добрі знання правил цього збройного поединку? Знайди в інтернеті інформацію про дуель і поділися нею з однокласниками/однокласницями. Поміркуй, чому Вітько вибрав дуель, а не козацький герць?
14. Схарактеризуй поведінку Петра та його секунданта Юрка.
15. Як гадаєш, чи має рацію Вітько, коли стверджує, що Галя не могла б покохати такого боягуза, як Петро? Свою відповідь обґрунтуй.

* *Валентин Чемерис.* Вітька + Галя, або Повість про перше кохання.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи вузлові епізоди прочитаного.
2. Зроби кадрування прочитаного в робочому зошиті.
3. Напиши sms-листування між Вітьком і Галею.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Виклик на дуель — це героїчний учинок закоханого Вітька чи безглузда витівка? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с.73.)

ЧАСТИНА ДРУГА. ГОЛУБА КУНИЦЯ

Турецький охотник

Вітя запрошує Галю в кіно. Перший поцілунок закоханих. Великий теоретик кохання Федько серйозно рекомендує закріпити успіх у стосунках підлітків — засватати Галю.

«І сталося диво дивнеє у чотирнадцяте літо Галі Козачок року 1964, дня двадцять п'ятого, місяця серпня.

Прикотився в дівочу хату маленький і товстенький весільний сват з білою хлібиною в руках, купленою в сільмазі за двадцять дві копійки, та й став на порозі. О, скільки сватів отак перестояли, скільки гарбузів на дурничку переносили і скількома рушниками були перев'язані та скількома чарками призапрошені! Тож сміливіше, хлопче, не ти перший, не ти останній з славного-преславного племені сватів. Починай, Федько, все одно автор не має часу читати лекцію «Сватання і роль сватів в історії людства». Хай уже іншим разом, а ти починай!..

— Здрастуйте... — тріпнув Федько чорним чубчиком.

Соломія Кіндратівна, Галина мати, низенька рухлива жінка років сорока, кинула на прибулого веселим чистим оком і співуче, м'яко відповіла:

— Здрастуйте, добрий чоловіче.

Гість відразу ж її поправив:

— А я вам не добрий чоловік.

— Овва!.. — сплснула мати повними руками. — А хто ж ти, коли не добрий чоловік? Прямо не відаю, чи й до столу запрошувати.

— А-а, Федько! — відклала Галя книжку. — Проходь, чого ж ти стоїш, хати нам не засидиш.

— А я вам і не Федько, — насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. Проте до столу пройшов і зупинився, як вкопаний. — Не Федько я...

— А хто ж ти такий? — Соломія Кіндратівна вдала, ніби не впізнає хлопця, котрого минулого літа застукала під грушею з повного пахуюю речових доказів.

— Охотник я турецький, — буркнув Федько. — Так, ніби по мені не видно...

— О-о, здалеку пташка до нашої стріхи прилетіла! — похитала головою мати. — А я думаю, де ж я тебе раніше бачила?.. А воно в Туреччині. Правду кажуть, гора з горою не сходиться, а людина... То куди ж оце, охотничку, путі тримаєте?

— За голубою куницею йду!

— Ох ти ж, боже мій! — охнула мати, опускаючись на лавку. — Невже ото з Турції аж у Чаплі за голубою куницею?

— За нею, — кивнув Федько головою. — Я, значить, із землі турецької. Випала у нас пороша. Пішов я, значить, шукати звірино-го сліду. От іду та й іду собі, сліду катма, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, охотник, — каже він, — допоможи мені, бо не сплю, й не їм, і спокою не маю. Трапилась мені голуба куниця — красна дівця. Пособи мені спіймати тую куницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять кладів золота».

— Багатий, — прокоментувала Соломія Кіндратівна. — Та хоч би ж слово своє стримав. Бо й мідяка в нього потім не випросиш.

— Пішов я по сліду, — торохтів Федько, входячи в роль і нічого не бачачи й не чуючи навколо себе. — По всіх городах був, у Туреччині всі усюди виходив, усі царства облазив — ніде не видно голубої куниці. — Федько розвів руками і тяжко зітхнув. — Немає, мов крізь землю вона провалилась! Дери його батько, як дід Свирид каже. Кажу князю: «Треба іншу куницю шукати». А князь і слухати не хоче. «Мені, — каже, — тільки Галю Козачок, бо іншої куниці й даром не хочу». Пішов я, значить, вдруге по сліду та й напав. У ваш двір слід мене привів, у вашій хаті голуба куниця сховалась. І кажу я вам: віддайте за нашого князя та вашу голубу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблискуючи.

— Вік живи — вік учись, — по хвилі озвалася Соломія Кіндратівна. — Скільки живу, а й не відала, що в моїй хаті та голуба куниця знаходиться.

— Та он же вона перед вами, — ткнув Федько пальцем в розгублену й зніяковілу Галю і на всякий випадок уточнив: — Дочка ваша.

Галя так знітилась, що не знала, що й діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився з-за неї на дуель іти (їй і досі заздрять усі чаплівські дівчата), то чому б і не пожартувати з сватанням? А гарно виспіває цей Федько. Що він язикатий — знала, але щоб так складно небилиці плести... А щоки горять... Ах, які капосні щоки, так і горять, горять... Ну й утнув же Федько!..

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

— То що ж ти відповіси, голуба кунице? — звернулася до неї мати. Запитувала серйозно, навіть суворо. Але Галя бачила в глибині її променистих очей, що пірнули в сітку зморщок, нестримний сміх. — Чому мовчиш? Було б раніше сліду не лишати, а тепер треба щось турецькому охотнику відповідати. Людина до нас аж з Туреччини йшла. Не близький світ.

— Облиш свої витівки, Федько! — випалила дівчина і почервоніла так, що, здавалося, ще мить — і згорить на очах у турецького охотника.

— Гарні мені витівки! — аж обурився Федько. — Буду я заради жартів купляти в сільмазі білу хлібину за двадцять дві копійки, коли є й за шістнадцять.

— В Туреччину дорога далека, то білий хліб не завадить, — розсудила мати. — А що ж це ви, охотнику, забули сказати про вашого князя? Чи, може, він такий незугарний, що вам ім'я називати його ніяково? То ми йому од воріт поворіт.

— Та це Вітька Горобець! — відповів Федько. — Він, правда, не князь, але хлопець — о! То віддасте за нього свою куницю?

— Як вам, свате-охотнику, і сказати? — задумалась мати. — Не хочеться аж у Туреччину свою дочку віддавати. Далеко дуже.

Федько заспокоїв:

— У вік техніки живете. Реактивні он літають.

— Квитки дорого, — стояла на своєму Соломія Кіндратівна. — І потім, шановний старосто, застукали ви нас зненацька. Тому вибачайте, але не можемо у вас білий хліб узяти і вас рушником пов'язати.

— Та що ж тут голову ламати?.. — нервував сват. — Все й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш — так женись!..

Мати спершу ніби й погодилась.

— Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш — людей насмішиш. А ви самі бачите, як розгубилась наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова.

— І довго ж ви будете думати? — Котигорошко невдоволено засопів. — Чи ви думаєте, що мені так легко аж з Туреччини до вас бігати?

— Та років так через десяток і прибіжить.

— Тю! Та за десять років вони можуть і розлюбитися, — вигукнув Федько. — Он дядько Стратулат п'ятнадцять років з своєю Стратулатихою жив, а й та сказала: «Забирай свої речі — і на всі чотири боки!» Дядько Стратулат забрав своє майно — два чемодани пляшок — і поніс у ларьок, щоб на квиток на автобус вторгувати.

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

— Від куниці, — шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. — Заходь, Федюшо, не гордися.

І довго з сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

— Думала, дитина... А вона вже куниця...»*

«Вітька + Галя»

«Стояли під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву.

— Все? — безнадійно перепитав Вітька і пересмикнув гострими плечима. — Та не тягни, Жучок!..

— На даному етапі — все, — безнадійно розвів Федько руками. — Але будь мужчиною, Вітько. Ну, розумію, фіаско... Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то витримав. Або згадай Байду. Турки його гаком за ребро чіпляли. Або візьми...

Вітька зітхнув: історія була поганим бальзамом для нього.

— І не зітхай так, — уболівав Федько. — Моя бабуся каже: пів світу скаче, а пів — плаче. Що поробиш, ми потрапили у ту половину, що хникає. Але в нас не все ще втрачено. Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі — і все, коли брати в історичному масштабі.

— Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

— Еге! А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню, — і Федько витяг жменю пузатеньких смажених кабачків. — Пригощайся, іншого виходу в нас немає.

— А що це означає? — насторожився Вітька. — Коли гарбуз — зрозуміло, а гарбузове насіння?..

— Я теж всю дорогу ламав над цим голову.

— І що?

— У світовій літературі, на жаль, не згадується про подібні випадки, — сумно зітхнув Федько. — В історії теж... В енциклопедії — мовчання. Але мені здається, гарбузового насіння мені для того насипали, щоб ми з тобою полузали і гарненько подумали. Кажу тобі, не вішай носа. Наполеону під Ватерлоо, зрештою, і кабачків ніхто не давав.

Сват з молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа нічого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років — час величенький, але що вдієш. Треба зачекати. Справжня любов все життя чекає.

— Еге! — раптом сказав Котигорошко, уважно розглядаючи явір. — Еге! — повторив він, мацаючи кору.

І з цими словами витяг з кишені складений ножичок.

— Ти що надумав? — стривожився Вітька.

— Те, що закохані роблять, — спокійно відповів Котигорошко і видряпав на корі «Вітька + Галя». — От, — задоволено мовив, вправшись із своїм ділом. — Для історії. Так би мовити, для майбут-

* Валентин Чемерис. Вітька + Галя, або Повість про перше кохання.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

ніх поколінь. Хай читають. Хай заздять. А то тільки й знають: «Ромео + Джульєтта».

— Для чого ти псуєш дерево? — образився Вітька.

Але Федько діловито перебив:

— А ти хочеш ніякого сліду в історії не лишити? Ні, так не годиться. Хай усі знають: «Вітька + Галя». Хто після цього посміє до Галі підсокирюватися? Галі ми зайвий раз доведемо, що вона всього лише твій плюс і ніякого самостійного значення не має. «Вітька + Галя», або повість про перше кохання. От!

Федько, незважаючи на поразку, був явно не в міру балакучий, сповнений енергії. Він би й на небі написав оте «Вітька + Галя», та шкода, що немає підходящої драбини.

— Чого тобі сумувати? Сказано, «Вітька + Галя» — і ніде твоя куниця від тебе не дінеться! — А потім подумав і закінчив: — Як не будеш, звичайно, гав ловити!..»*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Що ти знаєш про обряд сватання в українців? Як розумієш прихований зміст виразів «голуба куниця», «турецький охотник»?
2. Правилам якого жанру відповідає перший рядок із розділу «Турецький охотник»?
3. Як Федько виконує роль свата? Як Соломія Кіндратівна, мати Галі Козачок, підхоплює гру Федька у свата?
4. Прокоментуй слова Соломії Кіндратівни: «Скільки живу, а й не відала, що в моїй хаті та голуба куниця знаходиться».
5. Яка реакція Галі на несподіване сватання?
6. Чому сільські дівчата заздять Галі?
7. Яку лінію поведінки обрала Соломія Кіндратівна, щоб відмовити сватові? Як це її характеризує?
8. Чому «історія була поганим бальзамом» для Вітька?
9. Чому Соломія Кіндратівна насипала Федькові в кишеню гарбузового насіння й водночас запросила приходити свататися через десять років?
10. Напиши продовження твору. Почни із фрази: «Через десять років Вітя і Галя...».
11. Чи правильно зробив Федько, коли видряпав на дереві «Вітька + Галя»?
12. Визнач тему, ідею, проблематику твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Напиши sms-листування між Вітьком і Галею.
2. У зошиті намалюй сторінку, що нагадує профіль у мережі «Фейсбук». Заповни її від імені Вітька.
3. Оформи обкладинку повісті.
4. Намалюй гроно слів, пов'язаних із темою та ідеєю твору.
5. Підготуй завдання для літературного диктанту за змістом повісті.

* Валентин Чемерис. Вітька + Галя, або Повість про перше кохання.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

1. Інсценізуй з однокласниками та однокласницями розділ «Турецький охотник». Визначте режисера-постановника, костюмера, відповідального за реквізит та інтер'єр, виконавців ролей. Сценку покажіть старшокласникам/старшокласницям і попросіть їх оцінити вашу творчу роботу.
2. Об'єднайся в пару з однокласником/однокласницею. Створіть інтернет-мем про користь (значення) книги (читання) у житті людини. Організуйте змагання між групами на створення найоригінальнішого мему.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЄКТИ

Напиши гумористичне оповідання про один епізод зі шкільного життя. Презентуй його друзям і попроси їх про відгук.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ. ГУМОРИСТИЧНА ПОВІСТЬ. ГУМОРИСТИЧНИЙ РОМАН

Гумористичними можуть бути твори різних жанрів. У них про серйозне в житті людини автор/авторка говорить із доброзичливістю, усмішкою. Джерелом сміху стає невідповідність між дією і її наслідками, метою і засобами її втілення, формою явища і його змістом, суттєвим і поверховим. Дивак/дивачка — людина, яка порушує своєю поведінкою звичний лад життя, — улюблений/улюблена, хоч і не єдиний/єдина, герой/героїня гумористичних творів від давнини до сучасності. Письменники відображають смішне в різноманітних життєвих ситуаціях та рисах людського характеру. Таке змалювання хоч і жартівливе, але завжди тактовне, поблажливе, бо ж ідеться про загалом позитивні явища.

Гумор — одна із форм комічного. Засобами його втілення в художньому творі є смішні ситуації, гра слів, особлива лексика, поєднання в оповіді комічного і серйозного, різних стилів, наприклад високого, поетичного, й низького, приземленого, гумористичні авторські характеристики тощо.

Розділ 7. Навіщо письменники пишуть гумористичні твори?

Гумористичні твори викликають позитивні емоції, сміх. Наприклад, у творах В. Нестайка і В. Чемериса, хоча й порушено важливі для підлітків проблеми дружби, першого кохання, батьків і дітей, дорослішання, оповідачі говорять про них жартівливо, використовуючи багатий арсенал засобів комічного.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Заповни таблицю. Випиши по **два-три** засоби.

Засоби творення комічного	«Тореадори з Васюківки»	«Вітька + Галя, або Повесть про перше кохання»
Смішні ситуації		
Гра слів		
Мова героїв		
Гіперболи		
Комічні порівняння		

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився сьомий розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: навіщо письменники пишуть гумористичні твори?
2. Узагальни знання, накресли «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-кодi. У робочому зошиті накресли таблицю й заповни її. Постав + напроти правильного твердження.

vse.ee/ceqk

4. Перейди за посиланням у QR-кодi й виконай завдання в тестовій формi. Кожна правильна відповідь — 2 бали.

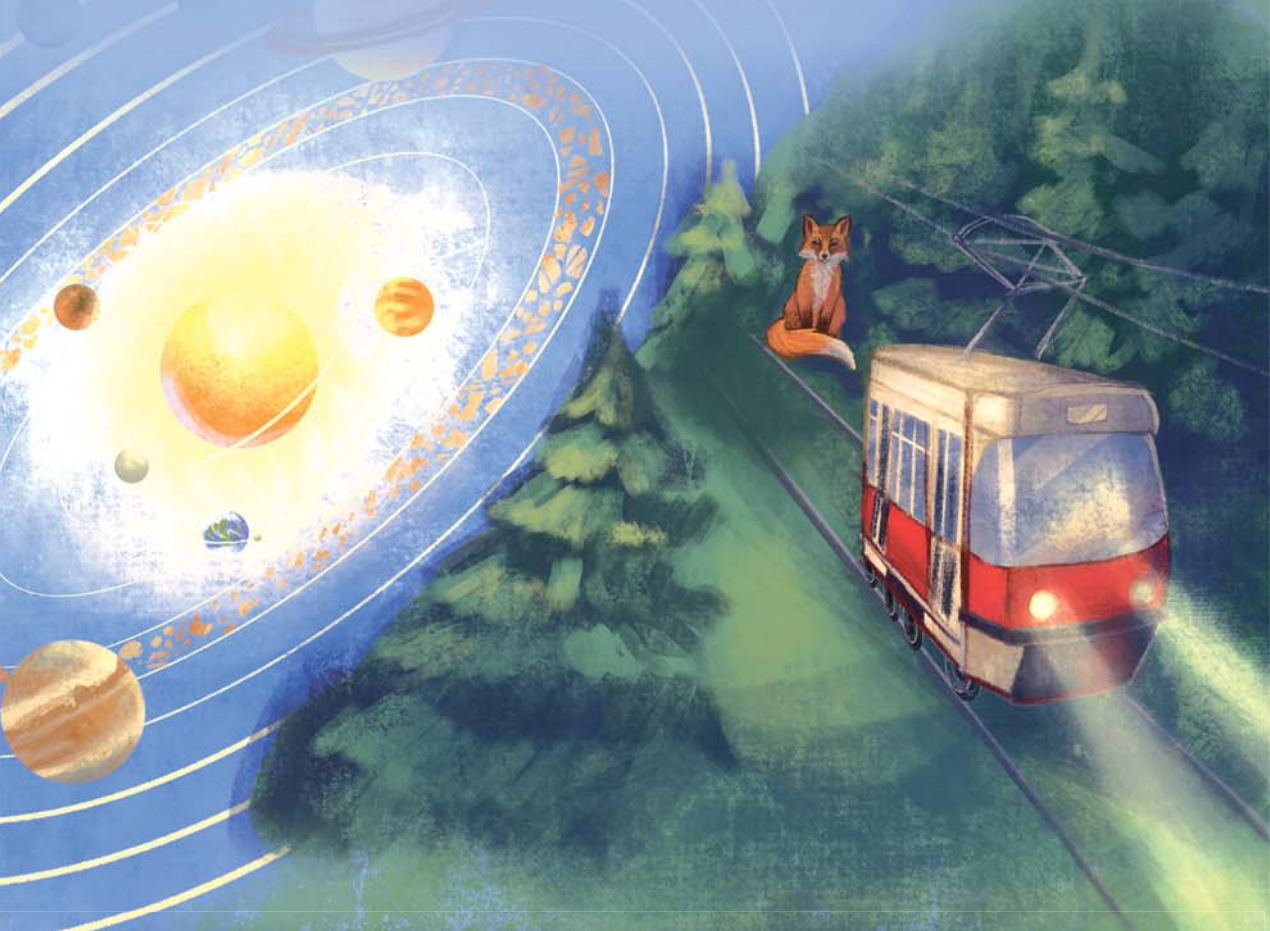

vse.ee/ceqx

РОЗДІЛ

8

У ЧОМУ КОРИСТЬ ВІД ЧИТАННЯ ФАНТАСТИКИ?

Навчальний маршрут розділу:

- ◆ О. Бердник «Хто зважиться — вогняним наречеться»
- ◆ Г. Пагутяк «Королівство»
- ◆ фентезі

**ПРИГАДУЄМО ВІДОМЕ, ВИЗНАЧАЄМО ЦІЛІ,
АНАЛІЗУЄМО ПОСТУП У НАВЧАННІ**

У робочому зошиті накресли таблицю **ЗХД**. Заповни її першу колонку. Запиши, що ти знаєш про фантастичні твори. У другій колонці зазнач, що нового ти хочеш про них дізнатися. Коли опануєш новий матеріал, заповни третю колонку. Проаналізуй записи другої та третьої колонок. Чи вдалося тобі знайти відповіді на свої запитання? Якщо ні, пошукай їх в інтернеті або звернися за консультацією до вчительки / вчителя.

Олесь Бердник
(1927–2003)

ХТО ЗВАЖИТЬСЯ — ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ

(Скорочено)

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

**Небувале
Рятунок**

«Що це — сон чи правда?
Де він? Що з ним діється?»

Може, ось зараз прокинеться — і не буде довкола чужого краєвиду, химерних дерев, глибокого фіолетово-синього неба. І почується срібний сміх Ліночки, блиснуть привітом її очі, наче дві спілі сливи, зашумить над головою рідний ліс. Загавкає за парканом Герой, проводжаючи палких шукачів у дорогу за чарівною квіточкою.

Славко з божевільною надією піднімає погляд, дивиться довкола. Марення не минає. Все правда. Він у чужому світі, самотній. Прагнув добути казку, а лишився сам, загубив подругу. Що ж діяти, що придумати?

Він схопився, побіг до корабля. Якби хоч одна жива істота! Нехай навіть марсіани. Невже вони не зрозуміють, не допоможуть? Не може бути! На Землі навіть найчерствіші люди йдуть на виручку в небезпеці. Це саме повинно бути і в інших світах!

Срібна чечевиця, як і раніше, непорушно лежала на рудому пагорбі. Чорнів отвір люка. Славко на мить затримався біля входу. Може, спробувати розшукати Ліну на цьому кораблі? Адже він слухає команди і літає швидко. Аби тільки зуміти! Спочатку туди, де потвора схопила Ліну, а потім...

Хлопець вскочив до коридору. Люк безшумно зачинився. Славко добрався до керівної рубки, сів у крісло. І знову розтанули стіни, стали прозорими. Байдуже пливли багряні хмарини в далекому небі, хиталися в долині примарні дерева.

— Що ж діяти? Що робити? — прошепотів Славко. — Де шукати її?
 — Яка дія потрібна? — пролунав поряд спокійний монотонний голос.

Славко сахнувся від несподіванки, злякано озирнувся.

— Хто це? — пробурмотів він. Невже йому вчувається?

— Це я, — пролунала діловита відповідь.

Славко ще більше здивувався, але острах минув.

Він відзначив, що звук ішов десь згори. Певно, то був голос якогось робота або кібермашини. Але звідки він знає земну мову?

— Хто ти? — несміливо запитав хлопець.

— Друг, — карбуючи слова, пролунало згори. — Я приніс тебе і ще одну істоту на цю планету.

Славко зрадів. Отже, це керівний робот корабля. Він розуміє мову. Можна з ним порадитися. Хвилюючись, хлопець сказав, уже вірячи в чудо:

— Ми вийшли, шукали їжі та води. Ліна торкнулася куща. Він виявився хижаком, який захопив її і поніс. Я не знаю, де вона, що з нею. Треба розшукати її.

— Хто така Ліна? — поцікавився робот.

— Подруга моя. Та, що летіла зі мною.

— Зрозумів. Друга істота ще не вернулася на корабель.

— Так, так. Чи можна знайти її?

— Можна.

— То прошу — хутчіше! Що мені робити?

— Сиди спокійно і жди.

Прозорі стіни корабля знову затуманилися, стали непроникно-білими. Потім на них засяяли вогнисті розмаїті смуги, вони спліталися в густу сітку. З тих мерехтінь виникли образи марсіанських краєвидів. Дерев, горби, кратери, цирки, ямки, глибокі урвища та долини, вузькі джерела, що струменіли поміж чагарями. Краєвиди калейдоскопічно мінялися, погляд екранів заглиблювався все далі й далі.

Ось з'явився перед Славком густий гай блакитних дерев. Серед них багато кущів з кривавими квітами. Вони купчаться біля високої скелі, плавають в повітрі. На скелі підвішені якісь гігантські блискучі кокони. Кущі з червоними квітами старанно снували ще один кокон, привішуючи його до скелі.

— Паразитна форма життя, — сказав робот. — Нижча еволюція. Живе поїдає живе. Запаси біологічного матеріалу.

— Це вона! — з жахом скрикнув Славко, вдивляючись у цей останній кокон. — Вони її вб'ють!

— Летимо туди! — спокійно сказав голос.

— Швидше, — зітхнув тремтячим голосом Славко. — Скоріше, бо буде пізно...

Видіння далекої долини зникло. Стіни знову стали прозорими. Поверхня планети колихнулася, почала віддалятися. Славко

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

побачив, як блискавично пропливали під кораблем пустелі Марса, подзьобані кратерами, та мізерні зарості. Десь недалеко заблищали серед пісків шпилі дивних будівель, руїни концентричних стін.

— Сліди діяльності розумних істот, — сказав голос. — Було високе життя. Тепер перерва еволюції.

— То що? Марсіан нема? — сумно запитав Славко. — Вони загинули?

— Ні, є. Але їх мало. Планета холодна. Мало енергії від Сонця. Вони шукають нових шляхів розвитку.

— А чому ти залишив на Землі свого господаря? Чому полетів з нами?

— Господар — мисляча істота. Той — не господар. Механізм. Перевага мислячій істоті. Ввійшли люди. Програма польоту на Марс. Дослідження.

«Тепер зрозуміло, — подумав Славко. — Хоч керівний робот корабля й уміє розмовляти, але самостійного думання у нього не дуже багато».

— А звідки ти знаєш нашу мову?

— Я ловлю образ слова. Маю універсальний перекладач. Дуже просто.

«Хм. Для нього дуже просто. А на Землі лише мріють про таке».

— Прибули, — сказав голос. — Треба звільнити мислячу істоту.

Славко побачив, як заметушилися біля скелі літаючі куці. Вони вишикувалися тісною лавою, настовбурчилися, огорнулися туманною хмариною, захищаючи свою здобич. Ліна вже була спеленута прозорими тонкими нитками і підвішена поряд з другими коконами до скелі.

— Треба забрати її, — захвилювався хлопець.

— Буде зроблено, — запевнив робот.

З стінок корабля виринули дві механічні руки і обірвали нитку. Потім вони обережно внесли кокон з людиною до отвору, поклали на підлогу.

— Тепер дій сам, — повідомив голос.

Славко метнувся до вихідного люка. Схилився над непорушною постаттю, яка лежала на підлозі. В сяйві блакитних вічок, що миготіли на стелі, хлопець побачив бліде обличчя подруги, її чорні страдницькі очі.

— Задихаюся, — прошепотіла вона. — Нема... повітря...

Славко добув з кишені складаний ніжик, розкрив його, тремтливими руками почав розпанахувати пружні слизькі ниті. Нарешті дівчинка вільна. Вона поворушила зомлілими руками, сіла на підлозі, жалібно заплакала.

— Я так... злякалася...

— Ще б не злякатися, — пробубонів Славко, приховуючи ніжність за суворим виглядом. — Повісили тебе коптитися на сонці, як тараню.

— Ти ще й насміхаєшся?

— А чого ж полізла до куца, не знаючи, що він та як?

— А ти теж схопився за гілку, яка вжалила тебе. Забув?

— Ну, добре! — полегшено усміхнувся хлопець. — К्वити! Який я радий, що ти жива й здорова!

— А звідки ти знав, де я?

— Не я, а керівний робот корабля. Розумна машина.

— Ну? — здивувалась вона. — То, може, він нам допоможе вернутися додому?

— На Землю?

— Атож. Славку, адже нічого ніде. Темно, страшно, порожньо. Вернемося, покажемо корабель. Нам повірять. Приготують велику експедицію, може, й ми полетимо. Тільки вже з ученими...

— Що ж, — важко зітхнув Славко. — Може, ти правду говориш. Спробуємо вернутися. Тут на кожному кроці смерть. Один раз врятуєшся, інший раз — амба. Вставай, ходімо!

Хлопець повів дівчинку до каюти. Вона знеможено сіла в крісло, простягла зомлілі ноги, з насолодою потяглася. І коли за прозорими стінами з'явилося зображення скелі з повислими на ній коконами, Ліна з огидою скрикнула:

— Тікаймо звідси, скоріше!

— Тепер вони не страшні! — заспокоїв Славко.

Летючі куці люто наскакували на срібlistу чечевицю, яка так несподівано одняла у них поживу, але, зустрічаючи незримий захист, відлітали до скелі.

— Чужий світ, — прошепотіла дівчинка. — Не видно людей. Наскільки наша Земля прекрасніша! Тут холодно, неприємно.

— Який-буде-наказ? — поцікавився голос робота.

— Це він? Робот? — вражено запитала Ліна.

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

— Він, — кивнув Славко. — Твій рятівник. Ми хочемо додому, — наказав він, поглядаючи вгору. — Лети додому.

— Слухаю, — сказав голос. — Прийнято.

Пустеля попливла вниз, високі скелі розтанули в бузковій імлі, хащі дерев, хижі кущі з кривавими квітами — все щезло в безвісті. Потемніло небо, спалахнуло яскравими зорями. Марс видався тепер гігантською чашею, вкритою рудуватим туманом.

Ліна тримала хлопця за руку, дивилася йому в очі.

— Не віряться... Чи було це... чи ні?

— Мені теж не віряться.

— Які химерні світи, незбагненне життя. Але я не побоюся. Я знову хочу летіти. Тільки, може, пізніше, коли буде більше сили і вміння. А тепер — спати, спати...

— Мене теж хилить на сон, Ліночко. Я розбуджу тебе, як вернемось додому. Спи...»*

Планета несподіванок

«Славко незчувся, коли й заснув. Йому ввижалися крізь дрімому рідні ліси, лілеї на болоті, чорні галки на весняній пахучій ріллі, суворе обличчя батька — коваля Трохима. Чувся веселий дзвін молотка, а потім чомусь — курликання журавлів. Десь зовсім поряд гомоніли знайомі люди, звучала докірлива мова баби Оришки, а потім війнуло теплим вітром з Дніпра. Гудуть серед трави тигристі джмелі, радісно заливається жайвір у небі, шепчуть про щось своє трави і квіти, бринить пустотливий потік. Хочеться кинутись у прохолодну ріку, покупатися. Ось зараз він розплющить очі, підхопиться на ноги, разом з Ліною кинеться бігом, бігом до берега...

Що таке? Де це вони?

Корабель вже не в космосі. Він стоїть на Землі. Та де саме? Чому за стінами такий дивний краєвид? Срібlistі плакучі дерева, прозоро-бузкові озера, на тім березі чудесні сферичні будівлі.

— Ліно, вставай! Ліно!

— Га? Що?

— Ми прилетіли...

— Додому? Ой, як здорово, Славку!

— Та яке там додому, — розгублено мовив Славко. — Глянь — довкола які чари. На Землі такого нема.

— Це не Земля, — пролунав металевий голос згори. — Ви наказали «додому». Я повернувся додому. Це планета Ра. По-земному — Юпітер.

— Юпітер! — скрикнув Славко. — Оце так! Скоріше вийдемо назовні. Може, побачимо людей. А то з ним, — він кивнув угору, — не домовишся. Ми сказали — додому, а він одтарабанив нас хтозна-куди!

— Треба точно висловлювати думки, — стримано відповів голос керівного робота. — Прошу залишити корабель. Я мушу летіти на базу перепрограмуватися й поповнити енергію. Бажаю успіху.

* *Олесь Бердник*. Хто зважиться — вогняним наречеться.

Шукачі захопили свої рюкзаки, несміливо вийшли із срібної чечевиці. Корабель одразу легко піднявся в повітря, поплив над їхніми головами, зник за смугою дерев.

Діти почали оглядати краєвид. Вони стояли серед великої галлявини, зарослої блакитно-бузковою травою. Тут і там зірками розквітали вогнисті квіти, знову зникали, ніби ранкові роси переливалися райдугою проти сонця. Небо було якесь примарне, блідо-блакитне — густо-імлисте до обрію і ясніше в zenіті, а над головою мерехтів гігантський ніжно-рожевий диск Сонця.

— Щось не те, — дивуючись, прошепотів Славко.

— Що не те?

— Не може бути, щоб це Юпітер...

— Чому?

— Та згадай же, що ми читали про Юпітер? Тисячу кілометрів аміачно-метанової атмосфери, вихори, урагани, тиск неймовірний. Температура — сотні градусів нижче нуля, тяжіння втричі більше, ніж у нас. А тут є кисень, бо ми ж ним дихаємо. Ще й яке запашне повітря, наче після грози! І тяжіння нормальне, легко ходити.

— Це правда, — кивнула дівчинка, спантеличено дивлячись в небо. — Бо й Сонце он яке велике! А Юпітер же далі від Марса. З нього Сонце повинне здаватися зовсім манюсіньким...

— Невже робот набрехав? — Славко розгублено почухав потилицю, на обличчі його позначався неспокій. — Не може бути! Машина не повинна брехати.

— Що ж діяти, Славку? До кого б нам звернутися?

— Пошукаємо людей... господарів планети, — сказав хлопець. — Вони скажуть, куди ми потрапили. Може, тут ми дізнаємось і про Планету Квітів.

— Згода, — зраділа Ліна. — Тільки дивися, щоб не сталося так, як на Марсі.

— Це ти дивися, — повчально сказав Славко. — Не хапайся за дерева та плоди, не перевіривши.

Вони завдали рюкзаки на плечі, рушили до озера. На березі біля невеликого човника поралася людина. Справжня людина! На ній було щось схоже на шорти блідо-зеленого кольору, а торс — оголений. Могутнє тіло незнайомця вилискувало райдужно під променями Сонця, воно було небачено гармонійне і прекрасне.

— Глянь, — прошепотіла дівчинка. — Людина...

— Угу, — зітхнув Славко. — Тільки гарніший за наших людей. Дивися, як він рухається. Наче гімнаст.

— Гукнемо його?

— Спробуємо.

Славко, трохи повагавшись, крикнув:

— Послухайте! Не знаю, чи ви розумієте мене. Ми — з іншої планети...

Незнайомиць на якусь мить повернув обличчя до дітей, приязно усміхнувся, вітально помахав рукою. У великих фіолетових очах

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

не відбилося ні подиву, ні навіть цікавості. Він стрибнув до човна, схожого на казкову іграшку, загойдався на воді. Піднявши руки, мов крила, щось заспівав. Луна від його співу прокотилася над озером, мелодійно вернулася назад. Човен рушив з місця, ледь торкаючись води, незнайомиць був схожий на міфічну істоту, що бавилася таким незвичайним способом, радіючи своїй силі, красі, могутності.

Він зробив велике коло над водою, з шумом промчав повз дітей Землі. Трохи стихивши хід човника, глянув на гостей, уста його не ворухнулися, але шукачі почули приязний голос:

— Я вас зрозумів, браття! Як і всіх мислячих. Чого ви бажаєте?

— Ми б хотіли порозмовляти з вами! — схвильовано мовив Славко. — І повернутися на рідну планету!

— І розпитати дещо, — додала дівчинка.

— Питайте, — весело засміявся незнайомиць. — Питайте про стору, дерев, квітів. Все, що треба, вони вам скажуть. А на рідну планету повертайтеся так, як прибули сюди. Бажаю щастя! Я поспішаю на побачення, браття. Я радію! Мене покохала чарівна Уолла! Я щасливий! [...]»*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прокоментуй слова: *«На Землі навіть найчерствіші люди йдуть на виручку в небезпеці. Це саме повинно бути і в інших світах!»* Наведи приклади взаємодопомоги з власного життя.
2. Поясни вирази керівного робота: *руїни — «сліді діяльності розумних істот... Було високе життя. Тепер перерва еволюції»*.
3. Що говорить про чужий світ Ліна? Чи погоджуєшся ти з її думкою? Чому?
4. Проаналізуй сонні видіння Славка. Про що вони свідчать? Намалюй пейзаж, який примарився хлопцю.
5. На яку планету потрапляють діти? Чи правильно зрозумів їхні слова керівний робот? До яких наслідків може призвести неточність у висловленні думки?
6. Чи хотів би/хотіла б ти здійснити подорож на іншу планету? Чому?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади план до розділів «Рятунок» і «Планета несподіванок».
2. Підготуй репортаж про один з епізодів твору.
3. Прочитай наступні розділи.

Друг

«Блідо-блакитний будинок, зроблений з непрозорого матеріалу, схожого на пластмасу, весь був увитий срібнолистим в'юнком з рожевими квітами. Діти ввійшли до широкого овалного входу, прислухаючись, оглядаючись. Ніде нікого. Ні душі!

* *Олесь Бердник*. Хто зважиться — вогняним наречеться.

— Що таке? — дивувалася дівчина. — Наче вимерли.

— Тсс... Цить! Хтось-таки є.

В просторій сферичній залі біля стіни стояв середній на зріст хлопець, одягнений в зеленкуваті штанці вище колін і блакитну безрукавку. Він мав кучеряве ясно-фіолетове волосся і матово-бліде обличчя з рожевими вустами. Хлопець тримав у руках тонку трубочку, з неї пирскала цівка барвистого туману, лягала на стіну розмаїтими кольорами. Він, певно, творив картину. Вже видно було імлисту далину, велике світило, химерні дерева, літальні апарати в просторі.

— Молоденький, — шепнула Ліна. — Такий, як ми.

— Легше буде познайомитись, — додав хлопець.

— Глянь, яке в нього волосся. Наче пофарбоване.

— Та ні. То таке природне.

Славко кашлянув. Хлопець озирнувся, здригнувся. Потім на його обличчі позначився легкий подив, він вітально підняв руку.

— Я гадаю, що господарі прийшли, — почувся в просторі мелодійний голос.

— А ти — не господар? — все ще хвилюючись, запитав Славко.

— Ні. Я з Сонячної Спілки. Третій сектор. Я втік.

— Як утік? — здивувалася Ліна. — Від кого?

— Наші вивчали історію минулих віків. А мені стало сумно. Тоді я створив свого двійника — біокибера. Хай він послухає. А сам втік. І вирішив зробити оцим господарям подарунок — картину. Вам подобається?

— Здорово! — похвалив Славко. — А вони просили тебе?

— Та ні. Я сам. Хочеться зробити приємне людям...

— Він добрий хлопчина, — прошепотіла Ліна. — Може, й нам у пригоді стане?

— Заждіть, заждіть, — зацікавився хлопець. — А хто ви такі? Чи не з іншої планети?

— Вгадав, — зрадів Славко. — Ходимо, ходимо — ніхто не допоможе. Так ми сюди, думаємо: хтось стринеться, розкаже, що і як і що нам робити!..

— А звідки ви? — здивувався хлопець. — Де ваш корабель? Де старші космонавти?

— Ми з Землі.

— Як з Землі? — збентежився хлопець. — Там ще нема потужних космольотів. Як же ви...

— А ми — на вашому кораблі, — пояснив Славко. — Були в горах. Бачимо — срібний диск, такий круглий. Вийшов робот, кудись по-скавав. А ми — в люк. Корабель і полетів. Побули на Марсі, а звідти — сюди. А корабель десь полетів, ми й залишилися самі по собі...

— Ой, здорово! — затанцював хлопець довкола шукачів. — Ой, які ви молодці! Оце так мужність — летіти в чужі світи на інопланетному кораблі! Як це ви додумалися, як зважилися?

— У нас — мрія, — щасливо усміхаючись, сказала Ліна. — Якби не мрія — ми б не полетіли.

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

— Яка мрія? — поцікавився хлопець.

— Казкова.

— Розкажіть мені.

— Славку, розкажи йому все.

— А ти допоможеш нам? — запитав Славко.

— Все, що зможу, — скрикнув хлопець. — Клянуся Сонцем, що зроблю все! Ось моє серце — воно ваше! Ім'я моє — Рон.

Шукачі назвали свої імена, Рон усміхнувся приязно, поплескав по плечу Славка, лагідно торкнувся долонею плеча Ліни. Підморгнув — зовсім так, як це роблять земні хлопці. Потім на мить замислився, на його високому чолі прокотилася хмаринка задуми.

— Ви, мабуть, їсти хочете?

— Як вовки, — проковтнувши слину, сказав Славко.

— Які вовки? — не зрозумів Рон.

— А наші, земні вовки. Хижачи такі є...

Хлопець весело засміявся, поблискуючи ясно-фіолетовими очима. Потім метнувся до стіни, щось натиснув. Відчинилася ніша. Рон дістав з неї два червонобокі плоди, подав новим друзям. Ліна одразу гризнула прозору шкуруину. Бризнув пахучий сік. Солодка рідина потекла до рота.

— Ой, як смачно! — видихнула вона. — Аж у голові паморочиться!

Плоди сподобалися й Славкові. Від них прояснилася свідомість, щезла втома, в тілі попливла хвиля бадьорості. Рон відчинив ще одну нішу, приніс два райдужні костюмчики, подав їх мандрівникам. Вони взяли, дивуючись.

— Нащо це?

— На згадку про Ра, — пояснив хлопець. — Одягнете. Не горять у вогні, не пропускають холоду. А свої залиште мені. Для музею.

— Таке дрантя — у музей? — скептично запитав Славко.

— Аякже. Вбрання дітей Землі! — захоплено мовив Рон. — Та це буде найкращий експонат нашого музею.

За кілька хвилин Славко й Ліна набули святкового вигляду. Нове вбрання підкреслювало стрункість юних тіл, було зручне й прохолодне. Рон милувався новими друзями, ходив довкола, вдоволено торкався пальцями їхніх плечей і рук.

— А тепер — говори, — попросив він Славка. — Розкажи про вашу мрію.

Славко, хвилюючись і збиваючись, розповів про все, починаючи з появи двох болідів над селом і кінчаючи прощанням з Нанті. Сказав про дивний заповіт чудо-цвіту, про якусь трагедію Планети Квітів, яка гине і якій треба допомогти. В чому та трагедія, і чим допомогти — невідомо. Шлях казки повинен привести до розгадки...

Очі Рона темніли, сповнювалися глибокою серйозністю. Він уже не здавався веселим хлопчиськом, а мудрим і навіть суворим чоловіком. Розповідь Славка вразила його, схвилювала до глибини душі. Він схопився з крісла, в якому сидів, слухаючи оповідь, підійшов до Славка, обняв його.

— Я готовий померти, аби допомогти вам, мої друзі. Що ж ми зробимо? Планета Квітів... В дитинстві я чув казки про неї. Треба запитати в Просторового Інформатора. Ходімо.

— В кого ти запитаєш? — не второпав Славко.

— Побачиш сам. Це недалеко.

Вони вийшли з будиночка. Рон підійшов до срібlistого дерева, прихилив до себе віть з рожевою квіткою. Тремтливі пелюстки її розгорнулися віялом, замиготіли веселими переливами.

— Кохана квітко, — приязно сказав Рон. — Зв'яжися з простором. Канал Всепланетного Інформатора...

— Коханий друже, — срібнодзвінно відповіла квітка. — Готово! Я жду запитань.

— Він розмовляє з квіткою, — шепнула Ліна. — Чудо!

— Тихо, — поклавши пальця до вуст, прошепотів Славко. — Не заважай!

— Що скаже Просторова Пам'ять про Планету Квітів? — запитав Рон. — Чи є Планета Квітів у Системі Сонця?

Одна мить очікування. Пелюстки здригнулися, почувалася відповідь:

— Планета Квітів — перше від Сонця небесне тіло. Туди космолюти Ра навідувалися двічі, але дуже давно. Еволюція середнього рівня мислення, нетехнічна, обмін — енергетичний, променевиий. Показати зображення мислячої істоти?

— Покажи, люба квітко, — попросив Рон.

Довкола пелюсток спалахнув блакитний ореол, поволі густішав, став синювато-молочним, перетворився в непрозорий диск. На ньому з'явилися зображення: червоно-чорна поверхня і над нею — квітка, схожа на морську актинію. Тремтливі пелюстки ворушилися, ніби під вітром, мерехтіли іскрами. Квітка пропливла, зникла. Екран розвіявся в просторі, почувалася запитання:

— Ви задоволені?

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

— Дякую, квіточко. Все.

Повернувшись до земних друзів, хлопець запитально глянув на їхні здивовані обличчя.

— Ти запитував у квітки? — озвався Славко. — Звідки вона знає?

— Не вона, — пояснив Рон. — Будь-яке дерево чи квітка поєднані з простором. А в просторі зосереджена вся інформація нашої планети, записана в магнітному полі. Ми навчилися користуватися нею. Кожне дерево має міриади клітин, є складною системою. Наша наука вміє керувати цими системами так, як ви на Землі розумними машинами.

— Біоніка, — озвалася Ліна. — У нас теж почали вивчати мудрість природи. Пам'ятаєш, Славку, нам Максим Іванович розповідав?

— Рон, — з благанням мовив Славко. — То ми можемо полетіти на Планету Квітів?

— Це дуже важко, — задумливо відповів Рон. — Біля самого Сонця...

— Невже Меркурій?

— Меркурій? — перепитав Рон. — А, це Планета Вогняних Вихорів. То ви знаєте її як першу планету? А ми відшукали планету ще ближче — світ кристалічного життя. А Планета Квітів — ще далі, майже в обіймах Сонця.

— То за Меркурієм є ще дві планети?

— Дві. Ви їх не бачите.

— Скажи, Рон, а ваша Ра — це Юпітер?

— Юпітер. А хіба ви не знали?

— Робот сказав нам, — ніяково мовив Славко. — Та тільки ми вийшли з корабля — почали сумніватися...

— Чому?

— Бо вчили про Юпітер зовсім інше. Гігантська планета, непрониклива, густа та ще й отруйна атмосфера, низька температура. І Сонце... Сонце повинне бути малесеньке, а воно он яке велике. І весь час у зеніті. А Юпітер же швидко обертається.

— Сонце справді звідси видається маленьким, — згодився Рон. — Якщо дивитися з космосу. Ми зробили всепланетні магнітні лінзи, посилюємо радіацію Сонця і робимо так, щоб воно було для всіх ділянок планети в зеніті. А захочемо сутінок — утворюємо їх штучно. Тяжіння на планеті невелике, а те, що ви вивчаєте на Землі, — то ефект гравітації всієї системи. Зовні ви бачите метан, аміак, а тут, на поверхні, створено гарні умови для життя мислячих істот...

— Не вкладається в голову, — мовила Ліна.

— Треба звикати, — дружньо відповів Рон. — Космос такий розмаїтий у своїх виявах, що мислити його однотипно — смішно. До речі, люди Землі — наші родичі. Вам не дивно слухати про це?

— Як це можливо? — запитав Славко.

— Розповім в польоті, — сказав Рон занепокоєно. — Я захопився вашою пригородою і не хочу зволікати. У мене тут корабля нема.

А в господаря будівлі є, я бачив у ангарі. Гарний універсальний космоліт для мандрівок між планетами. Без дозволу його брати не можна. Та для вас я це зроблю.

— А тобі потім... попаде? — обережно запитала Ліна.

— Ще й як! — зітхнув Рон. — Та хай! Я не боюся кари. Аби по-могли друзям! Ходімо.

Вони вийшли з будівлі, минули густий сад з пірамідальними фіолетовими деревами, зупинилися біля срібної чечевиці, схожої на ту, якою вони летіли, але набагато більшої. Відчинився люк. Друзі ввійшли до корабля. Опинилися у керівній каюті. Сіли в крісла. Стіни корабля стали прозорими. Рон був мовчазний, заклопотаний. Він зосередився, видно було, що хлопець ввійшов у контакт з керівним роботом корабля. Сад і будівля попливли вниз, почали віддалятися, під космольотом розгорнулася неосяжна панорама планети — ріки, озера, далеке бузкове море, шпилі чудових споруд.

— Мало ми бачили, — прошепотіла Ліна. — Мало взнали. Хотілося б ще побути на Ра, познайомитися з їхніми людьми...

— Ви ще повернетесь, — пообіцяв Рон. — Діти Землі будуть нашими гостями і друзями. А тепер слухайте. Я розповім вам космоісторію нашої планети...

Корабель безшумно пронизував імлісту атмосферу, поверхня Ра пропала десь далеко внизу, Сонце зменшувалося, вгорі чорніло небо. Космоліт вигулькнув з крутих вихорів зеленкуватого газу, його охопила чорна безмір з вогнистим розсипом зір. І хоч діти Землі вже бачили такий краєвид, велич космосу знову захопила їх, змусила завмерти в безмовному зачудуванні.

— Курс — до Сонця, — сказав Рон. — Корабель сам вибирає шлях. Ми спочатку зупинимося на Планеті Вогняних Вихорів. Там зорієтуємося. [...]»*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи ти живеш за правилом хлопця із Сонячної Спілки: «хочеться зробити приємне людям»? Якщо так, то як саме?
2. Що ти дізнався/дізналася про політ Славка і Ліни на інші планети? Чи варто йти на необдуманий ризик навіть задля благородної мети? Чому?
3. Про яку мрію розповів Славко? Як на його слова відреагував Рон?
4. Склади перелік предметів із планети Земля (**чотири-шість**), крім убрання дітей, які ти запропонував би/запропонувала б для інопланетного музею. Чому твій вибір зупинився на них?
5. Які дива трапилися Славкові та Ліні на планеті Ра? Що тебе найбільше вразило? Чому?
6. Намалюй **одну-дві** ілюстрації до розділу. Організуй у класі виставку малюнків.
7. Перейди за посиланням у QR-код і прочитай наступну частину. Виконай завдання до неї.

Прочитай

vse.ee/ceqq

* Олесь Бердник. Хто зважиться — вогняним наречеться.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Створи мапу подорожі.
2. Уяви космоліт, який зазнав аварії. Врятуватися з нього може лише один персонаж твору. Вибери, від імені кого ти переконаєш однокласників/однокласниць, що саме цей герой має право на порятунок.
3. Намалюй «хмарку слів», які характеризуватимуть головного героя твору.

ПАВУТИНКА ДИСКУСІЇ

Майбутнє — за мислячими істотами чи механізмами? (Алгоритм «павутинки дискусії» див. на с. 73.)

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Склади оповідь про дитинство О. Бердника. Скористайся для цього інформацією з книги «Богдан Литвиненко про Нестора Махна, Шарля де Голля, Олесея Бердника, Джохара Дудаєва, Романа Шухевича».

Галина Пагутяк
(нар. 1958 р.)

КОРОЛІВСТВО

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША

Повернення Королівства

1

«Бідний трамвай аж змучився цілий день виїжджати на гору, до того ж стояла спека. Повсюди літав пух з кульбаб і тополь, через що люди смаркали й терли почервонілі очі. Трамвай не мав алергії ні на пух, ні на трави, ані на мох, яким пообростали дерева у ярах Погулянки. Однак від спеки у ньому весь час щось пересихало й ламалось, і тоді змордована алергією кондукторка лаялась: «От старе одоробло! Знову відстаємо від графіка...» Зрештою, її неважко зрозуміти. Бувало, трамвай зависав за кількадесят метрів до кінцевої зупинки, і втомленій, спітнілій кондукторці доводилось йти догори пішки, щоб зателефонувати у трамвайне депо. Водій задумливо дивився їй услід. Вони, трамвай, водій і кондукторка, їздили разом уже п'ятнадцять років. Десь стільки було єдиний пасажирці, що залишилась у вагоні за дві зупинки до кінцевої. Дівчинка тримала на колінах згорнутий рулон паперу, вигляда-

ючи у вікно, бо їй нецікаво було дивитись на подряпаний салон з рядами червоних сидінь і на кондукторку, котра мала здати зміну аж опівночі й тепер дрімала, притиснувши до живота торбинку з грішми та квитками.

Та мала у білій футболці й обрізаних по коліна джинсах не виглядала на грабіжницю трамваїв, але краще було б, якби їхав ще хтось. Хоча досі кондукторку ні разу не пограбували, вона ніколи не втрачала пильності. За недбалість її могли б звільнити з роботи, а вона вміла лише обілечувати пасажирів та варити їсти чоловікові й дітям. І вже дуже давно не ходила в кіно на жоден з тих фільмів, назви яких писали на боках старенького трамваю. Коли хтось із пасажирів питав її про новий фільм, вона відповідала: «У мене немає часу ходити по кінах!» Або: «Мені за це не платять грошей!»

Кондукторка справді нічого не тямилася у фільмах, бо, як тільки вмощувалась перед телевизором, через п'ять хвилин засинала. Хай би це було навіть ток-шоу «Без табу». Трамвай, ясна річ, не міг піти до кіно-театру і взяти собі квиток. Мусив чомусь терпіти на своїх боках різні написи. Наприклад, «Закоханий убивця», «Люди зі склепу», «Смертельна гра» чи «Кривавий полудень». Учора його оновили: тепер трамвай рекламував фільм «Народжений убивати». Зрештою, кіно — це розвага, а трамвай має возити всіх, хто не хоче ходити пішки.

Отож, у порожньому салоні панував спокій. Водій не оголошував зупинок, бо не було для кого. Дівчинка знала, куди їде. Вона не збиралась кататись, а поверталась додому. Була вже восьма година вечора. Зараз вона вийде, і вже нічого не пов'язуватиме її з трамваєм, на якому чорною і жовтою фарбами виведено «Народжений убивати». Сам трамвай досі не вчинив жодного вбивства і навіть його спроби. Він був сам по собі: старенький порядний трамвай другого маршруту.

Але тут з ним щось трапилось. Трамвай зупинився перед найважчим підйомом, відчинив дверцята, щоб впустити пасажирів, хоча усім відомо, що трамваї не підбирають нікого між зупинками. Це ж бо не таксі. Водій сам не розумів, як воно сталося. Двері хутко зачинились, і розморена кондукторка вирішила: «Нехай...» Своїх 50 копійок вона одержить, ким би не був цей пасажир, якщо у нього, звісно, немає документа на безкоштовний проїзд. Їй вистачило одного ока, та й то примруженого, щоб побачити, що новий пасажир не вартує того, аби задля нього трамвай зупинявся за двісті метрів до кінцевої зупинки. Друге око було їй потрібне, щоб упевнитись у цьому, але серце вагалось: чи не дати собі з цим спокій. Пасажир впав на сидіння збоку від юної панночки, наче конав від втоми, і не мав сили підійти за квитком. Був це рудий хлопець років шістнадцяти з волоссям, зібраним у хвіст, що сягав майже до пояса. Такі патли викликають особливу відразу у літніх пань. А кондукторка, певно, ще й до кінця життя не забуде неймовірної камізельки без ґудзиків з чорного потріпаного атласу, брудних куцих штанів зеленого кольору і босих брудних ніг.

Алергія, яка тихо тліла в організмі кондукторки тижнів зо два, вибухнула з нечуваною силою. Відолашна чхнула, аж бризнули сльози. Здавалось, сама Алергія з'явилась перед нею в образі пасажира, як білочка з'являється затятому п'яниці, а пані з косою — кандидату в небіжчики.

— Будьте здорові! — гукнув привітно рудий, але кондукторка не змогла не те, що подякувати, а й навіть виконати свій посадовий обов'язок — обілетити пасажира. Їй засвербіло у носі, зашкребло у горлі, сльозами залило щоки. Носова хустинка вмить перетворилась на огидну мокру ганчірку. А тут ще почав чхати сам водій. Із напіввідчиненої кабіни долинали щось схоже на далекі гарматні постріли.

Нарешті панночка вийшла із задуми, потривожена дивними звуками. А потім перевела погляд на пасажира. Очі у неї стали круглими, наче вона щойно звалилась з неба і побачила Землю, населену химерними істотами.

— Відолахи, зітхнув хлопець. Це я винен у всьому! Певно, через те, що нетутешній...

Якби то був автобус, то давно би вже заїхав у куці, і для когось це скінчилося б кепсько. Але трамвай долав останні метри до пагорба без допомоги водія, бо, навіть якби забув дорогу, блискучі рейки, освітлені вечірнім сонцем, освіжили б його пам'ять.

— А вам, панночко, не погано? — стурбовано спитав хлопець.

Вона хитнула заперечно головою. Дівчинці навіть на думку не спало запідозрити попутника в причетності до того, що зараз відбувалось з кондукторкою та водієм.

— Це дуже добре, — сказав хлопець. — Я радий, що ви не такі. «Ніколи не розмовляй з незнайомцями», — згадала дівчинка слова мами. А може, так називався якийсь з фільмів? Їй захотілось швидше опинитись надворі.

Трамвай вихопився на гору й застиг. Настала тиша, а потім трамвай теж чхнув. Здавалось, він зараз розлетиться на шматки. Але цей трамвай зробили за старих добрих часів, тому по шибках лише розбіглися тріщинки, наче павутинки. Кондукторка, здається, знепритомніла, а, можливо, перед тим встигла закричати. Двері розчачхнулися. Панночка не зауважила, як зійшов хлопець. Він наче розчинився у повітрі.

На зупинці сидів дід, що торгував соняшниковим та гарбузовим насінням, міряючи його скляночкою. Він повернув голову у бік парку. Там посипаною цегляною крихтою доріжкою бігла руда істота з пишним хвостом, так наче пес прогулювався перед вечерею. Але то був не пес, а лис, на якого ніхто не звертав уваги, бо не було кому. Власне, насувалася гроза.

У того діда наша панночка ніколи не купувала насіння, бо не любила його взагалі. Дід їй теж не подобався, бо не раз вона чула, як той брудно лаявся. Однак він першим помітив лиса чи лисицю, але, здається, це все-таки був лис. Зупинившись перед світлофором, дівчинка зауважила, що дід, витягнувши з-за пазухи мобільника, комусь телефонує.

Треба було поспішати, бо небо потемніло. Дома ніхто її не чекав. Мама сьогодні поїхала у відрядження. Попереду були довгі й нудні канікули.

Дівчинка перейшла дорогу, залишивши позаду занедбаний парк, що більше нагадував ліс, і трамвай з потрісканими шибками. Їй стало його шкода; коли почнеться злива, він не матиме навіть куди сховатись. Так і будинки, якщо їхні дахи не діряві, захищають людей від негоди, а самі мокнуть, мерзнуть і, певно, хворіють на грип.

Їй було недалеко: вулиця Кульбабова, 4, квартира 14. Дім, певно, пережив не одну епідемію грипу та вітрянки — вгруз у землю, посірів на виду... Старі дерева сягали третього поверху, і, коли виставити голову з вікна, знизу від землі тягнуло вогким духом провалля, бо туди сонце заглядає лише на кілька хвилин. Вночі чути було скрипи, шарудіння, брязкання, під що так легко засиналося, а гілки дерев розхитував вітер, і на стелі мерехтіли тіні. Той, хто виріс у такому будинку, не боїтиметься привидів і не проганятиме їх, бо це також і їхній дім. Люцина, правда, досі не бачила жодного, але чула різні незвичайні звуки.

Якісь малі бігали поміж будинками з іграшковими автоматами, стріляючи одне в одного. Вони страшенно дратували. На підвіконнях перших поверхів сиділи товсті коти, знервовано посіпуючи вухами. Їм хотілось зістрибнути вниз, але вони боялись гармидеру надворі. За спинами тих котів готувалась вечера. Люцина проковтнула слину.

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

На верхніх поверхах крутили дешеvu попсу. Усе це так не пасувало до лиса, що біг стежкою у зеленій траві вечірнього парку, що дівчинці хотілось негайно опинитись удома — світі, захищеному з усіх сторін від диких вересків невихованих дітисьок, лементу тупої музики, запахів кухонь, відполірованих до блиску мамами, що виходять лише за покупками та іноді в гості. У свої неповних п'ятнадцять років Люцина розуміла, що існує багато світів, а той рудий хлопець нагадав їй, як небезпечно потрапляти з власного до чужого світу. Справді, коли сутеніє, можна злякатися: наскільки небезпечною була прогулянка по місту вдень. Мама щотижня купувала місцеву газету, що називалась «Посейбічні і потойбічні новини», половина якої складалась з моторошних кримінальних історій. Коли мама надібувала щось особливо страшне, то казала несміливо: «Може, мені зустрічати тебе не на трамвайній зупинці, а приходити просто до художньої школи?» Ясна річ, для нашої панночки то було вже занадто. Бабуся, коли ще жила, міркувала набагато розсудливіше: «Що має статися, те станеться». А мамі знову доводилося їхати у відрядження: вона пропонувала книгарням книжки свого видавництва, і грошей у них завжди не вистачало.

То тут, то там спалахувало світло у вікнах, не змішуючись з білими спалахами блискавок, що були десь далеко. Люцина зайшла нарешті до під'їзду, де завжди хтось крав лампочки. Хтось із дуже довгими руками. У першій квартирі загавкав доберман Фантом, у третій — пекінес Холмс. А в них удома жив кіт Фелікс, який навідувався поїсти та поспати після гульок. Він залазив по дереву через кватирку і так само вертався назад. Цьому котові не потрібні були ні двері, ні ключі. Люцині часом здавалось, що коли вона зайде, то побачить когось на ослінчику у передпокої біля телефона, і той скаже до неї страшним голосом: «У-у-у!..» Може, той, хто викручує лампочки у під'їзді. [...]»*

2

«[...] Без сонця та свіжого повітря ріка помутніла, і води її не дуже приємно пахли. На її берегах, у печерах та тунелях, жили опирі, довгомудики, слинявці, велетенські павуки, щурі, — тобто ті істоти, котрих люди панічно бояться і називають «нечистю». Час від часу історії про них публікував тижневик «Посейбічні і потойбічні новини». Автором цих захоплюючих статей був чоловік на псевдо Мортіус, за основним фахом слюсар-водопровідник. Він умів догодити читачам і по той бік, і по сей, бо писав лише 10 процентів правди, як, зрештою, більшість репортерів. Йому потрібно було багато-багато грошей.

Цього вечора, коли підземна ріка стала наповнюватись дощовими водами, шанований у певних колах опир фон Стронціус прокинувся трохи раніше. Його дратував шум води. Чого доброго, ріка вийде з берегів і підмочить майно, дбайливо зібране кількома по-

* Галина Пагутяк. Королівство.

коліннями опирів. Власне, скарби Стронціус вважав старим мотлохом. Він боявся за комп'ютера Макінтоша, котрий ненавидів свого власника і був норовистішим за дикого коня, якби опир мав такого, але жоден порядний кінь не підпустив би до себе Стронціуса.

Була у салоні чималенька колекція знарядь для тортур, поцуплених дідом Стронціуса з підземель інквізиції: шафка, нашпигована всередині цвяхами, куди опир вішав краватки, пара іспанських чобітків, непридатних до вжитку... Обабіч каміна стояли ганебний стовп і дорожня, для виїздів, шибениця. Це все було таке ветхе, що Стронціус тримав його в себе лише з поваги до пам'яті покійного дідуся.

Антикварний мотлох відчував неприязнь Стронціуса. Якось на нього звалився ганебний стовп. Зашморг від шибениці вночі перебирався на його шию і так набрид, що опир мусив його позбутись назавжди. Іспанські чобітки, дарма, що зсохлися від недбалого зберігання, займали місце кімнатного взуття, очікуючи нагоди накинутись на господаря. Одним словом, життя Стронціуса вимагало неабиякої уваги та пильності. Єдиною прихильною до нього річчю був стілець-підступець. Той щоразу міняв зовнішній вигляд, вгадуючи смаки Стронціусових гостей. Ставав то різьбленим кріслом чорного дерева, то простою надійною табуреткою, то мініатюрним фотеликом, оббитим шовком... Як тільки хтось на ньому вмощувався, стілець-підступець... розпадався на шматки. Це викликало у Стронціуса легку посмішку, а він дуже рідко посміхався.

Комп'ютер, до якого Стронціус звертався ніжно Тосику, міг виляяти господаря і періодично симулював віруси, погрожуючи скопати, якщо не отримає негайної допомоги. Чому Тосик його недолюбував, Стронціус не знав. Може, він чимось його образив, може, йому не сподобалось підключення без його згоди до Вампірнету. Без комп'ютера Стронціус уже не міг жити. Наземні новини він отримував блискавично, а стоси дисків з іграми та енциклопедіями дозволяли не нудитись на самоті. Книги під землею псувались від вогкості.

Стронціус замкнувся у собі. Все рідше виходив у місто помилуватись польотом кажанів і старовинним цвинтарем у місячному світлі. Навіть кров він замовляв через Вампірнет, не завжди найкращого ґатунку, але тут винна була погана екологія, а не старовинна фірма «Свіжа кров».

Через зливу й повинь Стронцієві було трохи марудно і вогкувато вдома. Він натягнув грубі вовняні шкарпетки, копнувши іспанський чобіток так, що той аж відлетів у протилежний кут кімнати.

Посмоктуючи через соломинку кров, опир увімкнув комп'ютер, як завжди, з острахом. Через хвилю на чорному тлі з'явився текст: «Ну, чого тобі?»

Це ще був не найгірший варіант. Стронціус вставив диск «Опівнічне сафарі», сподіваючись, що на цей раз вгадає пароль. Власне, це була дитяча забавка, стрілялка, але потім до гри вступали мисливці за вампірами. Минулого разу Стронціус зробив помилку: став переслідуваним, а втеча ніколи не приносить перемоги. Най-

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

ліпше — заманити ворога у пастку і там з ними, не кваплячись, розправитись. Мабуть, Тосику було теж цікаво; бо він не перешкоджав ні на третьому, ні на четвертому рівнях. Стронціус тріумфовав, загнавши останнього ворога у вежу. Щоб його взяти, треба було відчинити двері. Ні бомби, ні міни, ні таран не допомогли. «Назвіть ім'я», — з'явилися слова. Стронціус, підступно посміхаючись, набрав «Тосик». У відповідь проревів траурний марш, з'явився напис: «Не те». А комп'ютер додав від себе: «Ідіот!»

— Сам ти недоумок! — розлютився Стронціус і натиснув клавішу «Вихід». Після невдачі він не захотів навіть перглянути електронної пошти, бо така ніч не віщувала нічого доброго.

«Мабуть, я старію, — подумав опир, — втрачаю волю до життя, агресивність...» Він щораз рідше писав сестрі... і матусі..., бо не траплялось нічого цікавого. Місто втратило для нього привабливість: люди здрибніли й не чинили опору. «Щоб зло було сильним, — казав дідусь, — мусить бути сильним добро». Азартний був опир! Шкода, що прожив небагато — 291 рік. Зовсім молодим загинув... [...]

Стронціус начепив окуляри, бо сидів задалеко, і приготувався. Через екран навскоси побіг вогняний напис, безупинно повторюючись:

— Хто я?.. Де я?..

— Хто я?.. Де я?..»*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яке враження справили на тебе прочитані розділи? Який настрій викликали? Які деталі тебе зацікавили?
2. У чому загадковість хлопця, який їхав у трамваї?
3. Чи ти поділяєш позицію Люцини щодо лайки? Як ти реагуєш на людину, яка вживає нецензурні слова?
4. Поміркуй, чому канікули, яких так чекають діти, для Люцини «довгі й нудні».
5. Проаналізуй, як описано дім Люцини. Який настрій і думки цей опис викликає?
6. Якими ти уявляєш опирів, довгомудиків, слинявців?
7. Чи читав/читала ти твори, у яких протиставлено світ людей світу нечисті? Чи помітив/помітила ти це протиставлення в прочитаних розділах? Наведи приклади.
8. Чим особливе помешкання Стронціуса? Як це характеризує героя?
9. Чи можна вважати комічними тижневик «Посейбічні і потойбічні новини», всесвітню мережу Вампірнет, упертого комп'ютера Тосика, стільця-підступця? Чому?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Які два епізоди тебе найбільше вразили? Перекажи їх.

* Галина Пагутяк. Королівство.

«[...] Тепер Люцина відчула, що мами справді нема вдома. Досі вона ще могла уявити, як мама відчиняє двері, змокла і втомлена. У них була одна парасолька на двох. Мама залишала її для Люцини, а та — для мами. Бабуся знала, як зробити так, щоб ніхто не простудився, потрапивши під дощ.

Дівчинка поставила чайник на вогонь і повернулась до кімнати. Сьогодні треба почати картину. Коли вона їхала у трамваї, то за деревами побачила будинок з двома вежами. Вона хотіла зробити так, щоб будинок вийшов легким, наче прозорим, а дерева важкими, темно-зеленими, бо вечірньої пори сонце уже не світило на них. Ніч починається від землі й поволі виростає до неба. Люцина не могла малювати будь-коли і будь-що. Мусила мати певний настрій.

Коли вона підійшла до чистого аркуша паперу, то зрозуміла: у цьому світі щось зрушилось, і вона не зможе вдавати, ніби нічого не трапилось. Через папір навскоси було написано: «Хто я? Де я?»

Червоною фарбою, такою сухою, що, здавалось, вона пекла.

— Хто я? Де я? — повторила Люцина вголос.

Кіт миттю прокинувся. Очі спалахнули, хвіст розпушився.

— Що з тобою, Феліксе? Я знаю, що це не ти...

Кіт стрибнув на підлогу, а звідти на стіл — і пронизливо нявкнув.

Таким стривоженим дівчинка його ще не бачила.

— Я теж не писала цього. Віриш мені?

Фелікс кинувся до зачиненого вікна, заплутався у фіранці. Він дуже поспішав. Дозволити собі спати у такий час!

— Не сюди, до кухні! — зрозуміла дівчинка і побігла відчиняти. Дощ слабшав, але за вікном панувала темінь. Кіт стрибнув у ніч, та вона знала, що кожен рух Фелікса був завжди зважений.

— Щасливо! — гукнула навздогін Люцина. Так казала бабуся, коли хтось йшов з дому. Вона вважала, що це допоможе відвернути нещастя.

— Не можна залишати дітей самих! — вголос подумала дівчинка.

Коли усе починає отак з'їжджати кудись убік, потрібен хтось розсудливий, котрий міг би пояснити, що відбувається. Мама не належала до розсудливих людей, бо працювала у видавництві. Книжок зараз ніхто не читає. Сама Люцина любила читати. «Нічого, — казала мама, — треба підтримувати вогонь, щоб не погас. От мені завжди щастить на гарних людей, куди б я не приїхала. А що грошей у нас небагато, то це не таке уже й лихо. І ти колись це зрозумієш».

Коли до Люцини заходили однокласники, у них відбирало мову, бо всюди вони бачили книжки, навіть там, де їх би не мало би бути. Книжки почав збирати ще прадід, професор. І якось ніхто не помічав, що Люцина ходила цілий рік до школи в одній і тій самій спідничці. А вона не відмовляла, коли треба було щось намалювати в альбомі чи допомогти вивчити. У квартирі майже не було меблів,

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

бо все займали полиці з книжками. А отже, не існувало проблеми килимів, кришталю та інших коштовних придбань, якими так пишуться господарі.

Проте зараз Люцина думала не про книжки, а про себе — самотню, покинуту напризволяще. Усе почалось з трамваю, у якому щось вибухло. І з лиса. Досі життя було нудне, а тепер вона опинилась ніби на краю виру, й хоча ще начебто далеко до його центру, їй уже не вирватись.

Напис на папері побляк, почав зникати, а на краєчку сидів павук і вдивлявся у літери вісьмома очима. Фелікс теж знав, що там було написано. Ну, що їй було робити? Хіба заспокоїтись й випити чаю, поки вода не википіла. Врешті, не завадило б підкріпитись. Голод нападав на Люцину завжди зненацька. Вона кинулась до холодильника, вхопила масло, розпочату банку рибного паштету і яйце. Усе це важко було взяти одночасно. Яйце висковзнуло і розбилось.

От лихо! Фелікс миттю дав би собі раду з тим яйцем. Люцина, стогнучи, підбрала з підлоги вцілілий жовток і поклала в котячу мисочку. Як зранку Фелікса не буде, доведеться винести надвір. Бабуся не дозволяла викидати їжу, кажучи, що найменший шматочок може підтримати життя якійсь істоті.

Фелікс ніколи не повідомляв, коли повернеться. Якби він умів говорити по-людськи, то напевно відповів би: «Коли-небудь!» Люцина любила його і таким. В інших господарів коти й собаки жили наче у в'язниці. Що таке сидіти самій удома, Люцина добре знала, замикалася ізсередини на засув, зачиняла вікна, а все одно не могла відігнати моторошних думок перед сном.

Гроза минула, але ніхто не збирався виходити з дому: Люцина відчинила вікно, щоб впустити прохолодного повітря. І тут пролунало три короткі дзвінки у двері. То могла бути тільки Гортензія, їхня сусідка, схожа на циганку. І косоока. Мама недолюблювала Гортензії, бо та не читала книжок, кажучи, що має алергію на друкарську фарбу.

— Вибач, Люцино, наш телефон чомусь не працює, а мені треба терміново подзвонити.

— Звичайно, — знизала плечима Люцина.

— То важка розмова! Я би тебе не турбувала...

Не слухаючи вибачень, дівчинка зачинила за собою двері. Аркуш знову став білим. Зрештою, чарівні видіння швидко з'являються і швидко зникають.

— Хто я? Де я? — повторила дівчинка й відповіла собі: Я — Люцина, мені майже 15 років. Зараз вечір, і я вдома. Прошу мене не турбувати, на сьогодні вистачить.

— Так, через півтори години... Подвійну дозу? Не знаю, чи вистачить... Слухаюсь, мій повелителю!

«Овва! — подумала Люцина. — Мабуть, правда, що Гортензія відьма. Її матуся — це вже точно!»

Відьом у місті аж кишило. Деякі дівчата з її класу ходили на курси, а на кожному стовпі висіло оголошення на кшталт: «Чорна Земфіра знімає закляття та віщує майбутнє». Правда, тепер вони називали себе екстрасенсами.

Люцина якось не цікавилась відьомським ремеслом. Це було модно, а той, хто сліпо наслідує щось, не має клепки в голові. До того ж відьми мусили задля своїх потреб вбивати кротів, кажанів, потрошити жабок і навіть посягали на священних істот — котів. Мама казала, що на тисячу міських відьом, можливо, знайдеться одна справжня. Люцина бувала у Гортензії й не бачила ні людських черепів, ні в'язанок зілля, ні амулетів. Звичайнісінька квартира без книжок. Гортензія чхнула, нагадавши дівчинці про поїздку в трамваї. А тоді відчинила двері:

— Дуже дякую! Я вже. Ти що, малюєш?

— Будинок. Я такий бачила сьогодні. Там дві вежі: одна вища, друга нижча. Може, ви знаєте його?

— Я?.. Та знаю... Там знаходиться...

Гортензія чхнула, аж на дівчинку полетіли бризки слини.

—...Клуб книголюбів.

— О, я би туди записалась.

— Але ж ти вмієш... — сусідка раптом схопилась за попереk, наче її щось вщипнуло. — Тобто я хотіла сказати... Цей Клуб для дорослих... А твоя мама коли приїде?

— Післязавтра.

— Якщо щось буде потрібно, заходь. Ще раз дякую! Добраніч!

— Нарешті! — сказала собі Люцина. — Як же я втомилась! Ця Гортензія забрала у мене всю енергію...

Не встигла Гортензія переступити поріг власної кухні, як у неї полетів капець і боляче вдарив у плече.

— Ну, чого ви б'єтеся, мамо? Я ж ходила дзвонити...

— Еге ж, і ляпати язиком! Клуб книголюбів, аякже! Якби я тебе не вщипнула, ти б усе витрясла перед нею...

— Вона б все одно мені не повірила! Ну, винна я, винна! Зате я прихопила книжечку в передпокої... — Гортензія витягла з кишені вицвілого халатика маленький томик у шкіряній палітурці.

— Дай сюди! — наказала стара.

— Ну, мамо!..

Від другого капця Гортензія ухилилась й хіхкнула:

— Промазали, матусю!

Стара сиділа долі, на вовчій шкурі й мішала у чорному казанку щось брудно-сіре. При такій okazji довгі сиві патли вона вільно пустила по плечах. Варити на відьомському вогні було так само легко, як на газовій плиті. Один рух вліво довгим жовтим нігтем — і вогонь слабшав, а вправо — рідина починала бурхливо кипіти. Інтер'єр кухні був цілком у відьомському стилі, чимось, правда, скидався і на розбійницьку печеру. На грубій неструганій полиці,

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

поруч з коробкою чаю «Чорна вдова» сиділа ворона Алергія, котра вперто не бажала прилучитися до відьомської справи, не каркала, не розмовляла. Милосердна Гортензія підбрала її з підбитим крилом ще взимку. Стара не любила цієї мовчазної пташки, у якої вистачало кебети не брати їжі з рук старої, що прагнула переселити її у кращий світ. А ціпок не досягав полиці.

— Усе ви, мамо, бачите, — щебетала Гортензія, подаючи старій капці. — А я неначе в тумані... Повелитель казав подвійну дозу, чого б це?

Стара занурила палець у вариво й облизала:

— А того, що той паскудний сусідський кіт перегриз телефонний кабель і чкурнув у закляте місце до своєї Котячої Величності. Поміркуй своєю тупою головою, чого б це рудохвостий примчався з розпроклятої землі? Наше діло маленьке, то не наш світ, хай він ще більше западеться, але крутиголовці дістануть і нас.

— Знаю, — кивнула Гортензія. — З більшого добра треба вибирати менше...

— Я ж тобі давала отрути для kota, чого він досі нам шкодить?

— Він втікає від мене! То дуже розумний кіт. Та й сусідка з четвертої квартири питала, чого я за ним ходжу. Нащо нам вирізнятись? Пронюхають, що до нас ходять клієнти за зіллячком, і донесуть в податкову інспекцію...

— Розумна в мене доня! Може, тебе в колісці підмінили і ти не нашої крові? Тремтиш, як оці міщухи! Вони хіба озираються один на одного, полохливі зайці...

— Ой, ні, мамо!..

— Не скигли! Чекай, Повелитель казав всипати густіше? Давай ту коробку з хвостами пуголовків. І ще раз кажу, як не маєш кебети у голові, не супереч!

— Та хіба ж я суперечу? Я ж вам слова впоперек не сказала... Може, якби я навчилася читати, швидше б порозумнішала...

— Тьху на тебе! Хочеш у діжку з чортовою кропивою? Може, сказати Повелителю: моя Гортензія хоче навчитися читати?

— Мамо, не треба! Я знаю, що це неможливо. Але я чую, як там за стіною книжки шепчуться між собою...

— Як вони тобі заважають, підпали хату!

— А дитина?

— Що вона ніг не має, щоб втекти? Тримай свої дурниці при собі, Гортензіє! Кинь ще заморочки, щоб помалу кипіло, а я підібратися.

Гортензія покійно взяла почорнілу дерев'яну ложку й сіла на вилтерту вовчу шкуру. Її подарував старій один перевертень, у якого були проблеми з перекиданням через пеньок. За другим разом починало паморочитися в голові. За поданням старої відьми, яка засвідчила, що медицина і тут безсила, вовкулаку дискваліфікували, що його, по правді, втішило, бо у нього було троє малих дітей, яких треба

годувати і одягати. Слід колишнього вовкулаки згубився. Звичайні люди вміють отак непримітно жити: у них і зовнішність звичайна, і звичайні почуття. Є чому позаздрити... От якби Гортензія вийшла заміж за звичайного чоловіка, то мала б таку дівчинку, як Люцина. Читала б з нею книжки, купувала їй гарний одяг. Якось Люцина допомагала нести важку сумку, і вони трохи погомоніли. Про школу і взагалі про життя. На роботі, а Гортензія працювала в аптеці, завжди хтось на неї гримав. Приятельок вона не мала. Знайомі відьми надто любили гроші та всілякі земні блага. Її мати, Олівія-Гізелла-Павлонія, була останньою Великою відьмою у цьому світі, із тих, хто не має страху, бачить речі та людей наскрізь...

Сяйво материної слави не падало на Гортензію. Вона росла дуже закомплексованою, сором'язливою, схильною до самоти. Найбільше їй подобалося збирати трави, купатися в росі на світанку. Якби її воля, вона б оселилася у хатинці серед лісу, щоб поблизу дзюркотів струмок.

— Ти чого розмріялась? Сип зілля! — гаркнула стара.

— Уже сиплю! — похопилася Гортензія і щедро сипнула порошку з бляшаної коробки.

Повітря наповнив дух м'яти. Вариво зашипіло, і клубок зеленої пари здійнявся над казанком. А потім велично поплив до дверей.

— Дурепа! Що ти наробила?! Ти що не нюхала?!

— У мене нежить, — схлипнула Гортензія.

Було вже пізно щось вдіяти. Перед дверима клубок зупинився і, не дочекавшись, що їх відчинять, почав виходити через щілини. Після нього перемінились усі причандалля відьомської кухні: вогнище на газову плиту, вовча шкура на пластиковий стілець блакитного кольору. Ворона опинилась на кухонній шафці серед банок з-під спецій. Тим часом зелений туман із сильним запахом м'яти заповнив сходи і, вийшовши крізь розбиті будинковими хуліганями двері, розлився по вулиці. Він множився, розростався і ніщо вже не могло його спинити.

Стара відьма раптом перестала сердитися й хіхікнула, наче коментуючи те, що сталося, а потім скомандувала:

— Пішли!

Вона любила шокувати товариство і вдягнула лису цегейкову шубу, а на ноги натягнула чоботи-бурки. Голову стара обмотала шарфом салатого кольору, який при сушінні на вогні місцями отримав опіки другого ступеня.

У такі миті Гортензія завжди захоплювалась матір'ю. Сама вона не могла бути такою екстравагантною. Скинула халат, під який вдягнула коротку вечірню чорну сукню, а у сумочку поклала книжку. Вона взяла саме таку, щоб могла вміститись у сумочці. Стара помилувалась на себе у дзеркалі й, нагадавши Гортензії про ліхтарик, впливла з квартири. Якщо хтось з людей і зауважив би цієї пізньої пори зелений туман, то сам би собі не повірив. Люди — такі.

Розділ 8. У чому користь від читання фантастики?

На господарстві залишилась ворона Алергія, припнута ланцюжком до газової труби. З нею навіть не попрощались. Та їй було байдуже. Ворону хвилювало тільки одне: як вийти на волю, хай навіть з невилікуваним крилом... Обох господиень вона вважала недоумкуватими. Вони ніяк не могли вивчити її мову, щоб зрозуміти, чого вона хоче. А їхньою говорити ворона не хотіла, вважаючи принизливим розмовляти мовою поневолювачів. Думки ворони — це лише блідий переклад людською мовою.

На розі Кульбабової вулиці темною купою громадилися старі кущі бузку. Там колись стояла капличка Святого Антонія. Стару з дочкою надійно прикривав зелений туман. Запах м'яти міг заспокоїти щонайменше половину міста.

— Добре, що ти не вкинула в казан валеріани! — захіхікала стара відьма.

— Еге ж, добре, — підтакнула Гортензія. — Коти супроводжували б нас до самого...

— Тихше, моя розумнице! Ти своє ще нині отримаєш від Повелителя за цей сморід.

— Запах, сподіваюсь, не буде тривким. Вивітриться...

Втім, Гортензія не була у цьому певна. Таку вже мала вдачу, боязку й нерішучу. Зелений туман виглядав дуже гарно: кольору молоденьких листочків, які вона збирала ранньою весною за містом біля болітця, до якого підступали іржаві конструкції недобудованого заводу. Восени там гарно шелестіла висока трава, поміж якої зустрічались кволі кущики шипшини. Восени там було навіть краще, ніж весною: смуток опановував романтичну душу Гортензії...

— Довго нам ще тут стовбичити? Посигналь!

Гортензія мусила кілька разів клацнути кнопкою ліхтарика. Батареї вже сідала. Нарешті світло перестало блимати, Гортензія спрямувала промінь угору. Було гарно. Наче зірка впала на землю й запрошувала інших зірок приєднатись до неї.

Запах м'яти заглушило різким запахом цапів, запряжених у чорний візок з напнутою халабудуою. Чотири цапи теж були чорними. На козлах сидів довгомудик Лукаш. Його довгі руки могли вхопити за риг переднього цапа в попарному запрягу.

— Що тут смердить? — зморщив Лукаш довжелезного носа.

Із ним треба було бути завжди насторожі. Як і всі довгомуди, він міг вкрасти що завгодно. Крадіжкою електричних лампочках у під'їздах займались неповнолітні довгомудики. Лукаш крав навіть у себе. Разів з десять він крав оцей візок з чотирма цапами і кожного разу клявся, що більше не буде.

Йому ніхто не відповів. Гортензія підсадила стареньку матусю на візок і сама всілася коло неї, намагаючись не дихати густим запахом нафталіну. Панчоха вона все-таки порвала об якийсь цвях і тепер почувалася ще більше несміло. Подряпина не так боліла, як втрата новісіньких сірих панчіх. Доведеться зняти. Зрештою, це не бал.

Лукаш гукнув до цапів:

— Вйо, мої вороні!

І шлейф запахів м'яти, нафталіну, цапів і розквітлого бузку покотився вслід за ними. Туман прокладав їм дорогу. [...]»*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Як зображено пейзаж у творі? Який настрій він навіює?
2. Як у прочитаних розділах розгортається тема книги, читання?
3. Чи погоджуєшся ти з думкою: «Книжок зараз ніхто не читає». Чи не надто вона категорична? Свою відповідь аргументуй.
4. Чи є логіка в словах Гортензії, яка стверджувала, що не читала книжок, бо мала алергію на друкарську фарбу? Як би ти відповів/відповіла їй?
5. Передбач подальші події: для чого Гортензія, яка не вміє читати, вкрала в Люцини маленьку книжку в шкіряній палітурці?
6. Чому Ворона не хоче «розмовляти мовою поневолювачів»?
7. У якому літературному жанрі можливе перетворення героїв?
8. Хіба можна любити книги, не читаючи їх?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Створи інтелектуальну карту прочитаних розділів. Стисло перекажи ключові епізоди твору.

* Галина Пагутяк. Королівство.

ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З НАУКОВИМ ТЕКСТОМ

Опрацюй статтю.

ФЕНТЕЗИ

Фентезі — різновид фантастичного твору, у якому зображено уявний світ із вигаданими персонажами й вигаданими подіями, і ця вигадка не потребує наукового пояснення. Зазвичай у центрі такої розповіді — пригодницький сюжет (подорож, війна, пошук якогось предмета тощо), сповнений чаклунства і магії, найнесподіваніших подій, карколомних інтриг. Головний герой / головна героїня долає безліч перешкод і досягає мети, отримуючи винагороду за зусилля.

Потойбічний світ у фентезі протистоїть світу людей. Ці світи розділяє моральна позиція: добро — зло. Часто автори таких творів запозичують фантастичні події, героїв із міфології та фольклору.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

В одному з інтерв'ю Г. Пагутяк зазначила: *«Половина світу шаленіла від Гаррі Поттера, а друга половина шукала йому альтернативу. А я просто жила в Королівстві, де люблять книги і котів і куди зло може потрапити лише для того, щоб відітінити добро».*

Прочитай повністю книгу «Королівство». Чи є вона альтернативою історіям про Гаррі Поттера?

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ

Що ж, друже / подруго, завершився восьмий розділ підручника. Настав час з'ясувати, чи все вивчене в ньому ти добре пам'ятаєш.

1. Дай відповідь на ключове запитання розділу: у чому користь від читання фантастики?
2. Узагальни знання, намалюй «Карту понять» розділу.
3. Оціни свої досягнення з вивчених тем. Перейди за посиланням у QR-код. У робочому зошиті намалюй таблицю за зразком, заповни її. Постав + напроти правильного твердження.
4. Перейди за посиланням у QR-код і виконай завдання в тестовій формі. **Кожна правильна відповідь — 2 бали.**

vse.ee/ceql

vse.ee/ceqy

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ЧОМУ УКРАЇНСЬКУ ПІСНЮ НАЗИВАЮТЬ	
ДУШЕЮ НАРОДУ?	9
Народна пісня: про що співали наші предки	10
Козацькі пісні	12
Ой на горі та женці жнуть... ..	14
Ой у лузі та ще й при березі... ..	15
А вже років двісті... ..	16
Чумацькі пісні	18
Ой ішов чумак з Дону... ..	20
Ой горе тій чайці... ..	21
Наймитські пісні	22
Ой матінко вишня... ..	23
Рекрутські, солдатські, жовнірські пісні.	24
В суботу пізенько... ..	25
Пісні літературного походження	26
Пісні січових стрільців	26
Розпрощався стрілець із своєю ріднею... ..	27
Богдан Лепкий. Журавлі	28
Степан Чарнецький, Григорій Трух. Ой у лузі червона калина.....	29
Пісні воїнів Української повстанської армії	30
Олесь Бабій. Зродились ми з великої години... ..	31
Микола Матола. Мій друже ковалю... ..	32
Сучасні військово-патріотичні пісні.	33
Святослав Вакарчук. Квіти мінних зон	33
Святослав Вакарчук. Місто Марії.	34
Петро Солодуха. Біля тополі.	36
Олег Псюк, Іван Клименко. Стефанія	37
КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ	39

РОЗДІЛ 2

**ЩО ТРЕБА ЗНАТИ ПРО МИНУЛЕ,
ЩОБ ПРАВИЛЬНО БУДУВАТИ СВОЄ МАЙБУТНЄ? 40**

Тарас Шевченко. Розрита могила 41

Історична повість 43

Іван Франко. Захар Беркут 43

Андрій Чайковський. За сестрою. 74

Проблематика літературного твору 88

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ 89

РОЗДІЛ 3

**ЩО ОЗНАЧАЮТЬ СЛОВА «СВОБОДА І ГІДНІСТЬ —
ЦЕ НЕ ТЕ, ЩО ВАМ ДАЛИ, СВОБОДА І ГІДНІСТЬ —
ЦЕ ТЕ, ЩО У ВАС НЕ МОЖНА ЗАБРАТИ»? 90**

Василь Симоненко. Лебеді материнства. 91

Коли говорять гармати, музи не мовчать... 93

Павло Вишебаба. Доньці 93

ANATOLIY ANATOLIY. Солдати не говорять про війну... 95

Віршові розміри: ямб і хорей 96

Гліб Бабіч. Янголятка 97

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ 100

РОЗДІЛ 4

**ЯК МОЖНА ПРОТИСТОЯТИ НЕГАТИВНИМ
ОБСТАВИНАМ? 101**

Володимир Винниченко. «Віють вітри, віють буйні...» 102

Психологічна проза / психологічний твір 113

Ліна Костенко. Кольорові миші 114

Оксана Радущинська. Метелики в крижаних панцирах. 116

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ 131

РОЗДІЛ 5

**ЧИ МОЖЕ ДИТИНСТВО БУТИ «ШКОЛОЮ»
ПІЗНАННЯ СВІТУ Й ЛЮДЕЙ? 132**

Анатолій Дімаров. На коні і під конем. 133

Автобіографічна проза / автобіографічний твір. 137

Григорій Тютюнник. Климко 139

Наталка Малетич. Щоденник ельфа	160
Щоденник як жанр	167
КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ	168

РОЗДІЛ 6

ЧИМ ПРИВАБЛЮЮТЬ ЧИТАЧІВ І ЧИТАЧОК

ДЕТЕКТИВИ?	169
-----------------------------	------------

Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука	170
---	-----

Інтрига в детективному творі. Особливості композиції детективу	184
---	-----

Катерина Штанко. Дракони, вперед!	185
---	-----

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ	198
--	------------

РОЗДІЛ 7

НАВІЩО ПИСЬМЕННИКИ

ПИШУТЬ ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ?	199
---	------------

Всеволод Нестайко. Торeadори з Васюківки	200
--	-----

Валентин Чемерис. Вітька + Галя, або Повість про перше кохання	225
---	-----

Гумористичні твори. Гумористична повість. Гумористичний роман	239
--	-----

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ	240
--	------------

РОЗДІЛ 8

У ЧОМУ КОРИСТЬ ВІД ЧИТАННЯ ФАНТАСТИКИ?	241
---	------------

Олесь Бердник. Хто зважиться — вогняним наречеться	242
--	-----

Галина Пагутяк. Королівство	254
---------------------------------------	-----

Фентезі	268
-------------------	-----

КОЛИ НАВЧАЛЬНИЙ РОЗДІЛ ЗАВЕРШЕНИЙ	268
--	------------

Навчальне видання

КОВАЛЕНКО Людмила Тарасівна
БЕРНАДСЬКА Ніна Іванівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *О. Осадча*
Технічний редактор *Л. Аленіна*
Комп'ютерна верстка *Д. Карачов*
Коректор *Н. Левчук*
Дизайн обкладинки *П. Ширнін*

У підручнику використано малюнки художниць
О. Панасовської, Ю. Головач

Формат 70х100 1/16.
Ум. друк. арк. 22,032 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 18,75 + 0,55 форзац.
Наклад 13 310 пр.
Зам. .

У підручнику використано фото з таких інтернет-джерел: Бібліотека Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (dsru.edu.ua), Бессарабія UA (<https://bessarabia.ua/ua>), сторінка Гліба Бабіча у Facebook (<https://www.facebook.com/GlibBabich/>), Forbes Ukraine (forbes.ua/), Журнал ELLE (<https://elle.ua/>), Хмельницька міська централізована бібліотека (<https://www.cbs.km.ua/>), Вікіпедія, Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія (www.libr.dp.ua), сайт Андрія Кокотюхи (<https://www.kokotuha.com/>); таких авторів: Felipe Dana, СЕРП75ДНІПРО, Володимира Білоуса, Лесі Вороніної.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 6109 від 27.03.2018
Адреса видавництва: 03057, м. Київ, вул. О. Довженка, 3
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано
в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»
61011, м. Харків, вул. Різдва, 11.
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019
www.globus-book.com

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Автобіографічні твори¹ — твори різних жанрів, у яких автор / авторка описує власний життєвий шлях і досвід.

Автор / авторка — особа, яка створила літературний, музичний, живописний або якийсь інший твір.

Авторська пісня — твір, який має конкретного автора / конкретну авторку, проте коли він набуває популярності й великого поширення, його можуть уважати народним.

Анафора — єдинопочаток, повторення однакових слів, рядків або речень на початку строфи чи абзацу в епічному творі.

Віршовий ритм — повторення сумірних мовних одиниць, що ними є самі віршовані рядки.

Гумористичні твори — твори різних жанрів, у яких комічно змальовано героїв, їхні вчинки, дії, ситуації, у які вони потрапляють.

Детектив — літературний пригодницький твір, у якому описано якусь таємницю, пов'язану зі злочином.

Дистих (двовірш) — строфа з двох рядків, об'єднаних римою, зазвичай із парним римуванням.

Драма — один із родів літератури, в основі якого — дія, що розкривається через розмови персонажів (їхні монологи, діалоги); призначена для постановки на сцені.

Епітет — художнє означення, яке виділяє в зображеному характерну ознаку.

Епос — один із родів літератури, основна ознака якого — розповідь, багатогранне відтворення людини і світу, що її оточує. Епічні твори мають сюжет, у них події зображено як такі, що вже відбулися.

Ідея — основна думка у творі, що розкривається через усі зображені в ньому картини й образи.

Інтрига — складне й заплутане розгортання подій, зокрема в детективі має вагоме значення.

Історичні твори — твори різних жанрів, у яких зображено події минулого.

Катрен — строфа з чотирьох рядків із суміжним, перехресним або кільцевим римуванням.

Композиція — побудова літературного твору, розміщення і співвідношення усіх його частин, порядок розгортання подій і розстановка персонажів.

Конфлікт у літературному творі — суперечність, зіткнення, що рухає сюжет і постає у зав'язці.

Лірика — один із родів літератури, у якому відображено думки, почуття, переживання, але немає розповіді.

Літературний твір — результат творчої діяльності письменника / письменниці.

Метафора — перенесення ознак з одного предмета, явища на інші на основі їх подібності. В її основі — зіставлення, як і в порівнянні, проте метафора одночленна, а порівняння складається із двох частин.

Мотив — тема ліричного твору.

Народнопісенна лірика — ліричні фольклорні твори, найперше пісні.

Оповідання — твір з однолінійним сюжетом, кількома героями, які позбавлені розвитку, зображені вже як сформовані.

Патріотична лірика — поезії про любов до Батьківщини, рідної землі.

Пафос — почуття особливого піднесення і захоплення, авторська оцінка зображеного у творі.

Персоніфікація — олюднення явищ природи, предметів і понять, різновид метафори.

Повість — розповідний художній твір, у якому розкрито зазвичай одну сюжетну лінію. Крім головного персонажа, у ній є значна кількість другорядних, а також численні описи.

Порівняння — пояснення одного явища або предмета за допомогою іншого, подібного до нього, у якому потрібна авторові / авторці ознака виступає яскраво. Найчастіше порівняння сконструйовано за допомогою сполучників *як, ніби, наче, неначе, мов, немов*.

Постійний епітет — художнє означення у фольклорних творах, іноді в літературних, яке стоїть при тих самих словах.

Прийоми змалювання художнього образу — учинки, дії, мова персонажів, пейзаж, портрет, інтер'єр.

Проблематика — питання, які порушує письменник / письменниця в літературному творі.

Психологічні твори — твори різних жанрів, у яких глибоко розкрито внутрішній світ героїв.

Соціально-побутові пісні — ліричні народнопісенні твори про різноманітні соціальні явища, настрої певних суспільних груп, про їхню історичну роль у становленні та розвитку українського суспільства, формуванні національних норм етики й моралі. Різновиди соціально-побутових пісень: козацькі, чумацькі, кріпацькі, рекрутські, солдатські, бурлацькі, заробітчанські, наймитські.

Стопа — група складів з усталеним наголосом. Від повторення стоп у віршовому рядку залежить розмір вірша.

Строфа — певна кількість віршових рядків із закінченою думкою, об'єднаних римою.

Тема — коло життєвих явищ, змальованих у творі.

Типовий образ — яскравий персонаж, у якому характерні риси людей певної групи поєднано з індивідуальними рисами.

Фантастичні твори — твори різних жанрів, у яких змальовано вигадане, малоймовірне, уявне, часто з використанням наукових концепцій, наукової лексики.

Фентезі — один із різновидів фантастичного твору, у якому змальовано вигаданий світ із вигаданими персонажами, часто міфологічними і фольклорними, які переважно діють у потойбіччі, а світ потойбіччя протиставлено світу людей.

Характер літературного героя — образ людини, внутрішній світ якої змальовано повно і яскраво, психологічно глибоко.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Художній паралелізм — зіставлення явищ природи і людського життя в однакових за побудовою реченнях.

Художня деталь — найменша художня подробиця: елемент пейзажу чи портрета, окремий предмет, психологічний рух тощо. Художня деталь доповнює й поглиблює художній образ.

Читач / читачка — той / та, для кого творить письменник / письменниця.

Щоденник (як жанр) — твір у формі записок про події особистого життя.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

¹ Червоним кольором позначено поняття, які вивчають у 7 класі.